

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino



letnik 25

št. 2

leto 1977

KRONIKA

ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

25. letnik Ljubljana 1977 2. zvezek

Jože Zontar: Petindvajset let Kronike — Stran 77
Twenty-five Years of the »Kronika«

Miro Stiplovšek: Razvoj delavskega in ljudskofrontnega gibanja na domžalskem območju 1935—1941 — Stran 81
The Development of Worker's and People's Front Movement in the Domžale Region 1935—1941

Olga Janša-Zorn: Pregled raziskovanja slovenske krajevné zgodovine — Stran 93
A Survey of Investigations of Slovene Local History

Marjan Matjašič: Gospodarska in socialna zgodovina v delih slovenske krajevné zgodovine — Stran 102

Economic and Social History in Research on Slovene Local History

Milan Ževart: Problematika orisov NOB za območja Slovenije — Stran 108

Some Problems Concerning the Presentation of the National Liberation War in Slovenia

Jera Vodušek-Starič: Problematika krajevné zgodovinskih orisov za obdobje po osvoboditvi — Stran 114

Some Problems Concerning Local History after the Second World War

Ignacij Voje: Simpozij slovenskih zgodovinarjev o krajevni zgodovini — Stran 118

The Symposium of Slovene Historians on Local History

Iz diskusije (*Lidija Sentjunc, Ana Štucin*) — Stran 123

Selection from discussion

Iz starih fotografskih albumov — Stran 127

Photos from old albums

Delo naših zavodov in društev — Stran 131

Notes on the activity of institutes and associations

Nove publikacije — Stran 134

New publications

Na ovitku: Katastrski načrt Domžal (1825)

Ureja uredniški odbor. Glavni urednik Olga Janša-Zorn. Odgovorni urednik dr. Jože Zontar

Izdaja in zalaga Zgodovinsko društvo za Slovenijo, sekcija za krajevno zgodovino
Predstavnik Majda Kunaver — Tiska tiskarna Tone Tomšič v Ljubljani

Uredništvo in uprava v Ljubljani, Mestni trg 27/III

Tekoči račun 50101-678-47483 — Letna naročnina 75 din, posamezna številka 30 din.

PETINDVAJSET LET KRONIKE

JOŽE ZONTAR

Že na prvem povojnem zborovanju slovenskih zgodovinarjev novembra 1946 v Ljubljani je bilo govora o potrebi več zgodovinskih glasil na Slovenskem. Naslednje zborovanje slovenskih zgodovinarjev septembra 1947 v Mariboru je v svoji resoluciji ugotovilo potrebo, da bi čimprej začeli izdajati zgodovinska glasila za Slovensko Primorje Ljubljano in severovzhodno Slovenijo. Na občnem zboru Zgodovinskega društva januarja 1948 pa je Franjo Baš predlagal, naj bi pričeli z revijo za zgodovino slovenskih mest, ki bi imela poseben poudarek na gospodarski zgodovini. Revija bi torej — seveda na drugačnih zasnovah — nasledila Kroniko slovenskih mest, ki jo je izdajala mestna občina v Ljubljani v sodelovanju z mestnimi občinami Maribor, Celje, Ptuj, Kranj in Novo mesto v letih 1934 do 1940; skupno je izšlo tedaj sedem letnikov Kronike. Zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Novi Gorici oktobra 1948 je v resoluciji naložilo Zgodovinskemu društvu za Slovenijo, naj v sodelovanju z Mestnim ljudskim odborom Ljubljana poskrbi za izdajanje časopisa za zgodovino urbanskih in industrijskih naselij.

Zaradi takratnih splošnih gospodarskih težav je bilo treba štiri leta počakati na izvedbo tega načrta. Ob pripravah na izdajo se je vedno bolj izoblikoval tudi program revije. Prevladoval naj bi regionalne razprave (v primerjavi z dotedanjimi pogledi tudi za agrarna območja). Prispevki naj bi bili razumljivi tudi nestrokovnjakom in revija naj bi bila koristna tudi za šolski pouk. Delovala naj bi v tesni povezavi z društvenimi podružnicami, zato naj bi širši uredniški odbor sestavljali tudi zastopniki podružnic.

Sredi leta 1952 je Mestni ljudski odbor Ljubljana pokazal pripravljenost za financiranje nove zgodovinske revije. Svet za prosveto in kulturo Mestnega ljudskega odbora Ljubljana je poslal v juliju t.l. okrožnico vsem okrajem, s katero jih je povabil k sofinanciranju nove revije. Nadalje je svet pozval Mestni arhiv ljubljanski, da izdela načrt za izdajanje nove revije. Načrt je bil v avgustu 1952 pripravljen (izdelal ga je dr. Sergij Vilfan) in z letom 1953 je začela revija izhajati. Prva številka je izšla v začetku julija 1953.

Kot ime revije je bilo v načrtu iz leta 1952 predlagano *Kronika slovenske krajevné zgo-*

dovine, Časopis za slovensko krajevno zgodovino, ali krajše Kronika naših krajev, Kronika slovenskih krajev ali pa bolj preprosto kot Naša preteklost. Sprejeto je bilo ime revije Kronika, Časopis za slovensko krajevno zgodovino. Naslov je na eni strani kazal na določeno kontinuiteto z bivšo Kroniko, na drugi strani pa je kazal tudi na to, da ne gre za navadno nadaljevanje prejšnje Kronike.

Nadalje je načrt predvideval, da izidejo tri številke letno, vsaka v obsegu treh tiskarskih pol, po formatu nekoliko večje od Arhitekta, vendar pokončno. Vsaka številka bi imela poprečno tri slikovne priloge in bi bila opremljena z dvobarvnim tiskom na platnicah. Načrt je bil v veliki meri uresničen, s tem da se je obseg v teku let nekoliko povečal. Treba je poudariti, da je Kronika stalno izhajala zelo redno in da ni nikoli izšla v obliki dvojne številke. Tudi ilustraciji revije je bila ves čas posvečena znatna skrb.

V programski zasnovi, ki jo je objavilo uredništvo Kronike ob pričetku izhajanja, je naglasilo, da je znanstvena metoda dialektičnega in historičnega materializma temeljna osnova za njegovo delovanje. Kronika naj bi izpolnila predvsem dve nalogi, ki se jima Zgodovinski časopis ne more v zadostni meri in prvenstveno posvetiti. Pospeševala naj bi predvsem zanimanje za zgodovino posameznih večjih ali manjših krajevnih območij slovenskega narodnostnega ozemlja, vključno z zgodovinskim razvojem raznih gospodarskih podjetij, kulturnih, šolskih in drugih zavodov, drugič pa naj bi posredovala izsledke slovenske zgodovine širšemu krogu bralcev na lažje razumljiv način. Tako naj bi pomagala tudi pri pouku v osnovnih in srednjih šolah ter pospeševala splošni interes za zgodovinsko čtivo. S tem naj bi izpolnjevala tudi globlji smoter, da na ožjem in bralcu dobro znanim okolju konkretno ponazoruje materialne temelje in pota družbenega razvoja, posebne oblike, v katerih se splošni razvoj družbe kaže na tem območju, seznanjala ga torej z nastankom tega okolja ter pomagala, da ga pravilno razume.

Pri določanju vsebine te revije je bilo postavljeno načelo, da je treba skrbeti za to, da zajame revija ne le čim več krajevnih območij, marveč tudi čim več strokovnih področij. Bila naj bi dovolj pestra tudi iz razloga, da pritegne čim širši krog naročnikov, pri tem pa tudi krajevno različna. Takšna temeljna vsebinska zasnova Kronike ni v teku let ničesar izgubila na aktualnosti in je ostala v bistvu še danes nespremenjena.

Sprva je uredniški odbor še posebej težil k temu, da bo Kronika pospeševala preučeva-

nje gospodarske zgodovine. Takrat so namreč ugotavljali, da je dotedaj slovensko zgodovinske premalo obdelovalo zgodovino raznih industrijskih podjetij ter finančnih zavodov, še manj pa socialni položaj delavcev, delavsko gibanje ipd. Kolikor vsega tega sodelavci Kronike sami ne bi zmogli, bi naprosili vodstva teh podjetij, da dajo na razpolago ustrezne dokumente, da bodo drugi pisci obdelali ta razvoj ali pa da bodo v podjetjih sami sestavili prispevke in jih dali objaviti v Kroniki.

Ves čas je uredništvo Kronike težilo k temu, da je treba objavljati prispevke tako iz gospodarske, politične, kulturne zgodovine, umetnostne zgodovine in arheologije, zajeti torej čim širša področja, ki so vezana na posamezne kraje. Zato tudi ni bila sprejeta orientacija (pred letom 1965), naj bi posvečala revija pretežno pozornost urbanizmu. Sprva se je pri pridobivanju člankov polagala posebna pozornost na tista območja, ki so bila dotedaj v slovenskem zgodovinske najslabše obdelana. To sta bili zlasti Slovensko Primorje in Prekmurje. Ves čas pa so šla prizadevanja v to smer, da bi bili prispevki čim bolj enakomerno zastopani z vseh območij. Krajevno je največ člankov z območja Ljubljane, močno zastopan pa je tudi Piran. Upoštevano je bilo slovensko etnično ozemlje, zato tudi v potrebni meri zamejski Sloveni.

Pri urejanju Kronike so bila prizadevanja usmerjena v to, da so kolikor mogoče enakomerno zajeta vsa časovna obdobja. Najbolj zastopana je bila druga polovica 19. stoletja in začetek 20. stoletja. Kljub temu, da imamo za to specializirane revije, je uredniški odbor težil za tem, da bi bilo primerno zastopano tudi obdobje ljudske revolucije in narodno-osvobodilne borbe. Novejša razmišljanja so usmerjena v to, kako vključiti tudi prikaze obdobja po osvoboditvi.

Ni pa uspelo uresničiti zamisli, ki jo imamo v načrtu iz avgusta 1952 in ki jo je imel uredniški odbor večkrat na dnevnem redu. Po tej zamisli bi razen dveh krajevno mešanih številčk bila ena številka s povečano naklado posvečena kakemu važnejšemu kraju, kjer bi jo kupovali kot samostojen zbornik tudi nenaročniki. Na primer, da bi pripravili posebno številko za turistične kraje Bled, Rogaško Slatino, Postojno ali večja industrijska središča kot Ljubljano, Maribor, Celje, Jesenice, Trbovlje in Kranj.

Nalogo popularizacije zgodovine je reševalo uredništvo na različne načine. Med drugim je prevzelo tudi idejo, naj bi v Kroniki objavljali v poljudni obliki najpomembnejše re-

zultate slovenskega zgodovinopisja. Pri tem ne bi šlo za samo objavo študij, marveč za kratek in splošno zanimiv povzetek nekaterih najbolj vidnih rezultatov. Ni šlo torej za novo sestavljena dela, marveč za popularizacijo že obravnavanih dosežkov. Priložnost za pospeševanje širšega interesa za zgodovino se je nudila tudi ob zgodovinskih jubilejih.

V posameznih zvezkih zavzemajo večino obsega razprave in članki, nato sledijo posamezne rubrike. Letnik 1953 je imel rubrike: Arhivi pripovedujejo, z zanimivimi drobcami iz naših arhivov pred 400, 300 200 in 100 leti, Iz naših revij, ki je vsebovala pregled vsebine zgodovinskih člankov v slovenskih revijah in lokalnih časopisih, Muzejske novice s poročili muzejev ter Zgodovinsko branje. V letniku 1954 je rubrika Arhivi pripovedujejo odpadla. Od letnika 1956 dalje sta ostali samo še dve rubriki: Muzejske novice in Zgodovinsko branje, ki sta bili v letniku 1968 preimenovali v rubriki: Iz dela naših zavodov in društev ter Nove publikacije. Leta 1973 je Kronika vpeljala še novo rubriko: Iz starih fotografskih albumov.

Dosedanji letniki Kronike obsegajo skupno 4698 strani; vseh člankov je bilo 587. Pomembno je tudi število sodelavcev, ki znaša 201.

Prvotna zamisel, da naj bi Kronika prinala tudi članke o zgodovini podjetij, je bila uresničena v obliki priloge Kronike, katere naslov se je sicer nekoliko spreminjal, od leta 1964 pa se glasi: Gospodarsko zgodovinski spominski zbornik jubilejnih, slavnostnih in informativnih člankov ter člankov s kulturnozgodovinskega področja Socialistične republike Slovenije. Vsebuje običajno krajše zgodovinske preglede nastanka, razvoja ali pa poslovanja gospodarskih delovnih organizacij.

V prvi številki letnika 1973 je Kronika objavila tudi bibliografsko kazalo dvajsetih letnikov, v tretji številki letnika 1974 pa bibliografsko kazalo predvojne Kronike slovenskih mest.

Kronika je že ob pričetku svojega izhajanja pozvala vse strokovnjake s področja krajevne zgodovine iz vse Slovenije k sodelovanju. Pridobila je zelo številan krog sodelavcev (doslej 201), pri čemer pa se ni zapirala v kroge poklicnih strokovnjakov, marveč najdemo med pisci prispevkov tudi druge; ob takem sodelovanju ni smela biti nikoli zane-marjena strokovna raven. Med sodelavci Kronike imamo nemalo število tudi mladih zgodovinarjev, ki so prav tukaj pričeli objavljati svoja dela. Zlasti je razveseljivo dejstvo, da

je prišlo do tega sodelovanja mladih zgodovinarjev že ob načrtnem usmerjanju pri študiju na fakulteti.

V načrtu iz leta 1952 je Mestni arhiv Ljubljane pripomnil, da ima že dalj časa v načrtu izdajo zgodovinskih monografij za Ljubljano. Nadalje je bila že pripravljena obsežna razprava prof. dr. Milka Kosa o Topografiji srednjeveške Ljubljane in če bi jo želeli objaviti v celoti, bi zavzemala celo številko revije. Zato je Mestni arhiv predlagal tako rešitev, da bi uprava revije prevzela istočasno tudi izdajanje lokalnih monografij, ki bi izhajale kot posebne publikacije poleg revije. Tu bi objavljali take krajevne zgodovinske razprave, ki po svojem obsegu in znanstveni kvaliteti zaslužijo samostojno objavo. Na ta način je prišlo do ustanovitve serije Knjižnice Kronike, v kateri je izšlo do sedaj pet del: Milko Kos, Srednjeveška Ljubljana (1955), Igor Vrišer, Razvoj prebivalstva na območju Ljubljane (1956), Vlado Valenčič, Sladkorna industrija v Ljubljani (1957), Sergij Vilfan-Josip Černivec, Zgodovina ljubljanske mestne hiše (1958) in Peter Vodopivec, Luka Knafelj in štipendisti njegove ustanove (1971).

Prvi uredniški odbor je dobila Kronika ob koncu leta 1948 na čelu z dr. Francetom Škerlom. Naslednje leto je bilo vodstvo uredništva poverjeno Franju Bašu. V drugi polovici leta 1952, ko je bila dana materialna in organizacijska osnova za pričetek izhajanja, je bilo izoblikovano novo uredništvo, ki mu je bil na čelu Zvone Miklavič, ostali člani pa so bili: Franjo Baš, France Dobrovoljc, dr. Rudi Kyovsky, Božo Otorepec in dr. Sergij Vilfan. Od leta 1967 do 1972 je bil glavni urednik dr. Pavle Blaznik, odgovorni urednik pa dr. Jože Sorn, sedaj pa je glavni urednik Olga Janša-Zorn in odgovorni urednik dr. Jože Žontar.

Na podlagi določil zakona o javnem obveščanju ter po predhodnem dogovoru z zainteresiranimi organizacijami in organi v okviru Socialistične zveze delovnega ljudstva je Zgodovinsko društvo v letu 1974 oblikovalo tudi izdajateljski svet Kronike, ki mu predseduje dr. Ferdo Gestrin.

V načrtu iz leta 1952 je Mestni arhiv Ljubljane predlagal, da se upravni posli Kronike dodele kaki že obstoječi historični lokalni ustanovi, ki pa bi te posle morala voditi ločeno od svojega finančnega poslovanja. Zato naj bi ustanovili upravo revije kot samostojno pravno osebo, posle te uprave pa bi opravljali sodelavci določenega zavoda, npr. Mestnega arhiva Ljubljane. Predlog je bil sprejet in da bi se ustvarila podlaga za ločeno finančno poslovanje, je bila poleg drugih razlogov ustanovljena pri Zgodovinskem društvu za

Slovenijo novembra 1952 Sekcija za krajevno zgodovino kot izdajatelj in založnik *Kronike*. Upravni posli pa so še do sedaj ostali v mnogočem vezani na Mestni oziroma sedaj Zgodovinski arhiv Ljubljana.

Izhajanje *Kronike* so najprej omogočali Mestni ljudski odbor Ljubljana, oziroma kasneje Okrajni ljudski odbor Ljubljana ter še drugi mestni ljudski odbori oziroma ljudski odbori mestnih občin, oziroma kasneje okrajni ljudski odbori. Ta način financiranja *Kronike* je v letu 1965 docela prenehal. Pred tem je od leta 1961 začelo prehajati subvencioniranje *Kronike* in Sklad za pospeševanje založništva LRS, od leta 1973 pa je prešlo na Raziskovalno skupnost Slovenije. Dotacije pa niso omogočale kritja celotnih stroškov in si je morala uprava *Kronike* od vsega začetka pomagati z reklamnimi oglasi. Zaradi takega

načina zbiranja sredstev pa je že nekajkrat postala problematična možnost nadaljnega izhajanja revije.

V prepričanju, da revija še ne prihaja do vseh, ki jim je namenjena, sta uredništvo in uprava *Kronike* nekajkrat sprožila akcijo za povečanje števila naročnikov. Nadaljnji napor v tej smeri bodo še gotovo potrebni.

S tem prikazom delovanja *Kronike* sem se želel oddolžiti tudi vsem, ki so kakorkoli prispevali k temu, da stopa *Kronika* v petindvajseto leto opravljanja svojega uspešnega poslanstva: članom izdajateljeskega sveta, vsem, ki so kakorkoli sodelovali pri urejanju in oblikovanju *Kronike* ter pri zagotavljanju materialnih osnov za izhajanje *Kronike*, bivšim in sedanjim sodelavcem uprave *Kronike* ter tiskarni Tone Tomšič v Ljubljani, ki že od vsega začetka tiska *Kroniko*.



RAZVOJ DELAVSKEGA IN LJUDSKOFRONTNEGA GIBANJA NA DOMŽALSKEM OBMOČJU 1935—1941

MIROSLAV STIPLOVŠEK

Komisija za preučevanje zgodovine ZKS pri predsedstvu centralnega komiteja ZKS je pobudnik in usmerjevalec raziskovanja delavskega gibanja med vojnama in posebej razvoja in delovanja partije na območjih Slovenije. Hkrati poteka tudi akcija za pisanje preglednih orisov narodnoosvobodilnega boja na območjih medvojnih okrožij, ki naj bi izšli v zbirki Knjižnica OF; to akcijo organizacijsko usmerjata koordinacijski odbor nekdanjih aktivistov ter svet za razvijanje revolucionarnih tradicij pri republiški konferenci SZDL, strokovno pa komisija za zgodovino sveta za razvijanje revolucionarnih tradicij pri predsedstvu republiškega odbora ZZB NOV. Tudi ta akcija narekuje preučevanje predvojnega revolucionarnega delavskega gibanja na posameznih območjih Slovenije zlasti od srede tridesetih let dalje, kajti brez njegovega poznavanja ni mogoče razumeti številnih posebnosti v začetkih NOB pa tudi njegovega nadaljnega razvoja v nekdanjih partijskih okrožjih ne. Gre za zelo zahtevne in dolgoročne akcije na področju lokalne zgodovine problematike delavskega gibanja in NOB, dela te vrste pa bodo tudi dragocen prispevek k uresničevanju raziskovalnega načrta Zgodovina Slovencev 1918—1945, torej na poti k znanstveni sintezi obdobja med vojnama in NOB.

Preučevanje delavskega gibanja in vloga partije med vojnama morata biti postavljena v širok družbenopolitični okvir, kajti če bi ravnali drugače, bi ne mogli prikazati eno pglavitnih značilnosti njenega delovanja na Slovenskem, namreč prodor partije med široke ljudske množice, ki se je zlasti od srede tridesetih let nenehno krepil predvsem preko delavske enotnosti in ljudskofrontnega gibanja. Prav ustancvni kongres KPS v Čebinah je bil velika manifestacija volje slovenskih komunistov, »dati na razpolago svojemu ljudstvu vse svoje sile«, pokazal je njihovo »neomajno zvestobo slovenskemu narodu« in jasno začrtal nalogo, da mora delavski razred opraviti združevalno vlogo vseh demokratičnih sil slovenskega naroda »kot njegov najbolj napreden in najbolj organiziran del.«¹

V referatu želimo s prikazom nekaterih dogodkov in akcij v drugi polovici tridesetih let ilustrirati, kako je partija te svoje naloge izvajala na domžalskem območju. Ob tem želimo posebej opozoriti, da tega dela spričo vrzeli v arhivskem gradivu, pomanjkljivih po-

datkov v časopisju in drugih publiciranih virih, zlasti pa zaradi ilegalnih oblik delovanja partije, zaradi katerih mnogo pomembnih akcij nikdar ni bilo zapisanih, ni mogoče uspešno izpolniti brez pritegnitve pričevanj predvojnih komunistov oziroma organizatorjev delavskega gibanja. Še zlasti velja ta ugotovitev za opisovanje razmer na manjših območjih, za katere je praviloma ohranjenih najmanj sočasnih pisanih virov. Zato je treba akcijo za zbiranje pričevanj predvojnih komunistov, ki jo organizira komisija za preučevanje zgodovine ZKS, le pospešiti, posebej pa poskrbeti, da bodo njihovi zapisovalci z dobrim poznavanjem splošnega razvoja delavskega gibanja in posebej delovanja partije to svojo nalogo čimbolj uspešno izpolnili in s tem obogatili za številne probleme, obdobja in območja le skromno zakladnico različnih vrst virov.

Na domžalskem in kamniškem območju smo prek odbora aktivistov OF kamniškega okrožja s to akcijo že začeli. V zadnjih letih so tudi nekatere temeljne organizacije združenega dela (Helios, Domžale; Tosama, Vir in Papirnica Količevo)² dale pobudo za preučevanje predvojnega delavskega gibanja v svojih tovarnah. Zlasti v preteklem letu je bilo delo pri zbiranju pričevanj predvojnih komunistov zelo intenzivno in tako smo dobili tudi veliko novih dragocenih podatkov o ljudskofrontnem shodu na Taboru nad Ihanom, čigar 40-letnico proslavljamo hkrati s 25-letnim jubilejem Kronike tudi s prvim simpozijem slovenskih zgodovinarjev o krajevni zgodovini.

Prelomnica v delavskem gibanju in tudi družbenopolitičnem razvoju na domžalskem območju je bila velika stavka papirničarjev v Bonačevi tovarni na Količevem leta 1935, ki se je prav po zaslugi partije končala s pomembno zmago delavstva. S stavko koliških papirničarjev se začena že tretje obdobje v razvoju delavskega gibanja na domžalskem območju. Njegovi začetki so povezani z naglim razvojem evropsko znane slamninarske industrije v Domžalah in Mengšu v drugi polovici 19. stoletja. Številni dejavniki (večina zaposlenih v tej industrijski panogi je bila s kmečkega podeželja in ni bila odvisna le od tovarniškega zaslužka, temveč se je preživljala tudi z dohodki od svojih sicer majhnih posestev, prevlada ženske delovne sile, sezonsko delo v slamninarskih tovarnah) so vpli-

vali, da se delavstvo več kot tri desetletja po začetku obratovanja prvih slamnikarskih tovarn ni organiziralo. Končno so duhovniki leta 1897 ustanovili prvi krščanski delavski podporni društvi v Domžalah in Mengšu. Šele deset let po svoji ustanovitvi sta jeseni 1907 organizirali prvi stavki domžalskega in mengeškega slamnikarskega delavstva, ki pa sta ostali osamljen pojav borbenosti, kajti njihovi organizatorji niso hoteli zaostriti odnosov s tirolskimi podjetniki. Šele po hudem poslabšanju položaja delavstva v prvi svetovni vojni so delavke v največji slamnikarski tovarni v Domžalah Petra Ladstätterja aprila 1918 spet s stavko zaman poskušale izbojevati povečanje mezd. Z razpadom Avstro-Ogrske se je tudi končalo prvo obdobje v delavskem gibanju na domžalskem območju, za katerega je značilno, da je zavest o nujnosti organiziranosti delavstva v tedaj edini industrijski panogi — slamnikarstvu, le delno prodrila, da so imele njegove prve organizacije pretežno podporni in izobraževalni značaj, da so ostale zaprte v lokalni okvir in se niso vključile v krščanskosocialno Jugoslovansko strokovno zvezo (JSZ) ter torej niso prerasle v prave strokovne organizacije — sindikate.

Že marca 1919 se je slamnikarsko delavstvo v Domžalah in Mengšu sindikalno organiziralo v JSZ. Strokovni organizaciji pa sta začeli delati v izjemno hudih razmerah, kajti po nastanku jugoslovanske države je slamnikarska industrija z izgubo velikega tržišča in zaradi drugih težav zašla v krizo, ki se je kazala tudi v skrčenem obsegu obratovanja. Zaposlitev je dobilo le okrog 450 delavcev in delavk, torej približno le polovica vsega delavstva iz obdobja pred prvo svetovno vojno. Zato so skupine JSZ — leta 1920 je njihovo število naraslo na šest — dosegale v mezdnih gibanjih le skromne uspehe, v Mengšu npr. spomladi 1919 šele po kolektivnem odpustu — izporu, posebno pozornost pa so morale posvetiti skrbi za podpore brezposelnim ter za njihovo zaposlitev, za kar so ustanovile tudi posredovalnico. Zadnji veliki akciji slamnikarskega delavstva sta bili stavki v Ladstätterjevi tovarni v Domžalah in v tovarni Stemberger—Mellitzer v Mengšu v prvi polovici 1922, ki sta se končali z delnim uspehom. Slamnikarska industrija je nato v dvajsetih letih še nadalje propadala, odločilni udarec pa je doživela v veliki gospodarski krizi, ko so morala slamnikarska podjetja združiti svojo proizvodnjo leta 1931 v eni sami tovarni Universale v Domžalah. V takih razmerih je strokovno gibanje slamnikarskega delavstva postopoma povsem zamrlo.³

Toda propad te industrijske panoge ni pomenil tudi konca industrije na domžalskem območju. Že vzporedno z upadanjem proizvodnje slamnikov so se začele razvijati nove industrijske panoge, na kar je vplivala obilica delovne sile, ugodni energetski viri ob Kamniški Bistrici ter dobre železniške ter cestne zveze. Tako sta začeli leta 1920 obratovati lesno in kovinsko podjetje Bistra (kasnejša tovarna barv Medić-Zankl) v Domžalah in Bonačeva papirnica na Količevem, tri leta kasneje še tovarna Induplati v Jaršah in Kacjančičeva tovarna sanitetnega materiala na Viru, leta 1924 pa Marxova tovarna lakov na Količevem. Prof. Anton Melik je ugotovil, da se nikjer v Ljubljanski kotlini »ni industrija izven starih urbanskih naselij tako krepko naselila kot v Bistriški dolini.«⁴ Zlasti v Domžalah, Mengšu in Radomljah je bila zelo razvita tudi obrt, najbolj pečarska in mlinarska. Vsa ta podjetja so v dvajsetih letih povečevala proizvodnjo in zaposlovala vedno več delavstva. Sredi tridesetih let je bilo v večjih obratih zaposlenih okrog 1200 delavcev in delavk.⁵ V nove tovarne so prihajali iz kmečkega okolja in se šele postopoma oblikovali v pravo industrijsko delavstvo. Zato je vanj le počasi prodirala zavest o nujnosti sindikalne organizacije. V domžalski Bistri je delavstvo jeseni 1921 10 dni stavkalo brez večjega uspeha, podjetniki pa so z odpusti delavskih zaupnikov zatrli v letih 1927/28 prizadevanja jarškega in koliškega delavstva, da bi ustanovilo strokovne organizacije JSZ.

V revolucionarnih razmerah po prevratu 1918 pa je poleg delavskih množičnih organizacij — sindikatov nastala na domžalskem območju tudi prva komunistična organizacija. Ustanovili so jo v Dobu sredi leta 1920 in je štela okrog 25 članov. V Dobu so bili nato številni sestanki in shodi, na katerih so širili komunistične ideje tudi vodilni funkcionarji KPJ na Slovenskem, dobska partijska organizacija pa je širila svoj vpliv zlasti v vasi na območju Črnega grabna in Moravške doline. Vpliv KPJ so pokazale volitve v ustavodajno skupščino novembra 1920, ko je zanjo v Dobu glasovalo kar 125 volilcev, po več deset glasov pa so dobili komunisti v Mengšu, na Trojanah, v Radomljah, v Moravčah in v Domžalah. Zakon o zaščiti države sredi leta 1921 je potisnil KPJ v ilegalo, toda komunisti v Dobu so v različnih oblikah (na shodih, ob volitvah, s propagandnimi akcijami itd.) delovali bolj ali manj aktivno še naprej ter vzdrževali stike s pokrajinskim komitejem KPJ za Slovenijo. Do prepovedi po junijskem spopadu revolucionarnega delavstva z orjunaši v Trbovljah leta 1924 je v

Dobu delovala tudi legalna komunistična organizacija Neodvisne delavske stranke Jugoslavije.⁶ Na le redkih podeželskih območjih Slovenije si je partija v dvajsetih letih pridobila tolikšen vpliv kot na dobskem in ta pojav vsekakor zasluži podrobnejšo preučitev. Stari dobski komunisti, okrepljeni z novimi člani, pa so imeli nato v tridesetih letih pomembno vlogo pri oživitvi in utrjevanju delavskega in ljudskofrontnega gibanja na domžalskem območju.

Za drugo obdobje v razvoju delavskega gibanja na domžalskem območju je značilno, da se je zelo razmahnilo v revolucionarnih razmerah po prevratu, nato pa v dvajsetih letih skoraj povsem upadlo. Dobska partijska organizacija je širila svoj vpliv zlasti med kmečkim prebivalstvom, delavstvo pa je bilo organizirano v krščanskosocialnih strokovnih organizacijah.

Delavstvo na domžalskem območju je bilo podobno kot na sosednjem kamniškem območju v obdobju šestojanuarske diktature in gospodarske krize brez svojih strokovnih organizacij, edina skupina JSZ v tovarni Univerzale je izgubila večino članstva in je bila dejansko brez moči, tako da je bilo prepuščeno na milost in nemilost podjetnikom, ki so razmere izkoristili za novo poslabšanje

položaja delavstva z zniževanjem mezd, s kršenjem določil socialne zakonodaje, prizadeli pa so ga tudi z odpusti.

Boj za konec teh nevzdržnih razmer je na kamniškem območju začelo delavstvo v Remčevi tovarni na Duplici, ki je maja 1934 z dolgotrajno stavko delno uspelo izbojevati svoje mezдне zahteve. Ta ogorčeni boj dupliškega delavstva, v katerem je poseg partije vanj uspela razkriti policija, ki je aretirala Miho Marinka, Marijana Dermastio in Maro Dermastio, je odmeval tudi na domžalskem območju.⁷ Pokrajinski komite KPJ za Slovenijo je po konferenci v Goričanih septembra 1934, na kateri so ugotovili, da so v Sloveniji objektivni pogoji za stavkovni val, pozorno zasledoval razmere po podjetjih in nato preko komunistov ter simpatizerjev na terenu ob svojem neposrednem angažiranju poskušal stavkovne in druge boje kar najbolj pripraviti ter podvzeti vse ukrepe za njihovo pravilno vodenje do uspešnega konca. Potem ko je krščanskosocialistična Delavska pravica 7. marca 1935 obširno poročala o nevzdržnih razmerah v Bonačevi tovarni in pozvala delavstvo, naj se organizira, je vodstvo KPJ na Slovenskem posvetilo posebno pozornost razvoju odnosov med delavstvom in podjetnikom na Količevem. Julija 1935, ko so po-



Udeleženci ljudskofrontnega shoda na Taboru nad Ihanom 23. maja 1937

tekale zadnje priprave za ustanovitev strokovne organizacije JSZ v tej tovarni, je bil v Radomljah sestanek med predstavnikom pokrajinskega komiteja KPS za Slovenijo Ivanom Mačkom, Marijanom Dermastio iz Radomelj ter Francem Bukovcem, organizatorjem delavstva na Količevem, na katerem so se tudi dogovorili za stavko, če bo Bonač poskušal podobno kot leta 1927 z odpusti delavskih zaupnikov razbiti strokovno organizacijo.

Ko je po začetku delovanja skupine JSZ na Količevem 17. avgusta 1935 podjetnik Bonač odpustil njenega predsednika Bukovca, je vseh 230 delavcev in delavk začelo stavkati, v hudem boju pa so enotno vztrajali vse do 14. oktobra 1935. Ta dolgotrajna stavka ima v marsikaterem pogledu posebno mesto v stavkovnem valu leta 1935. Glede na to, da je podjetnik z različnimi sredstvi poskušal stavko zlomiti — hotel je kolektivno odpustiti vse delavstvo, organizirati stavkolomstvo, zavlačeval je pogajanja, da bi z naraščajočo gmotno stisko stavkajoči popustili v svojih zahtevah — je bilo v tej stavki še posebno aktualno izvajanje navodil o vodenju stavk, ki jih je dala IV. državna konferenca KPJ decembra 1934 v Ljubljani. V njih je bilo poudarjeno, da morajo komunisti s pravilno organizacijo dati revolucionarni značaj in doseči uspeh stavkovnih bojev na osnovi akcijske enotnosti delavstva. Ob začetku stavke morajo organizirati stavkovne straže, nato pa preprečevati stavkolomstvo in paničarstvo, skrbeti za obveščanje javnosti in bojno razpoloženje delavstva, organizirati zanj gmotno pomoč ne le med delavci v drugih podjetjih, temveč tudi med kmeti in drugimi sloji, zlasti v svoji okolici, in končno morajo stavke tudi pravočasno skleniti.

Pokrajinski komite KPJ za Slovenijo je imel pri usmerjanju stavke na Količevem ugodne pogoje, saj je bil predsednik stavkovnega odbora Bukovec komunist, že pred stavko je z njim vzpostavil stalno zvezo preko Dermastie, na območju Doba, Prevoj in Lukovice pa je bilo tedaj okrog 15 komunistov in številni simpatizerji. Aktivnost komunistov s središčem v Dobu omenjajo partijska poročila iz časa obnavljanja in ponovnega utrjevanja KPJ na Slovenskem po udarcih v času šestojanuarske diktature, njihovi stiki s pokrajinskim partijskim komitejem pa so bili včasih tudi prekinjeni. Zlasti od preloma 1934/35 so svojo dejavnost zelo okrepili in se redno sestajali v Koželjevi hiši v Dobu. Pobudnik za začetek njihovega organiziranega delovanja je bil prof. Mirko Košir iz pokrajinskega partijskega vodstva, ki je bil tedaj

zaposlen v tovarni Medič-Zankl v Domžalah. Bukovec se je z njimi posvetoval že v pripravah za ustanovitev strokovne organizacije v Bonačevi tovarni, zlasti pomemben pa je bil njihov delež v veliki stavki. Organizirali so moralnopolitično in materialno podporo stavkajočim. Na pogostih sestankih pri Koželju v času stavke so se dogovarjali o zbiranju živil in denarja pri kmetih, trgovcih, obrtnikih in gostilničarjih na dobskem območju, v Črnem grabnu, v Moravški dolini, v Domžalah in drugod ter o nabiralnih akcijah med delavstvom domžalskega in tudi kamniškega območja. Brez te dobro organizirane materialne pomoči okoliškega prebivalstva, — pomoč je prihajala tudi od drugod iz organizacij JSZ, zlasti od vevških papirničarjev, pokrajinski komite KPJ za Slovenijo pa je organiziral pomoč preko Zveze delavskih žena in deklet — bi stavkajoči delavci ne mogli zdržati tako dolgotrajnega boja. Uspeh pri zbiranju pomoči je bil posledica široke propagandne akcije o upravičenosti in nujnosti te velike delavske stavke.

Slovensko partijsko vodstvo je bilo nadrobno obveščeno o vseh pomembnih dogodkih v času stavke, kar mu je omogočalo njeno pravilno usmerjanje, o tem pa pričata tudi dva obsežna članka v legalnem partijskem glasilu Delavskem obzorniku, ki sta tudi pospešila sklepna pogajanja za konec stavke. Strokovna organizacija je poleg izboljšanja mezdnih in delovnih razmer uspela tudi izbojevat, da jo je moral podjetnik priznati in pristati na volitve delavskih zaupnikov. Stavka koliškega delavstva je zanimiva tudi v tem pogledu, da so vsa uradna posredovanja in zastopstva na pogajanjih opravljali funkcionarji JSZ, toda partija je našla pota, da je uveljavila svojo metodo in taktiko boja. Zaradi opurtunističnega in kompromisarskega ravnanja strokovnega tajnika JSZ Petra Lombarde, ki je ogrožalo uspešen potek stavke, pa je prišlo do polemike med krščansko socialistično Delavsko pravico in komunističnim Delavskim obzornikom, v kateri je slednji poudaril, da je odločno nastopanje proti podjetnikom za koristi delavskega razreda poglaviti pogoj »za vsako enotnost in za vsako skupno delavsko fronto«. Tako je bila stavka koliškega delavstva nova priložnost, da je partija opredelila svoja temeljna stališča do enotne fronte in svoje pogoje za sodelovanje s krščanskimi socialisti. Ob tem naj poudarimo, da je Lombardo prišel v spore tudi s samim koliškim delavstvom, ki pa je dobro sodelovalo z drugimi voditelji JSZ. Stavka papirničarjev na Količevem ima torej pomembno mesto v stavkovnem valu leta 1935



Stavkajoči delavci v Bonačevi tovarni leta 1935

na Slovenskem, tudi zato, ker je med okrog 25 stavkami trajala najdlje. Toda odločilnega pomena je bila za razvoj delavskega gibanja na domžalskem in tudi kamniškem območju, prav tako pa je komunistom odprla tudi pot za organiziranje širokega ljudskofrontnega gibanja.

Zgled koliških papirničarjev je opogumil delavce drugih podjetij, da so premagali strah pred delodajalčevimi ukrepi, zlasti odpusti, in se pogumno lotili ustanavljanja svojih strokovnih organizacij. Že pred stavko je obnovila svojo aktivnost skupina JSZ v tovarni Universale, med njo so se v JSZ organizirali delavci v tovarnah Induplati v Jaršah, Medić-Zankl v Domžalah in Marx na Količevem, jeseni 1935 v Staretovem lesnem podjetju v Preserjahu, sredi naslednjega leta pa še opekarški delavci v Radomljah in tekstilno delavstvo v Kocjančičevi tovarni na Viru. Jeseni 1937 je bilo v osmih skupinah JSZ na domžalskem območju organiziranih skupaj 780 članov, prevladovala so delavke, ki jih je bilo organiziranih 449. V vsem kamniškem okraju pa je bilo tedaj organiziranih v JSZ 1244 delavcev in delavk ali skoraj četrtnina celotnega članstva JSZ na Slovenskem.³ Toliko članov je redno izpolnjevalo svoje obveznosti, sicer pa je Delavska pravica leta 1937 pisala, da so v JSZ v kamniškem okraju

zajeli okrog 2000 delavcev in delavk, pri čemer je iz propagandnih razlogov verjetno štel tudi tiste člane, ki niso redno plačevali prispevkov.¹⁰ V kamniškem okraju, ki je tako sredi tridesetih let postal eno poglavitnih oporišč JSZ, sta bili največji organizaciji v Jaršah (330 članov) in na Količevem (200 članov). Poudariti moramo, da se je tedaj sindikalno organizirala velika večina delavstva v vseh večjih tovarnah domžalskega območja (v Bonačevi tovarni skoraj vse, v Induplati in Universale okrog tri četrtine), kar je bil eden temeljnih pogojev za uspešno delovanje strokovnih organizacij. V sindikalnem gibanju na domžalskem območju je JZS povsem prevladovala, vodilna pa je bila tudi v celotnem nekdanjem kamniškem okraju. V socialnodemokratskih sindikatih Strokovne komisije (SK) oziroma v sindikatih URSSJ so bili od leta 1938 organizirani le pečerji v Mengšu (njihova podružnica je štela le okrog 60 članov), od srede tridesetih let pa sta bili močni organizaciji pri Titanu in Remcu, število članstva pa skupaj ni doseglo niti tretjine organiziranih v JSZ. Zelo šibak je bil vpliv liberalne strokovne organizacije Narodne strokovne zveze (NSZ), ki je imela od leta 1937 svojo podružnico z nekaj deset člani le v tovarni Medić-Zankl v Domžalah. Potem ko so klerikalci zaradi prehoda JSZ na de-

mokratske pozicije izgubili vpliv v njej, so 15. novembra 1935 ustanovili novo strokovno organizacijo Zvezo združenih delavcev (ZZD) z namenom, da delavstvo »rešijo« iz objema marksizma in ga vodijo skladno s korporacijskimi, to je fašističnimi načeli papeške okrožnice Quadragesimo anno, je prav kamniško okrožje postalo pravo območje preizkušanja njune moči. Grobeljski misionarji so se takoj lotili pridobivanja delavstva za novo režimsko organizacijo, kar je v praksi pomenilo razbijanje JSZ. Njihovo akcijo pa so delegati vseh skupin JSZ kamniškega okraja na posvetu 21. maja 1936 v Radomljah soglasno obsodili. Ugotovili so, da se klerofašistična organizacija poskuša uveljaviti na nedostojen način, z blatenjem in obtoževanjem funkcionarjev JSZ in da je ZZD najbolj napadalna prav na domžalskem in kamniškem območju. Delegati so izjavili, da »bodo vsi kot en mož čuvali enakost JSZ v kamniškem okraju«. ¹¹

Rezultati velikih prizadevanj organizatorjev ZZD so bili zelo klavrni. Verskemu glasilu za kamniško okrožje Našemu listu, ki je izhajal v Grobljah, ni preostalo drugo, kot da je hudo napadalo organizacije JSZ, češ da so pod komunističnim vplivom. Režimska klerikalna organizacija ZZD se tudi kasneje ni uspela uveljaviti v delavskem gibanju v kamniškem okraju. Edino pomembnejšo tovarniško organizacijo je na domžalskem območju uspela ustanoviti v Induplati, kjer pa je leta 1938 ZZD dobila na volitvah le enega delavskega zaupnika, JZS pa osem. Prav napadalnost ZZD pa je leta 1936 pospešila tesno povezovanje teh skupin JSZ v kamniškem kraju z medstrokovnim odborom, ki je nato usmerjal skupne akcije. Ob tem naj pripomnimo, da je po začetnih trenjih zlasti po prizadevanju Franca Leskoška v kamniškem okraju prišlo do enotnega nastopanja JSZ in SK v mezdni gibanjih in drugih akcijah za izboljšanje položaja delavstva. Pomembno je torej tudi dejstvo, da se je hkrati s krepitvijo delavskega gibanja ustvarjala tudi tesna povezanost med delavstvom kamniškega in domžalskega območja, ki je omogočala tudi v slovenskem okviru zelo odmevne množične akcije in nastope.

Z ustanovitvijo strokovnih organizacij v vseh večjih podjetjih na domžalskem in kamniškem območju se je začelo obdobje nepretrganega in uspešnega boja za izboljšanje gmotnih in delovnih razmer delavstva. Ob tem naj pripomnimo, da se je v drugi polovici tridesetih let po upadu gospodarske krize krepila na domžalskem in kamniškem območju industrija, kar se je kazalo v povečanju

števila zaposlenih v podjetjih z dolgoletno tradicijo, v preraščanju nekaterih obrtnih obratov v industrijska in v nastajanju novih podjetij zlasti v Mengšu in Domžalah. Konec tridesetih let je bilo v večjih obratih na domžalskem območju že okrog 1800 zaposlenih, toda v novih podjetjih delavstvo v glavnem ni bilo sindikalno organizirano, kajti potreben je bil določen čas, da se je med seboj povežalo in se ustalilo v njih; prebuditi pa se je morala med njimi tudi delavska zavest. Poglavitna naloga strokovnih organizacij je bila sklenitev kolektivne pogodbe, to je, pismenega sporazuma med njo in podjetnikom, s katero bi uredili vse delovne pogoje ter pravice in dolžnosti iz delovnega razmerja. Kolektivne pogodbe so omejevale podjetnikovo samovoljo in so jih zato neradi sklepali. Tudi po sklenitvah kolektivnih pogodb delo strokovnih organizacij ni bilo končano, kajti boriti so se morale za dosledno izvajanje vseh določb, pa tudi za njihovo izboljševanje. Zlasti je bilo treba nenehno skrbeti za prilagajanje mezd po porastu življenjskih stroškov ter preprečevati samovoljo podjetnikov pri odpustih delavstva in pri njihovih poskusih, da bi zmanjšali vlogo delavskih zaupnikov in sploh strokovnih organizacij.

Za izpolnjevanje vseh teh številnih nalog so strokovne organizacije vodile pogosta pogajanja in izvedle veliko posredovanj pri delodajalcih, zlasti pogosto pa so se morale odločati za mezdna gibanja. Že v kratkem času po ustanovitvi so v večini podjetij uspele urediti delovne in mezdne pogoje z bolj ali manj ugodnimi kolektivnimi pogodbami. ¹² Boj zanje in za njihovo izboljšanje je bil dostikrat zelo ogorčen in dolgotrajen, nekajkrat pa s pogajanjem ni bilo mogoče prisiliti delodajalcev na popuščanje. Tedaj je delavstvo poseglo po svojem najmočnejšem orožju — stavki (na domžalskem območju leta 1935 dvakrat papirničarji pri Bonaču na Količevem ter gradbinci pri Medič-Zanklu v Domžalah, leta 1936 tekstilci v Kocjančičevi tovarni na Viru, kemični delavci pri Medič-Zanklu, delavci v opekarni v Radomljah in v mlinu na Homcu, leta 1938 pa pečarski delavci v Mengšu). Zlasti konec tridesetih let so morale zaradi naglega porasta draginje strokovne organizacije pogosto voditi akcije za povečanje mezd (npr. v drugi polovici 1939 in prvi polovici 1940 kar sedem večjih mezdni gibanj). ¹³

Poleg akcij za izboljšanje položaja delavstva v posameznih tovarnah pa so strokovne organizacije razvile tudi druge oblike aktivnosti. Pomembna vsakoletna manifestacija njihove moči so bile prvomajske proslave,

razvile so kulturnoprosvetno aktivnost ter organizirale številna zborovanja, shode in proslave, med katerimi so imele nekatere tudi velik političen pomen. V njih je prišel tudi do izraza velik vpliv partije v sindikalnem gibanju.

Poudarili smo že, da je stavka na Količevem odprla komunistom pot za prodor v družbenopolitično življenje na domžalskem in kamniškem območju preko ljudske fronte. To je že takoj po stavki ugotovilo legalno partijsko glasilo Ljudska pravica, ki je v članku Kmetje in stavka na Količevem uvodoma z zadovoljstvom ugotovila, da se je podjetnik Bonač hudo prevaral, ko je upal, da med njegovimi zaposlenimi še ni razvita delavska zavest, ker izhajajo iz kmečkega okolja, prav tako pa je vse presenetilo tudi dejstvo, da se mali kmetje, trgovci in obrtniki niso obnašali egoistično, temveč so bili delavstvu pravi zavezniki. Poudarila je, da je zlasti velika gospodarska kriza zbrisala mnoge razlike med delavci in kmeti, ki se sedaj zavedajo dejstva, da so boji in zmage enih hkrati tudi boji in zmage drugih. Članek je sklenila z ugotovitvijo: »V spominu delavcev na Količevem in v spominu vseh delavcev v Sloveniji bo večno živel odmev te pomoči in tega skupnega boja delavcev in kmetov ter ponos, da je delavski boj dosegel v teh krajih v tako kratkem času tako visoko stopnjo. Danes po končani stavki pa je nujna naloga delavstva na Količevem, da ostane v stalni zvezi s kmeti, da ohranja in pogloblja zvezo delavskih in kmetijskih množic. Kakor vse delavstvo, tako se mora zavedati tudi delavstvo na Količevem, da bojuje ono le en del boja, ki se danes bojuje za izboljšanje življenjskega načina preprostega ljudstva, za povrnitev in ohranitev demokratskih svoboščin, to je za svobodo tiska, združevanja, govora in shoda, za parlament, ki ga bo delovno ljudstvo izvolilo v svobodnih volitvah. Zavedati se mora, da je ta boj istočasno boj proti fašizmu in proti imperialistični vojni, ki jo skuša fašizem zanetiti. In vse te težavne naloge moreta izvršiti samo združena delavec in kmet.«¹⁴

Poglavitno organizacijsko in usmerjevalno delo pri izpolnjevanju te naloge je opravila partijska celica Dob—Prevoje, ki se je pod vodstvom Viktorja Avblja dokončno izoblikovala konec leta 1935 in »je za tiste čase uspešno obvladala ali pokrivala vse območje kamniškega okraja.«¹⁵ Ob tem naj poudarimo, da so tedaj v celico vključili le 7 komunistov, medtem ko so še okrog 10 komunistov iz konspirativnih razlogov oziroma zaradi izpolnjevanja posebnih nalog niso povezali vanjo, vsi skupaj pa so sodelovali pri izpol-



Viktor Avbelj, sekretar celice KPS Dob—Prevoje

njevanju pomembnih akcij, kar velja tudi za številne simpatizerje, ki jih prav tako iz navedenih razlogov niso sprejeli v partijo, čeprav jih je več izpolnjevalo vse pogoje. Partijska celica Dob—Prevoje je skrbela za idejnopolično vzgojo svojih članov in simpatizerjev ter za njihovo seznanjanje z aktualnimi političnimi dogodki. Idejo ljudske fronte so najprej širili na območju Črnega grabna. Zelo uspešno so razpečevali Ljudsko pravico in po njeni prepovedi so organizirali tudi protestno podpisovalno akcijo, zaradi katere je bilo več komunistov zaslišanih na okrajnem sodišču na Brdu. Zlasti v začetku pomladi 1937 so komunisti na sestankih v Dobu, na Prevojah, v Trnjavi, v Lukovici, v Krašnji in v Blagovici, ki so se jih udeleževali tudi Tone Dolinšek, Jože Slak, Maks Stermecki in Tone Tomšič, širili program in snovali akcijske odbore Kmečko-delavskega gibanja (KDG) oziroma ljudske fronte. Ta dejavnost in vpliv, ki ga je imela partijska celica Dob—Prevoje v sindikalnem gibanju prek svojih članov in simpatizerjev, je omogočalo, da je odločilno prispevala tudi k velikemu uspehu ljudskofrontnega shoda na Taboru nad Ihanom 23. maja 1937.¹⁶

V prvi polovici 1937 so bila v ljudskofrontnem gibanju na Slovenskem pereča zlasti vprašanja krepitve vloge delavskega razreda v njem, pritegnitev demokratičnih katoliških množic iz Jugoslovanske radikalne zajednice (JRZ), ne le iz JSZ vanj ter odnos Kmečko-delavskega gibanja do Hrvaške seljačke stranke, ki je s svojo hegemonistično politiko povzročila določeno krizo v KDG z izstopom skupine pristašev Vladka Mačka iz njega. Velika večina v vodstvu slovenskega KGD pa je vztrajala na stališču, da mora ostati to gibanje neodvisno in samostojno.

V takih razmerah je KPS posvetila posebno pozornost utrjevanju ljudskofrontnega gibanja z akcijami na terenu, pri katerih pa je morala spriču prepovedi shodov in policijskih ukrepov iskati vedno nove oblike. Tako je prva ljudskofrontna zborovanja po ustavnem kongresu organizirala navidezno kot izlete. Prvi tak izlet, dejansko ljudskofrontni shod, je bil 2. maja 1937 na Taboru nad Črnučami in se ga je udeležilo okrog 200 ljudi. Teden dni kasneje se je v Podgradu pri Zalogu število

zborovalcev po policijskih poročilih že podvojilo. Tega shoda se je udeležilo tudi okrog 10 komunistov in simpatizerjev z območja Doba in Prevoj. Navdušeni nad vzdušjem in uspehom zaloškega tabora ljudske fronte so pozdravili pobudo Toneta Tomšiča, da bi takšen shod organizirali tudi na domžalskem območju. Dogovorili so se, da bo udeležbo prebivalstva domžalskega in kamniškega območja organizirala celica KPS Dob—Prevoje, Tone Tomšič pa je prevzel nalogo, da bo poskrbel za udeležbo Ljubljčanov, za govornika in za vsebinsko obeležje shoda. Udeležba domačinov naj bi pokazala, kako globoko je prodrla mednje ideja ljudske fronte, udeleženci iz Ljubljane in okolice pa naj bi dali shodu širše obeležje in poudarili njegov pomen.

V pripravah na shod so člani celice KPS Dob—Prevoje uspeli zagotoviti udeležbo delavstva vseh večjih podjetij v kamniškem okraju, največjo iz Bonačeve tovarne na Količevem, kjer je Franc Bukovec propagiral množično udeležbo na sestanku odbora skupine JSZ. Člani te celice pa so si prizadevali

S P O R A Z U M

sklenjen med podjetjem I. Bonač, sin tovarne papirja na Količevem in delavstvom tega podjetja zastopanim po Jugoslovanski strokovni zvezi v Ljubljani ter delavskimi skupniki v obratu.

Navedeni podpisani:

1./ Podjetje s ozirom na nepovoljne okoliščine za enkrat ni ustano pristati na generalno zvišanje plač delavstvu, vendar pa pristaja na to, da bo izplačalo delavstvu enkratni nabavni prispevek v sledeči višini:

- a) vsem poročenim delavcem in delavkam po 300.- din (tristo)
- b) vsem samskim delavcem in delavkam po 200.- din (dvesto)
- c) polovico gorenje vsote bo podjetje izplačalo delavstvu pri prvem prihodnjem mesdnem izplačilu to je 15.10.1938. Ostalo polovico pa v tednu pred božičnimi prazniki.
- d) če sta v podjetju zaposlena mož in žena pripada nabavni prispevek samo možu.

2./ Veljavnost sporauma s dne 1. junija 1937. se podaljša do 31. marca 1939. in ga je šele potem času možno odpovedati s določenim odpovednim rokom.

Količevo - Ljubljana, dne 3. oktobra 1938.

Za Jugoslovansko
strokovno zvezo:

Obratni skupniki
v podjetju:

Za podjetje:

skladno z navodili dočeči tudi ustrezno sestavo udeležencev shoda. Zato so komunisti in simpatizerji z osebno propagando zagotovili tudi udeležbo ne le kmečke mladine, temveč tudi številnih kmečkih posestnikov.

Medtem so uspešno tekale tudi priprave v Ljubljani in okolici za udeležbo na shodu, zlasti med delavci v tovarnah Saturnus, Eka, Hribar, Avtomontaža, Unitas, na Vevčah, v Sostrem, Zalogu, na Črnučah, Ježici in drugod ter med študenti in drugimi izobraženci. Za govornika je bil predviden funkcionar vodstva KDG Ivan Kreft.

Vse te obsežne priprave niso mogle ostati prikrite oblastem. Uprava dravske banovine je 19. maja 1937 poslala okrajnim načelnikom in policijskim upravam okrožnico, v kateri poudarja: »Ti izleti, ki se vrše pod krinko Ljudske fronte, dokazujejo, da so se komunisti vrgli na legalno delovanje med množicami. Ta način je uspešnejši kot ilegalno delovanje, za komuniste pa manj nevaren. Vseh teh izletov se udeležijo znani, že predkaznovani komunisti iz Ljubljane, ki tam gotovo propagirajo svoje ideje...« Ob sklepu okrožnice je zato naročila: »... posvetite izletom, ki jih bodo eventualno prirejali pristaši in simpatizerji nezakonite »Ljudske fronte« posebno pozornost, ker ni izključeno, da se bodo ti izleti zlorabljali za propagando komunističnih idej.«¹⁷ Okrajno načelstvo Kamnik je zato sklenilo poslati domžalski orožniški postojanki na dan shoda okrepitev 15 orožnikov, policijska uprava iz Ljubljane pa za nadzor več agentov. Priprave na ljudskofrontni shod na Taboru nad Ihanom so bile torej z obeh strani temeljite.

V nedeljo 23. maja v jutranjih urah so po različnih poteh prihajali na Tabor domačini, skupaj približno 600, od teh okrog 80 kmečkih posestnikov, za udeležence shoda iz Ljubljane pa je bil organiziran skupni prihod z železniške postaje v Domžalah. Od tod je Viktor Avbelj vodil kolono pešcev in kolezarjev s slovenskimi zastavami k cerkvi na Taboru. Med nad 400 udeleženci z ljubljanskega območja, so bili poleg organizatorja Toneta Tomšiča tudi številni drugi vodilni partijski funkcionarji, iz CK KPS Pepca Kardelj in Oskar Kovačič ter številni sindikalni voditelji. Ko se je sprevod okrog devete ure približeval kraju zborovanja, so bili orožniki in policisti že zbrani v gozdu na Taboru. Zato so se organizatorji shoda odločili, da bo namesto Ivana Krefta, ki je bil krajši čas zaprt zaradi govora na Črnučah, govoril domačin, krojaški pomočnik in dijak Ivan Kočar, udeležence pa bo pozdravil v imenu prebivalstva domžalskega ob-

močja Polde Miš. Med glavnim govorom so zborovalci vzklikali borbena gesla, po njem so prepevali revolucionarne pesmi, zbirali prispevke za Rdečo pomoč in delili napredno literaturo. Razlegala se je tudi himna ljudske fronte, ki govori o nasilju in izžemanju vladajočega beograjskega režima ter o združevanju delavskih in kmečkih sil slovenskega naroda za boj proti njemu. V vsebini glavnega govora in geslih so prišle do izraza programske zahteve ljudske fronte in manifesta ustanovnega kongresa KPS. Ljudskofrontni shod na Taboru se je torej odvijal prav tako, kot je »predvidevala« banska uprava v svoji okrožnici.

S Tabora so se zborovalci v sprevedu napotili v Dob, ker je bila nato veselica. Šele proti večeru, ko so se udeleženci shoda vračali domov, so posredovali orožniki. Iskali so podatke o organizatorjih in 11 domačinov je bilo nato aretiranih. Z gladovno stavko pa so izbojevali izpustitev iz zapora, s pritožbo na sodišče v Celju pa so bili oproščeni zaporne in denarne kazni.

Ljudskofrontni shod oziroma izlet na Tabor nad Ihanom je bil po oceni raziskovalcev ljudskofrontnega gibanja na Slovenskem »najbolje obiskan in pripravljen... Ljubljanski policisti in orožniki niso bili zmožni razgnati zborovalcev, ki so po političnih govorih v strnjem sprevedu krenili v Domžale (v Dob, op. M. S.) in manifestirali za ljudsko fronto, svobodno Slovenijo in Sovjetsko zvezo.«¹⁸ Shod na Taboru je bil eden izmed primerov velike pozornosti, ki jo je KPS po čebinskem kongresu posvetila nadaljnji poglobitvi ljudskofrontnega gibanja, na terenu, pritegnitvi širokih ljudskih množic vanj ter krepitvi delavskega razreda v njem, skratka izpolnjevanju naloge iz manifesta ustanovnega kongresa KPS o strnjevanju vseh demokratičnih sil na Slovenskem.

Se posebno pomemben je ta shod kot nova prelomnica v prodoru partije v družbenopolitično življenje na domžalskem in kamniškem območju. Shoda so se udeležili tudi številni taki delavci in kmetje, ki jih je klerikalni tabor imel »za svoje«. Zato ni čudno, da je Naš list iz Grobelj posvetil prikazovanju komunističnega značaja tega tabora veliko pozornost in posebej je poudaril, da so se tako »razkrili« tudi krščanski socialisti. Velik uspeh ljudskofrontnega shoda na Taboru je bil solidna osnova za nadaljnjo krepitev vloge KPS v družbenopolitičnem življenju v kamniškem okraju, ki se je nato manifestirala še v več akcijah, še naslednji mesec npr. na novem ljudskofrontnem shodu 6. junija na Limbarski gori in z udelež-

bo okrog 100 ljudi na demonstracijah proti voditelju JNS generalu Petru Živkoviću v Ljubljani.

Po shodu na Taboru se je sestala tudi partijska celica Dob—Prevoje. Sestanka se je v imenu CK KPS udeležil Oskar Kovačič. Na njem so sklenili ustanoviti tudi novo partijsko celico papirničarjev na Količevem, ki je še pred koncem leta 1937 začela delovati. Komunisti so nato sami ali preko svojih simpatizerjev v strokovnih organizacijah in med kmečkim prebivalstvom izvedli številne propagandne akcije, z ljudskofrontno idejo pa so prodrli tudi v Moravško dolino. Vpliv so širili tudi preko mlekarских zadrug na Prevojah, v Moravčah in Radomljah ter so v Mlekarski list, ki so ga dobivali vsi včlanjeni kmečki posestniki, vlagali propagandno partijsko literaturo. Komunisti so dobili tudi nalogo, da se včlanijo v različna društva in v njih širijo svoj vpliv. Za olajšanje legalnega sestajanja so v Dobu npr. organizirali esperantski krožek. Komunisti so širili resnico o španski državljanski vojni in zbirali denarne prispevke za pomoč republikanski Španiji. Ves čas pa je uspešno teklo po tovarnah in vaseh zbiranje denarja za Rdečo oziroma Ljudsko pomoč. Širše partijske konference KPS na Vrheh nad Trbovljami 26. avgusta 1938 se je kot delegat udeležil Viktor Avbelj. Poročal je, da je v kamniškem okrožju 17 komunistov, ki pa niso vsi povezani v partijskih celicah Dob—Prevoje in Količevo. Posameznike zaradi posebnih nalog niso organizirali na terenu.

Med delavskimi akcijami, ki so odmevale tudi po vsej Sloveniji, je bil pomemben množični nastop krščanskosocialističnega delavstva, zlasti s kamniškega in domžalskega območja, na narodnem taboru ob odkritju spominske plošče generalu Rudolfu Maistru 4. septembra 1938 v Kamniku. Na tem zborovanju je Mavricij Borc v imenu vsega slovenskega krščanskosocialističnega delavstva prebral izjavo, s katero se to vključuje v boj za svobodo slovenskega naroda in za neodvisnost države, za enakopravnost slovenskega naroda z drugimi jugoslovanskimi narodi, proti sovražnikom narodne samobitnosti in demokracije, za rešitev socialnega vprašanja, zahteva pa od voditeljev jugoslovanske države, da odvrnejo od Jugoslavije nevarnost vojne. S tem narodnim, socialnim in gospodarskopolitičnim programom se je JSZ jasno opredelila za narodnoobrambno gibanje, ki ga je po priključitvi Avstrije k nemškemu rajhu spričo nacistične nevarnosti sprožila in vodila KPS. Delavstvo se je nato tri tedne kasneje množično udeležilo še proslave 20-

letnice Jugoslavije prav tako v Kamniku, ki jo je spet izrabilo za protifašistično demonstracijo.¹⁹ V pripravah za parlamentarne volitve jeseni 1938 so se predstavniki partijske celice Dob—Prevoje in krščanski socialisti dogovorili za Antona Marinčka kot kandidata KDG na opozicijski listi. Na decembrskih volitvah je dobil Marinček v kamniškem okraju 279 glasov, opozicijski blok pa skupaj 854 glasov. Marinček je dobil največ glasov v Dobu (75), na domžalskem območju pa več kot 20 še v Lukovici, Domžalah in Radomljah.²⁰ Mnogi krščanski socialisti se na javnih volitvah niso upali glasovati za opozicijskega kandidata in kandidat JRZ je dobil absolutno večino.

Nova velika delavska manifestacija je bila proslava 20-letnice kamniške Solidarnosti in Delavske knjižnice 8. in 9. julija 1939.²¹ Te velike proslave se je udeležilo tudi številno delavstvo iz drugih krajev Slovenije, zlasti iz Ljubljane in z Jesenic, ter več vodilnih funkcionarjev KPS. Že naslednji mesec je Franc Leskošek nato sprejel na sestanku v Volčjem potoku v KPS 5 delavcev iz Kamnika in iz Duplice, z nalogo, da čimprej osnujejo partijske celice v Titanu in Remčevi tovarni. Še pred koncem leta 1939 so svojo nalogo izpolnili. V začetku leta 1940 je bila ustanovljena tudi celica KPS v tovarni Induplati v Jaršah. Ta organizacijski ukrep je bil za razširitev vpliva partije v kamniškem okraju nujen, kajti doslej so obstajale celice KPS le na domžalskem območju, pomemben pa je bil tudi poudarek na ustanavljanju tovarniških celic.

Konec jeseni 1939 so bila v Domžalah in Kamniku velika protidraginjska zborovanja. Na kamniškem zborovanju je delavstvo vzklikalo tudi protivojna in protifašistična gesla. Komunisti domžalskega območja so pomagali vodilnim funkcionarjem KPS vzpostaviti zveze s tiskarjem Petrom Veitom na Viru, ki je nato leta 1939 natisnil delo Edvarda Kardelja Speransa, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, v tej tiskarni pa so tiskali tudi znani letak Kaj hočemo, to je program Zveze delovnega ljudstva Slovenije, osrednje ljudskofrontne organizacije po začetku druge svetovne vojne. Pri Mišu na Gorjuši so se večkrat sestajali tudi nekateri člani CK KPS, pri njem pa je spomladi leta 1940 bival teden dni tudi sekretar tega foruma Franc Leskošek. Po Mišovem predlogu je organizacijski sekretar CK KPS Tone Tomšič izbral Judeževo domačijo na Vinjah za kraj tretje konference KPS 29./30. junija 1940, ki se je je udeležilo okrog 45 delegatov, in je sodila med organizacijsko-politične priprave na peto državno konferen-

jo. Uspešen začetek oboroženih akcij zoper okupatorja v kamniškem partijskem okrožju v noči od 27. na 28. julij 1941, ki pomeni tudi začetek prve množične vstaje na Slovenskem, je bil tudi rezultat uspešne krepitve partije in njene vloge v družbenopolitičnem življenju od srede tridesetih let. Ob tem naj poudarimo, da je bilo v obdobju 1935 do 1937 več akcij, ki so tudi v slovenskem merilu pokazale vpliv partije med delavstvom in kmečkim prebivalstvom, na domžalskem območju, konec tridesetih let pa je bilo več takih akcij zlasti v Kamniku, na vseh velikih manifestacijah pa je seveda skupaj sodelovalo delavstvo domžalskega in kamniškega območja. Številni udeleženci ljudskofrontnega gibanja so po okupaciji preko odborov OF in njenih množičnih organizacij dajali vso podporo revolucionarnemu narodnoosvobodilnemu boju, dobra sindikalna organiziranost delavstva v drugi polovici tridesetih let pa se je med NOB pokazala zlasti v delovanju odborov Delavske enotnosti, ki so ga ocenjevali kot najuspešnejše na vsem Gorenjskem. Uspešno in požrtvovalno delo komunistov in njihovih simpatizerjev pred vojno je bilo torej eden pglavitnih pogojev tudi za uspešen razvoj NOB v kamniškem okrožju.

OPOMBE:

1. Manifest KPS 1937 — Delavci! Delovno ljudstvo! Slovenci! Trideset let po ustanovnem kongresu KPS, Ljubljana 1968, str. 7—21. — 2. Prim. članke Miroslava Stiplovška, Minilo je 50 let. Kemilak, glasilo delovnega kolektiva Helios Kemične industrije Domžale, št. 5, november 1974 in št. 6, december 1974; Ob štirideset letnici velike stavke papirniškega delavstva na Količevem. Tri obletnice papirnice Količevo, Ljubljana 1975, str. 9—64; Delavsko gibanje v tovarni sanitetnega materiala na Viru 1936 do 1941. Kronika 1976, št. 2, str. 94—105. — 3. Miroslav Stiplovšek, Strokovne organizacije slaniškarskega delavstva. Zgodovinski časopis XIX—XX, 1965/66, str. 361—370. — 4. Anton Melik, Slovenija, geografski opis, tretji zvezek, Posavska Slovenija, Ljubljana 1959, str. 132. — 5. Letna poročila podjetij so v fondu Zbornice za trgovino, obrt in industrijo, fasc. 309 v Arhivu SR Slovenije; kopije poročil so v arhivu občine Domžale na Krumperku v sestavu Zgodovinskega arhiva Ljubljana; Industrija dravske banovine, Krajevni leksikon dravske banovine, Ljubljana 1937. — 6. Miroslav Stiplovšek, Ob štiridesetletnici velike stavke papirniškega delavstva na Količevem, cit. izd., str. 9—10, 17—18; Jože Koželj, ustni vir. — 7. Pregled pomembnejših dogodkov v razvoju in delovanju strokovnih organizacij v nekdanjem kamniškem okraju od srede tridesetih let do okupacije 1941 je v članku Miroslava Stiplovška, Delavsko gibanje na dom-

žalskem in kamniškem območju v letih 1934 do 1941. Mengeški zbornik II — 1969, I. snopič, str. 30—55. V njem so tudi nadrobneje navedeni arhivski, časopisni in spominski viri ter dotedanja literatura o delavskem gibanju na domžalskem območju. — 8. Delavski obzornik, št. 2, 26. 10. 1935; o poteku in pomenu stavke v Bonačevi tovarni glej še članek M. Stiplovška, Stavka papirničarjev na Količevem — leta 1935 najdaljša na Slovenskem. Komunist — Teoretična priloga, oktober—december 1976, str. 36—41. — 9. Fond Jugoslovanske strokovne zveze (JSZ), fasc. 6 v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja (IZDG); v tem fondu so ohranjena tudi pravila skupin JSZ z domžalskega območja. — 10. Delavska pravica, št. 13, 25. 3. 1937. — 11. Prav tam, št. 21, 28. 5. 1936. — 12. Kolektivne pogodbe in zapisniki sporazumov med podjetniki in strokovnimi organizacijami so v fondih JSZ in Delavske zbornice v arhivu IZDG; o vseh pomembnih akcijah posameznih strokovnih organizacij pa so obširno pisala zlasti njihova glasila, za JSZ Delavska pravica, za SK Delavec, za NSZ Nova pravda, za ZZD Delavska fronta in Slovenski delavec; fotokopije arhivskih dokumentov in pomembnejših člankov iz delavskega gibanja na domžalskem območju so v arhivu občine Domžale na Krumperku. — 13. Delavska pravica, št. 29, 11. 7. 1940. — 14. Ljudska pravica, št. 21, 29. 11. 1935. — 15. Spomini Viktorja Avblja 14. 8. 1975 v arhivu odbora aktivistov OF kamniškega okrožja. — 16. O razvoju in delovanju partijskih organizacij na domžalskem in kamniškem območju od srede tridesetih let do okupacije 1941 so podatki v spominih Toma Brejca, Marice Brejc, Berta Kodriča, Romana Potočnika, Toneta Šturma, Avgusta Vidmarja in Staneta Žerovnika v arhivu CK ZKS; večino podatkov o tej problematiki pa smo zbrali od konca leta 1976 v več pogovorih z naslednjimi predvojnimi komunisti: z Viktorjem Avbljem, Ivanom Kočarjem, Jožetom Koželjem, Romanom Potočnikom, Milanom Starinom, Stankom Starinom, Ivo Tomom Svetinom, Tonetom Šturmom in Stanetom Žerovnikom. O povezavi partijskih organizacij nekdanjega kamniškega okraja s pokrajinskim komitejem KPJ za Slovenijo oziroma s CK KPS ter o nekaterih velikih akcijah na domžalskem in kamniškem območju, ki so bile pomembne v slovenskem revolucionarnem delavskem gibanju in ljudskofrontnem gibanju, pa so dali podatke Ivan Maček, Miha Marinko, Pepca Kardelj, Ivan Kreft, Franc Leskošek in Vida Tomšič. Vsem se za sodelovanje lepo zahvaljujemo. — 17. Policijski spisi v arhivu CK ZKS. — 18. Alenka Nedog, Tone Tomšič, Oriš življenja in revolucionarnega delovanja, Ljubljana 1969, str. 178; Ivan Kreft, Slovensko ljudsko gibanje 1918—1951, Maribor 1973, str. 129; M. Stiplovšek, Ob 40-letnici ljudskofrontnega shoda na Taboru nad Ihanom, Komunist, št. 19, 9. 5. 1977; Ljudskofrontni shod na Taboru nad Ihanom, spomini Viktorja Avblja in Stanka Starina, Občinski poročevalec, glasilo SZDL občine Domžale, št. 9, 18. 5. 1977. — 19. Delavska pravica,

št. 37, 8. 9. in št. 40, 29. 9. 1938. — 20. Slovenec, št. 285 a, 13. 12. 1938. — 21. Delavska politika, št. 79, 19. 7. 1939. — 22. Gradivo o III. konferenci KPS v arhivu CK ZKS; M. Stiplovšek, Josip Broz Tito na III. konferenci KPS na Vinjah, Občinski poročevalec, št. 9, 18. 5. 1977. — 23. Jože Ravbar, Razvoj delavskega gibanja v Trzinu pred vstajo. Mengeški zbornik II — 1969, I. sno-

pič, str. 59. — 24. O datumu nastanka posameznih partijskih organizacij v kamniškem okraju od srede tridesetih let dalje, o njihovem številu ter o članih so v dosednji literaturi in spominih različni podatki. Navedene ugotovitve smo preverili na pogovoru 13. 5. 1977, na katerem so sodelovali Viktor Avbelj, Roman Potočnik, Stanko Starin, Ivo Svetina in Tone Šturm.

PREGLED RAZISKOVANJA SLOVENSKE KRAJEVNE ZGODOVINE

OLGA JANŠA-ZORN

I

Z vprašanjem slovenske krajevné zgodovine se je ukvarjalo že IX. zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Kopru in Piranu leta 1955. Ob tej priložnosti je Pavle Blaznik¹ govoril o poteh in vidikih slovenske krajevné zgodovine in med drugim poudaril, da se krajevna zgodovina »teritorialno lahko omejuje na prav ozko področje npr. na vaško ali mestno naselbino, more pa zajemati tudi dokaj obsežne predele kot npr. prostrana zemljiška gospostva ali večje geografsko zaokrožene celote. Glede na snov raziskuje lahko razne neznatne drobce iz preteklosti in to iz najrazličnejših področij. Prav tako si pa more zastavljati tudi težje in pomembnejše naloge: krajevna zgodovina te vrste zasleduje na ozkem ali širokem ozemlju — upoštevajoč obče zgodovinski tok — celoten razvoj ondotelega prebivalstva časovno omejeno ali pa tudi neomejeno od najstarejših dni do danes.«

Tudi B. Grafenauer v Strukturi in tehniki zgodovinske vede² naglašá, da se zgodovina lahko deli v teritorialnem pogledu na majhne geografske enote, na posamezna mesta ali skupino mest, ali celo na posamezna vaška naselja ali njihovo majhno skupino; ta problematika ni brez zvez s splošnim razvojem. Celó pri navadnem vaškem naselju se ne postavljajo le vprašanja vnanejega razvoja naselja samega, marveč se vsako takšno vprašanje povezuje s širšimi vprašanji gospodarskega in socialnega življenja. Prav tako je problematika zgodovine vsakega posameznega mesta povezana s širšimi vprašanji zgodovinskih obdobj.

Težko je seveda reči, kako veliko ozemlje še spada v lokalno zgodovino in kje se začne regionalna ali pokrajinska zgodovina. O tem bi mogli razpravljati; v tem referatu sem upošte-

vala v okviru krajevné zgodovine še dela, ki govorijo o ozemlju ene ali dveh današnjih občin.

Če skušamo ugotoviti, kje vse se danes pri nas piše o krajevni zgodovini, potem lahko rečemo, da najdemo podatke tako zbrane v *samostojnih publikacijah* in *zbornikih* kot *raztresene po različnih revijah* (Idrijski razgledi, Goriška srečanja, Kočevski razgledi) in *krajevnih časopisih* (Glas, Koroški fužinar, Občinski poročevalec v Domžalah, Dolenjski list itd.).

In ne nazadnje je treba za razvoj slovenske lokalno-zgodovinske historiografije poudariti pomen *Kronike*, časopisa za slovensko krajevno zgodovino, kjer danes po zaključenih 24 letnikih lahko najdemo že serijo člankov o posameznih krajih (npr. o zgodovini Ljubljane, o zgodovini Pirana ipd.). V prvi polovici 20. stoletja³ so lokalnozgodovinski članki našli svoj prostor v Izvestjih Muzejskega društva za Kranjsko, oz. v kasnejšem Glasniku Muzejskega društva za Slovenijo pa v ČZN, ki je skušal pospeševati zanimanje za krajevno zgodovino, s tem da je uvedel poseben oddelek z naslovom »Gradivo za krajevne kronike«. Tem revijam se je nekaj let pred vojno pridružila še *Kronika slovenskih mest*.⁴ Po vojni dalj časa nismo imeli glasila, ki bi načrtno gojilo krajevno zgodovinopisje, saj je imel Zgodovinski časopis širše naloge in šele z oživitvijo *Kronike* 1953 se je položaj spremenil. Sedanja *Kronika* je tudi v jugoslovanskem prostoru edinstven pojav, saj pri drugih jugoslovanskih narodih ne najdemo historične revije s podobnim konceptom. Uspelo ji je, da ob številnih lokalnih zbornikih in revijah zavzema poseben položaj kot centralna revija za slovensko krajevno zgodovino in da tako povezuje vse tiste, ki se zanimajo za krajevno

zgodovino ali delajo na tem področju. Predvsem prinaša članke in razprave o zgodovini urbanih in industrijskih naselij, obravnava zgodovino kmetijstva, obrti, industrije, rudarstva v posameznih krajih, zgodovino prometa in trgovine, precejšen delež je posvečen zgodovini šolstva, zgodovini umetnosti in deloma literarni zgodovini. Seveda grede ta raziskovanja marsikdaj tudi preko lokalnih okvirov. Od časovnih obdobj je najbolj zastopana druga polovica 19. stoletja in 20. stoletje do druge svetovne vojne; ni malo prispevkov, ki se tičejo srednjega veka, sicer pa so zastopana v Kroniki vsa obdobja od najstarejših časov do danes. Poleg tega je treba poudariti, da teritorialno zajema celotno slovensko narodnostno ozemlje.

Čeprav skušajo članki v Kroniki biti na eni strani čimbolj poljudni in dostopni širšemu krogu bralcev, so po drugi strani opremljeni z vsem potrebnim znanstvenim aparatom in na dostojnem znanstvenem nivoju. Z objavljanjem ocen in poročil o tekoči krajevnogodovinski literaturi pa daje Kronika nekakšen pregled nad tem, kar izhaja pri nas o lokalni zgodovini.

Nadrobnejši pregled objavljenih člankov, razprav in ocen je razviden iz bibliografije Kronike, ki je izšla 1973.

Za čas narodnoosvobodilne borbe in ljudske revolucije pa prinaša članke lokalnega značaja tudi Borec (v zadnjem času npr. za Maribor v NOB).

Obenem naj opozorim, da v Zgodovinskem časopisu izhaja bibliografija slovenske zgodovine, ki v lokalnem delu navaja tudi razprave in članke poleg knjig in zbornikov. Dalje naj opozorim na Slovensko bibliografijo, ki prav tako popisuje razprave in članke za posamezna leta, na Rybařevo bibliografijo v Zgodovinskem časopisu o knjižnih novostih za posamezna leta s področja zgodovine, ki vključuje tudi publikacije lokalnogodovinskega značaja in publikacije posameznih podjetij.

Za obdobje NOB pa imamo Škerlovo bibliografijo (sicer ne s stališča krajevne zgodovine) in njeno nadaljevanje, delo Štefke Zadnik ter bibliografijo knjig o NOB, ki sta jo sestavili Ančka Posavec in Miša Sepe (Narodnoosvobodilni boj Slovencev, Bibliografija knjig 1945—1970; Lj. 1970, 73 str.).

Veliko podatkov o lokalni zgodovini prinaša Krajevni leksikon Slovenije (1968—1976), ki navaja ponekod tudi glavno literaturo, kar je zelo koristno zlasti za tiste, ki se želijo na hitro poučiti o kakem kraju (npr. kadar gre za šolske ekskurzije).

Posebno mesto v vrsti krajevnogodovinskih publikacij prav gotovo zavzemajo knjižice

iz serije *Kulturni in naravni spomeniki Slovenije* — Zbirka vodnikov. Doslej je izšlo že nad 70 strokovno napisanih zvezkov, ki prikazujejo posamezna mesta in vasi, gradove, muzeje in knjižnice, kulturnozgodovinske spomenike ipd. Pravkar pa je pričela izhajati nova podobna zbirka *Spomeniki revolucionarnega delavskega gibanja Slovenije*.

Krajevni zgodovini služijo nekateri turistični (npr. Ljubljana in njeno turistično zaledje, 1961; Pomurje, 1969) in gorski vodniki (Stanko Klinar: Karavanke; 1975 in drugi) in dela, kot so *Pomniki naše revolucije* (1961) ali *Prazniki slovenskih občin* (1975). Izhaja pa tudi cela vrsta samostojnih publikacij o posameznih krajih. V eno skupino sodijo obsežne monografije, kot je Blaznikova Škofja Loka in loško gospostvo (1973) ali Orožnova Zgodovina Celja in okolice (1971, 1974). Nekatera od teh del so tudi časovno omejena npr. na NOB kot Ževartova NOB v Šaleški dolini (1977). Drugo skupino pa sestavljajo manjše lokalne raziskave (A. Pagon-Ogarev: Šebrelje skozi stoletja; Pepca Zajec: Poljudna zgodovina občine Kopanjske; M. Valant: Zgodovina Žužemberka in Krajine; V. Benedik, Vače — prazgodovinska naselbina trg in župnija).

V letih po zadnji vojni, zlasti pa od srede 50 let dalje se je pojavila cela vrsta krajevnih zbornikov, ki bi jih bilo mogoče razdeliti v tri kategorije:

1. zborniki, ki so dobili značaj *periodičnih publikacij* (Loški razgledi — 23 letnikov; Celjski zbornik — 15 letnikov; Kamniški zbornik — 12 letnikov; Zbornik občine Grosuplje — 7 letnikov);
2. zborniki, ki izhajajo z *daljšimi presledki*, kot so: Ptujski zbornik (1953, 1962, 1969, 1975), Savinjski zbornik (1959, 1965, 1974), Jeklo in ljudje (1964, 1969, 1975), Mengeški zbornik (1954, 1969), Kranjski zbornik (1970, 1975), Goriški letnik (1974, 1975), Tolminski zbornik (1956, 1975), Med Peco in Pohorjem (1965, 1975), Ljubljana v ilegali (1959, 1961, 1967, 1970);
3. tretjo kategorijo pa sestavljajo zborniki, ki so doslej izšli *enkrat* bodisi kot enkratne publikacije, bodisi z namenom, da bodo izhajali občasno, vendar je do sedaj izšel le po letnik. Sem bi štela npr.: Istrski zgodovinski zbornik, 1 (1953); Selška dolina v preteklosti in sedanjosti (1973); 720 let Ravne na Koroškem (1968); Slovenj Gradec ob 700 letnici (1951); Poetovio—Ptuj LXIX — 1969 (1969); Ormož skozi stoletja (1973); Kostanjevica na Krki ob sedemstoletnici mestnega obstoja (1953); Novo mesto 1365—1965 (1969); 500 let mesta Kočevja (1971) itd.

Ne le po obsegu in kvaliteti, tudi po vsebini so si zborniki med seboj zelo različni. Medtem ko se nekateri omejujejo le na prikaz zgodovinskega razvoja obravnavanega področja, prinašajo drugi (in ti so v večini) tudi literarne prispevke, članke s področja umetnostne zgodovine, etnologije, arheologije, obdelujejo urbanistična vprašanja in skušajo podati tudi sliko povojnega razvoja. Posamezni zborniki so tudi časovno omejeni, npr. na obdobje NOB (Litijski zbornik 1969).

Poleg zbornikov je treba za razvoj krajevine zgodovine poudariti tudi vlogo nekaterih koledarjev, predvsem zamejskih (Jadranski koledar, Koroški koledar) in pa večja ali manjša dela, ki izhajajo kot *spominske publikacije* raznih šol (225 let novomeške gimnazije; Stoletnica prve slovenske šole v Celju; 63. izvestje gimnazije Dušana Kvedra v Ptuj 1869—1969; Letno poročilo gimnazije Brežice 1971 do 1972; Iz veka v vek, iz roda v rod krvi gre tok, duh išče pot. Petdeset let gimnazije v Murski Soboti), dalje publikacije ob obletnicah raznih *društev* npr. gasilskega, pevskega, godbe na pihala (Nad sto let tradicije godb na pihala v Laškem; 100 let gasilstva v Laškem; J. Dular, Metliški gasilci) in publikacije ob obletnicah posameznih *podjetij* (Alpina Žiri, Tekstilana Kočevje, F. Kresal: Predilnica Litija v Litiji 1886—1976 itd.). Značilno za te vrste del je, da so lahko ožja, tj. omejena le na zgodovino šole, društva ali podjetja ali pa širša, se pravi, da vsebujejo tudi prikaz kraja in vso zgodovino ali le njen del.

Številni zborniki in druge publikacije vsebujejo veliko zanimivega in dobrega gradiva ter prispevkov, ki osvetljujejo posamezne probleme, ne dajejo pa celovitega pregleda zgodovine nekega kraja ali področja. V zvezi s kvaliteto člankov je mogoče reči, da se mnogokrat pojavljajo tudi taki prispevki, ki so jih avtorji pisali z velikim prizadevanjem in ljubeznjo, vendar pogrešamo v njih kritične obdelave. Srečujemo tudi trditve, povzete iz zastarele literature, ki so jih novejša raziskovanja zavrgla.

Prav gotovo pa zaradi takih in podobnih pomanjkljivosti ne bomo zavirali izhajanja zbornikov in drugih publikacij. Menim, da je tu sekcija za krajevno zgodovino Zgodovinskega društva storila pravi korak, ko skuša z nasveti pomagati posameznim uredniškim odborom zbornikov. Zanimanje za lokalne zbornike je na sploh med ljudmi veliko, njihovo izhajanje pa marsikje podpirajo lokalni faktorji, kot so kulturne skupnosti, občinske skupščine in družbenopolitične organizacije. Osnovni problem krajevnogozgodovinskih proučevanj je v pomanjkanju kvalificiranega pi-

šočega kadra (na to je opozorila tudi nedavna anketa sekcije za krajevno zgodovino), ki bi na tej problematiki intenzivno in sistematično delali. Drug problem pa je pomanjkanje finančnih sredstev. Tako se s to problematiko ukvarjajo le redki posamezniki, največkrat so to kustosi muzejev, velik del sodelavcev zbornikov pa odpade na univerzitetne profesorje in znanstvene ter strokovne sodelavce posameznih inštitutov. Malo je med pisci srednješolskih in osnovnošolskih profesorjev. Mnogokje se s krajevno zgodovino ukvarjajo posamezni ljubitelji zgodovine čisto amatersko, od njih smo dobili že nekatera dobra dela, nekatera dela pa so seveda slabša. Posamezniki se tudi posvetujejo s strokovnjaki in uporabljajo popolnoma znanstveno metodo.

Vsekakor bi se v bodoče morali bolj zavdati, da uspeh krajevnogozgodovinskih raziskav ne more biti posledica volje in dela posameznikov, temveč rezultat organiziranega dela.

II

Ker je v tem prispevku nemogoče dati popoln pregled vsega, kar je izšlo o krajevni zgodovini na Slovenskem,⁵ se bom skušala omejiti le na zbornike in važnejša monografska dela, ki so izšla v zadnjih 32 letih o posameznih krajih in pokrajinah. Gre seveda za izbor literature in za zelo splošen prikaz dosežanih rezultatov dela pri proučevanju krajevine zgodovine. Ti rezultati pa niso majhni. Treba je priznati, da je bilo marsikje opravljen že veliko dela.

LJUBLJANA

V letih 1956 do 1968 je bilo v dvanajst zvezkih objavljeno *Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku*. Od široko zasnovane knjige *Zgodovina Ljubljane* je izšla doslej le prva z naslovom *Geologija in arheologija* (1955, 458 str.), medtem ko je bilo za drugo zbranih precej rokopisov, nekateri od teh so bili objavljeni v Kroniki.⁶ Deloma v zvezi s temi načrti je leta 1962 izšla knjiga *Ljubljana, podobe iz njene zgodovine* (128 str.). Publikacije *Mestnega arhiva ljubljanskega* obravnavajo starejšo gospodarsko in družbeno zgodovino Ljubljane, zgodovino obrti od srednjega veka do začetka 18. stoletja itd. Ljubljano v zadnjih stoletjih fevdalizma prikazuje *Josip Mal, Stara Ljubljana in njeni ljudje* (1957, 226 str.),⁷ ki opisuje način življenja, različne navade, moralno takratnega časa ipd. *Agrarno gospodarstvo Ljubljane do zemljiške odveze* pa je obdelal *Vlado Valenčič* (1958, 69 str.)

Vrsta publikacij, pomembna za zgodovino Ljubljane, je izšla v zbirki Knjižnica *Kronike*. Tu naj omenim topografski opis mesta in okolice, ki ga podaja Milko Kos (*Srednjeveška Ljubljana*, 1955, 78 str.); o razvoju prebivalstva na območju Ljubljane po letu 1869 piše Igor Vrišer (1956, 67 str.); medtem ko Sergij Vilfan podaja zgodovino ljubljanske mestne hiše (1958, 127 str.).

V samozaložbi sta o zgodovini Ljubljane izšli knjižici Milana Valanta: *Zgodovina najstarejše Ljubljane* (*Šentjakoba*; 1972, 51 str.) in *Ljubljana do potresa* (1895; 1977, 44 str.).

I. Mohorič je napisal *Razvoj ljubljanske trgovine od fevdalnih dob do nacionalizacije gospodarstva* (Beograd 1951, 152 str.). Več samostojnih del pa je napisanih o zgodovini ljubljanske industrije, npr. *Starejša ljubljanska industrija* (Razstava Zgodovinskega arhiva Ljubljana, 1973, 69 str.), V. Valenčič, *Sladkor na industrija* (1957, 64 str.), J. Šorn, *Razvoj papirnice Vevče* (1956, 152 str.), M. Kokolj, *Vevški papirničarji v boju za svoje pravice 1942—1945* (1970, 402 str.), K. Kobe-Arzenšek, *Tovarna dekorativnih tkanin* (1969, 88 str.), ista, *Pletenina* (1971, 99 str.).

Ljubljansko naselje Zelena jama kot etnološki problem je študija Slavka Kremenšku (1970, 152 str.).

Za obdobje NOB velja na prvem mestu omeniti zbornik *Ljubljana v ilegali* (1959, 1961, 1967, 1970). Dalje Škerlovo (F. Bregar) knjižico *Ljubljana v borbi* (1950, 37 str.), revijo *Moščanska kronika* (1957—1959) s članki predvsem iz dobe NOB pa tudi iz revolucionarnega delavskega gibanja.

Izšel je Zbornik prispevkov iz zgodovine delavskega gibanja med vojnama in iz narodnoosvobodilnega boja na področju občine Ljubljana Moste-Polje (1965, 359 str.). Posebej o položaju srednjih šol govori delo Franceta Škerla *Ljubljanske srednje šole v letih 1941 do 1945* (1964, 275 str.).

Za povojno zgodovino Ljubljane sta Mestni arhiv v Ljubljani in Kronika izdala obsežno *Gradivo o razvoju Ljubljane v prvem desetletju po osvoboditvi 1945—1955* (1965, 327 str.) in *Ljubljana 1945—1965* (Kronika XIII, 1965); Mestni arhiv v Ljubljani pa še knjigo *Ljubljana 1945—1970*, 92 str.).

GORENJSKA

O zgodovini gorenjskega železarstva imamo obsežno delo Ivana Mohoriča *Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem* (1969, 1970).

Za jeseniško-bohinjski kot izhaja zbornik *Jeklo in ljudje — Jeseniški zbornik* (1964, 1969, 1975), ki med drugim prinaša članke o

zgodovini železarstva, KID, bohinjskem puntu, NOB v zgornjesavskem prostoru. Posebej o zgodovini železarne pa obstaja publikacija *90 let železarne Jesenice* (1959, 203 str.). Dušan Kermavner je napisal obsežno delo v treh knjigah z naslovom *Politični boji na Gorenjskem in delavsko gibanje na Jesenicah-Javorniku od začetkov do leta 1918* (1974).

Prispevek k zgodovini Bleda in okolice pomeni delo Petra Ribnikarja: *Slovenske podložniške prisega patrimonialnega sodišča Bled* (1976, 102 str.). Za starejšo zgodovino Bleda in okolice bi omenila delo Franc Gornik: *Bled in fevdalni dobi* (1967, 243 str.); za novejšo pa zbornik *Boj pod Triglavom* (1966, 572 str.); za Begunje v NOB knjigo J. Gerčarja: *Begunje, priča narodnega trpljenja* (1969, 217 str. in 1975, 236 str.).

NOB je v celoti posvečena revija *Gorenjska v borbi za svobodo* (izšlo je 5 zvezkov v letih 1959—1961), *Cerkljanski zbornik 1941—1945* (1964, 192 str.) in zbornik občine Goriče z naslovom *Ljudstvo pod Storžičem v boju za svobodo* (1955, 140 str.).

Potem je tu še Zbornik *Naklo 1960* (105 str.), ki prinaša v glavnem problematiko NOB, ima pa tudi krajši pregled zgodovine kraja, razvoja šolstva, združništva, gasilstva in telesne kulture.

O zgodovini Kranja imamo poleg še vedno aktualne Žontarjeve *Zgodovine spominski zbornik 900 let Kranja* (1960, 496 str.), ki govori med drugim o vlogi Kranja v blagovnem prometu do 19. stoletja, podaja poglobljene črte urbanističnega razvoja, razvoj prebivalstva, uprave in sodstva, razvoj industrije in zgodovino NOB. Nekaj prispevkov pa je s področja arheologije, umetnostne zgodovine, etnologije in literarne zgodovine. Nadaljevanje tega zbornika je *Kranjski zbornik* (1970, 1975), kjer imamo prav tako zastopano krajevnozgodovinsko, umetnostnozgodovinsko, arheološko, etnografsko in literarnozgodovinsko problematiko, predvsem pa je tu že precej povojne zgodovine.

Posebej za zgodovino Kroke in Kamne gorice ter drugih fužinarskih krajev sta pomembni knjižici iz zbirke vodnikov Tehniškega muzeja Slovenije J. Gašperšič: *Vigenjc* (1956, 104. str.) in F. Baš — C. Rekar: *Slovenska peč* (1954, 73 str.). Za zgodovino Tržiča pa dve monografski obdelavi Ivana Mohoriča *Zgodovina obrti in industrije v Trziču* (1957, 379 str.) in *Bombažna predilnica in tkalnica v Trziču* (1960, 520 str.).

O škofjeloškem področju je v 23 letnikih *Loških razgledov* zbrano bogato gradivo o Loki in loškem ozemlju, tako da lahko šteje mo Loko med najbolj proučene dele Slove-

nije, posebno še tudi zato, ker imamo za loško gospostvo obsežno sintetično delo *Pavla Blaznika Škofja Loka in loško gospostvo 973—1803* (1973, 560 str.). V zvezi z Loškimi razgledi je treba reči, da so izmed lokalnih zbornikov edini, ki redno izhajajo in da po 23 letih še krepko živijo. S svojo pestro vsebino izobrazujejo bralce in jih krepijo v navezanosti na domači kraj. Za občino in njeno gospodarstvo pa so registrator razvoja in reprezentant kulturnega stanja.

V seriji poljudnoznanstvenih opisov slovenskih pokrajin imamo za to področje *Planinove* (knjižice: *Škofja Loka z bližnjo okolico* (1962, 136 str.), *Poljanska in Selška dolina* (1962, 148 str.), *Škofja Loka s Poljansko in Selško dolino* (1972, 196 str.).

Potem je tu še zbornik *Selška dolina v preteklosti in sedanjosti* (1973, 389 str.) in publikacija *Olge Šmid: Selca nekoč* (1973, 108 str.) ter za čas NOB dela *Ivana Jana (Dražgoše, 1961; Dražgoška bitka, 1971; Cankarjev bataljon in dražgoška bitka, 1974)*.

Kamniški zbornik žal v zadnjem času z izhajanjem zaostaja, doslej je izšlo 12 letnikov, kar ga uvršča takoj za Loške razglede in Celjski zbornik. Iz ankete, ki smo jo nedavno tega izvedli, pa je razvidno, da je v pripravi večja zgodovina Kamnika.

NOB kamniškega območja obravnava *Miroslav Stiplovšek* v delu *Kamniško okrožje v narodnoosvobodilnem boju 1941—1945* (1975, 71 str.).

Ob 800-letnici prve omembe Mengša je izšel *Mengeški zbornik I* (1954, 244 str.), ki prinaša poleg člankov iz zgodovine kraja tudi pisma J. Trdine ki zadevajo mengeško preteklost. *Mengeški zbornik II* (1969, 209 + 203 str.) pa obravnava delavsko gibanje, NOB, zgodovino šolstva, parlamentarne volitve na kamniškem in domžalskem območju, govori o zaslužnih Mengšanih, objavlja razne zanimive podatke o krajevnih, osebnih in rodbinskih imenih. Dalje je treba omeniti dve obsežni monografiji. To sta deli *Staneta Strazarja: Kronika Doba* (1970, 283 str.) in *Svet pod Taborom — Kronika Ihana* (1974, 336 str.).

MEŽIŠKA IN MISLINJSKA DOLINA

Doslej sta izšla dva zbornika z naslovom *Med Peco in Pohorjem* (1965, 1975), kjer se razpravlja o rudarstvu in železarstvu, razvoju šolstva in delavskem gibanju. V zborniku so tudi geografski in etnografski prispevki.

Zbornik *300 let mežiški rudniki* (1965, 264 str.) prikazuje zgodovinski razvoj rudarstva

na tem predelu, napredno gibanje rudarjev, prinaša bibliografijo o mežiških rudnikih.

Socialnogeografski razvoj v Mežiški dolini, v zadnjih 100 letih podaja *Jakob Medved* (1967, 186 str.). Posebej o industrializaciji Mežiške doline pa piše *Ivan Mohorič* (1954, 315 str.).

Publikacija *720 let Ravne na Koroškem* (1968, 103 str.) prikazuje zgodovinski razvoj pokrajine od najstarejših časov do leta 1848.

Knjižica *Slovenj Gradec ob 700-letnici* (1951, 82 str.) skuša dati kratek pregled historičnih dogajanj od najstarejših dni do vključno druge svetovne vojne.

Številni članki o zgodovini tega območja pa so objavljeni tudi v *Koroškem fužinarju* (izhaja od 1951. leta dalje).

STAJERSKA: POREČJE SAVE IN SAVINJE

Obsežna monografija *Janka Orožna: Zgodovina Trbovelj, Hrastnika in Dola I* (1958, 725 str.) daje podroben prikaz razvoja naselij, posestnih razmer, gospodarske in kulturne dejavnosti, razvoja šolstva itd. do leta 1918. Bolj z geografskega vidika je obdelal *Igor Vrišer Rudarska mesta Zagorje, Trbovlje, Hrastnik* (1963, 218 str.). Zbornik *Rdeči revirji v dveh knjigah* (1970, 1972) prinaša fotografske dokumente o življenju in boju delavstva v Trbovljah, Zagorju in Hrastniku v letih 1918—1941.

Posebej za Hrastnik imamo delo *Stanka Brečka: Hrastnik skozi desetletja* (1970, 513 str.).

Pravkar je Revirski muzej v Trbovljah izdal zbornik *Desetletja bojev in zmag* (1977, 198 str.), ki ima v precejšnji meri tudi krajevnogodovinski pomen.

Zbornik *Rimske Toplice v borbi in svobodi* (1954, 84 str.) in *Iz trpljenja in krvi* (1958, 252 str.) sta v glavnem posvečena NOB, čeprav imata tudi kratki zgodovini Rimskih Toplic oziroma Laškega. V letošnjem letu je v pripravi zbornik ob 750-letnici Laškega. Izšla je tudi publikacija *Videm—Krško nekdanj in danes* (1957, 114 str.), ki sega v srednji vek in današnji čas; zdaj pa se pripravlja zbornik ob 900-letnici Krškega. Zbornik *Posavje I. Brežice* (1957, 133 str.) daje sliko Brežic v srednjem veku, obravnava Posavje v hrvatsko-slovenskem upor 1573, prikazuje razvoj mesta in prebivalstva v 19. in 20. stoletju, največji poudarek pa je na zgodovini narodnoosvobodilnega boja.

Za področje Celja in okolice imamo *Celjski zbornik*, ki je pričel izhajati leta 1951, ob 500-letnem jubileju mesta. Nekaj let nato ni izhajal, zato pa je v letih 1957—1965 izšel vsako leto. Uredništvo je ob njegovi 10-let-

nici zapisalo: »Celjski zbornik je hotel z vsako publikacijo koristiti pokrajini med Savinjskimi Alpami in Sotlo ter ljudem, ki na njej žive. Ni si lastil najvišjih ambicij, skušal je z rednim izhajanjem množiti lokalno kulturno in znanstveno tvornost.« Doslej je izšlo 15 letnikov, zadnja leta imamo v glavnem dvojne letnike, zadnji je 1973/74, medtem ko je letnik 1975/76 tik pred izidom. Za Celjski zbornik lahko rečemo, da poleg Loških razgledov najbolj redno izhaja in da res goji krajevno zgodovino, ne zanemarja pa tudi sodobnih problemov. Od izrednih izdaj Celjskega zbornika velja omeniti bogato monografijo Janka Orožna: *Zgodovina Celja in okolice* v dveh knjigah (1971, 1974), ki sega do leta 1941. Isti avtor je tudi že prej pisal o zgodovini Celja (Celje z zaledjem, 1948, 291 str.). Za zgodovino šolstva na celjskem območju je pomemben zbornik *Stoletnica prve slovenske šole v Celju* (1975, 90 str.). Za dobo NOB pa naj omenim dela Staneta Terčaka *Celjski Stari pisker* (1959, 126 str.; 1976, 281 str.) in *Frankolovski zločin* (1971, 148 str.).

Marsikaj iz zgodovine Šentjurja prinaša knjižica *Ob odkritju spomenikov skladateljem Ipavcem* (1972, 92 str.). Šentjur skozi borbo v svobodo (1956, 85 str.) je publikacija, ki prikazuje Šentjur v starejšem in novejšem obdobju. Za Dobrno imamo delo Janka Orožna: *Dobrno. Preteklost in sedanost zdravilišča in kraja* (1975, 95 str.).

Dalje je izšel zbornik *Med Mrzlico in Dobravljami* (1955, 268 str.), ki posveča veliko pozornost narodnoosvobodilnemu boju, obravnava tudi delavsko gibanje v Preboldu itd. Zbornik *Liboje* (25-letnica »Svobode« 1929—1954, 1954, 130 str.) daje prav tako velik poudarek NOB, precej pa govori o času med obema vojnama ter o razvoju rudarstva in industrije. *125 let tekstilne tovarne Prebold* (1842—1967) je delo Katarine Kobe-Arzenšek (1967, 78 str.).

Za Vransko je izšla knjižica *Vransko in nova šola* 1974 (1974, 66 str.).

V Žalcu izhaja *Savinjski zbornik* (1959, 1965, 1974), ki poleg zgodovinskih prinaša aktualne članke in literarne prispevke. Medtem ko je bil prvi Savinjski zbornik precej usmerjen v dobo taborov (izšel je ob 90-letnici žalskega tabora), zadnja veliko bolj obravnava sodobne probleme Žalca in Savinjske doline.

Ponekod dobivajo tudi posamezni manjši kraji svoje zgodovinske prikaze. Tak primer je npr. *Letuš skozi čas* (1976, 158 str.). Območje občin Mozirje in Žalec zajema delo Rado Zakonjšek: *Velika preizkušnja. Prispe-*

vek k zgodovini NOV v Savinjski dolini 1941 do 1945 (1977, 549 str.).

Za zgodovino gradu in naselja Šalek pa imamo delo Ivana Stoparja *Grad in naselje Šalek* (1975, 63 str.). Sicer pa je za Šaleško dolino izšla knjižica *Hotenje, ki je postalo stvarnost* (1971, 91 str.) s krajšimi prispevki o kulturni dediščini Šaleške doline, njenem deležu v slovenski kulturi, njeni vlogi v NOB itd. Veliko pridobitev za zgodovino narodnoosvobodilnega boja na tem področju predstavlja obsežna monografija Milana Ževarta *Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini* (1977, 683 str.).

ŠTAJERSKO PODRAVJE

Med slovenskimi mesti, ki še nimajo večje sinteze o svoji zgodovini, je tudi Maribor. 1975 je Pokrajinski arhiv v Mariboru pričel izdajati *Gradivo za zgodovino Maribora* (zbral in uredil J. Mlinarič). Doslej sta izšla dva zvezka. Imamo sicer nekaj predvojnih del in posamezne pregledne zgodovinskega razvoja Maribora (*Bogo Teplý* v publikaciji *Vodnik po Mariboru in okolici*, 1955, 285 str.), gospodarskega razvoja (*Ermin Kržičnik: Gospodarski razvoj Maribora. Gradivo k zgodovini industrializacije mesta Maribora*, 1956, 190 str.) in razvoja NOB (*Milan Ževart: Po sledovih narodnoosvobodilne vojne v mariborskem okraju*, 1962, 360 str.). *Gradivo*, zbrano na podlagi pričevanj in izjav več sto udeležencev, preživelih NOB v Mariboru, je objavila *Milica Ostrovska* v treh knjigah z naslovom *Kljub vsemu odpor* (1963, 1968).

Veliko člankov o Mariboru je najti v Časopisu za zgodovino in narodopisje (doslej je izšlo 11 letnikov nove vrste), ki je sicer časopis širšega pomena, objavlja pa tudi prispevke iz lokalne zgodovine in to iz vsega dela severovzhodne Slovenije.

Poleg tega ima Maribor obsežen zbornik *Splošne bolnišnice v Mariboru 1799—1959* (1959, 544 str.), ki prinaša tudi nekaj zgodovinskih člankov.

Ob otvoritvi nove šole v Kamnici je izšla knjižica *V lepše dni* (1975, 93 str.). Pomembna je knjiga Jože Koropec: *Zemljiške gosposčine v Dravski dolini do konca 16. stoletja* (1969, 220 str.).

Rozika Žigon je uredila knjižico *Slovenska Bistrica 1941—1971* (1971, 26 str.).

Zgodovina Ptujja je dokaj obdelana v številnih razpravah in člankih štirih *Ptujskih zbornikov* (1953, 1962, 1969, 1975), ki proučujejo različna obdobja zgodovine z večjim ali manjšim poudarkom na arheologiji pa tudi na

novejši zgodovini. Posebej pa velja omeniti zbornik *Poetovio—Ptuj. 69—1969* (1969, 257 str.), ki prinaša več zgodovinskih prispevkov; med drugim daje podatke iz ptujske zgodovine po arhivskih dokumentih, govori o razvoju prebivalstva, šolstvu, sodstvu ipd. Poudarek je na starejših obdobjih.

Od samostojnih del imamo kratek *Vodnik po Ptuj in okolici* (1957, 60 str.) Jožeta Maučeca; monografijo *Ive in Jožeta Curka: Ptuj* (1970, 154 str.) ter historično socialno-geografsko študijo *Vladimira Bračiča: Ptujsko polje* (1975, 218 str.).

Zajeten zbornik *Svet med Muro in Dravo* (1968, 741 str.) spada med regionalne zbornike, čeprav prinaša tudi posamezne krajevno-zgodovinske študije. Njegov predhodnik je zbornik *Prlekija* (1955, 100 str.).

Za čas narodnoosvobodilnega boja imamo samostojno delo *Draga Novaka: Prlekija v NOB* (1965, 238 str.).

Ob 700-letnici je dobil svoj zbornik tudi Ormož (*Ormož skozi stoletja*, 1973, 308 str.), kjer 19 avtorjev objavlja svoje lokalnozgodovinske pa tudi umetnostnozgodovinske in etnografske članke; časovno segajo od najstarejših časov do vključno NOB. Dodana je tudi Bibliografija Ormoža in okolice.

PREKMURJE

O Prekmurju na sploh ni tako malo pisane, vendar gre v glavnem za širše članke in razprave npr. v zborniku *Prekmurški Slovenci v zgodovini* (1961, 129 str.), medtem ko so lokalnozgodovinski članki raztreseni po različnih revijah in časopisih.

Za čas od 1846—1954 je Miroslav Kokolj sestavil bibliografijo *Prekmurje in Prekmurci v slovenskem periodičnem tisku* (1957, 168 str.), ki obsega pregled člankov, leposlovnih prispevkov, poročil in vesti. Tudi *Panonski zbornik* (1966, 365 str.) in *Etnografija Pomurja* (1967, 196 str.) sta pokrajinskega značaja in imata le malo krajevnih zgodovine. Pač pa najdemo za posamezne kraje vrsto podatkov v turističnem vodniku *Pomurje* (1969, 230 str.).

O predvojnem naprednem tisku govori zbornik *Ob naprednem tisku* (1962, 121 str.). Julij Titl je napisal posebno knjigo *Murska republika 1919* (1970, 151 str.), *Ferdo Godina pa Prekmurje 1941—1945* (1967, 174 str.).

Od samostojnih del lokalnega značaja je omeniti še zlasti Ivan Zelko: *Gospodarska in družbena struktura turniške prazupnije po letu 1381* (1972, 97 str.). Marsikaj iz zgodovine Lendave je najti v *Lendavskih zvezkih*, ki so posvečeni lendavski kulturi, gasilstvu, dvo-

jezičnemu šolstvu. Posebej pa naj omenim publikacijo *Občina Lendava 30 let v svobodi* (1975, 127 str.).

DOLENJSKA Z BELO KRAJINO

Za Dolenjsko sta pred leti izšla zbornika *Dolenjski zbornik* (1961, 316 str.) in *Dolenjska zemlja in ljudje* (1962, 224 str.). Edini zbornik na Dolenjskem, ki že sedem let (1969 do 1975) uspešno izhaja, je *Zbornik občine Grosuplje* s podnaslovom *Gospodarska, kulturna in zgodovinska kronika*. Prinaša mnogo podatkov iz zgodovine sedanje občine Grosuplje, življenjepise pomembnih ljudi, članke o zgodovini šolstva, gospodarski zgodovini in NOB.

Za zgodovino stiškega samostana imamo poleg *Topografije stiške zemlje Metoda Mikulža* (1946, 95 str.) še delo *Jožeta M. Grebenca: Gospodarska ustanovitve Stične ali njena dotacija leta 1135* (1973, 254 str.).

Še najbolj je z vseh vidikov obdelano Novo mesto, in sicer v zborniku *Novo mesto 1365 do 1965. Prispevek za zgodovino mesta* (1969, 240 str.), ki je lep primer krajevnozgodovinskega zbornika, kakršnih bi si še želeli, s poudarkom na zgodovini in zgodovini umetnosti; prinaša pa tudi bibliografijo del o Novem mestu.

O arheološkem Novem mestu je pisal Tone Knez, omenim naj le publikacijo z naslovom *Novo mesto v davnini. Od bronzaste dobe do ustanovitve mesta* (1972 156 str.). Potem so tu še dela J. Jarc, T. Knez, J. Mlinarič: *Vodnik po Novem mestu. Zgodovinski in gospodarski oris ter vodnik po mestu in Dolenjskem muzeju* (1970, 67 str.) in delo več avtorjev *Novo mesto. Kulturnozgodovinski spomenik* (1976, 183 str.). Čeprav publikacij o zgodovini šolstva pri posameznih krajih ne navajam, pa menim, da je prav, če pri Novem mestu omenimo knjigo *225 let novomeške gimnazije* (1971, 511 str.).

Poleg zbornika *Kostanjevica na Krki ob sedemstoletnici mestnega obstoja* (1953, 116 str.) imamo za zgodovino Kostanjevice še dve deli *Jožeta Mlinariča: Topografija posesti kostanjeviške onatije 1234—1786* (1972, 159 str.) in *Kostanjeviško gospostvo po urbarju iz leta 1625* (1970, 76 str.). V zadnjem času smo dobili izdajo inventarjev arhivskih fondov cistercijskega samostana in gospostva *Kostanjevica*, jezuitske rezidence in gospostva *Pleterje* in cistercijskega samostana in gospostva *Stične*. Izdaja teh inventarjev je delo *Eme Umek* (1974, 253 str.).

Precej poljudno napisana je publikacija *Kočevsko, zemljepisni, zgodovinski in umetnostnokulturni oris kočevskega okraja* (1956, 247 str.). Obdelana je zemljepisna podoba,

zgodovina od naselitve do 1941 in NOB. Zbornik *500 let mesta Kočevje. 1471—1971* (1971, 196 str.) sicer ni ne vem kako obsežen, zajema pa tako zgodovino mesta in kočevske pokrajine kot geografske značilnosti, delavsko gibanje, NOB in z enim prispevkom tudi povojni čas. *Tekstilana Kočevje 50 let* (1971, 111 str.) je publikacija, ki obravnava zgodovino tovarne sukna v Kočevju pred vojno (od 1921. leta dalje), v času NOB in po vojni do 1971. leta.

Zbornik *Rudarji ob 20-letnici kočevskega zbora* (1963, 67 str.) prinaša poleg zgodovine kočevskega premogovnika tudi zgodovino kočevske železnice. Izšla je knjižica *Jože Žagar: Kočevje v narodnoosvobodilnem boju 1941 do 1945* (1976, 85 str.).

Od leta 1975 dalje izhaja dvakrat letno revija *Kočevski razgledi*, ki daje tu in tam prostor tudi zgodovinskim prispevkom.

Plenkača pesmi poje (1972, 167 str.) pa je kulturnozgodovinska kronika *Loškega potoka*.

O NOB na Dolenjskem je sorazmerno veliko pisanega (mimogrede naj opozorim na knjige iz zbirke »Knjižnica NOV in POS«), tipično krajevno zgodovinski deli pa sta *Zoran Hudales: Občina Trebnje v NOB* (1975, 891 str.) in *Janko Jarc: Partizanski Rog* (1967, 269 str.).

O Beli krajini so pisali *Janez Vitkovič: Bela krajina skozi viharje k svobodi* (1961, 181 str.); *Jože Dular: Metlika skozi stoletja* (1961, 131 str.) — delo je turistični vodnik, obenem pa daje lep zgodovinski prikaz mesta. Isti avtor je prispeval tudi *Semič v Beli krajini* (1970, 96 str.).

Za NOB pa naj omenim delo *Rudija Vogriča: Boj Belokranjcev* (1973, 553 str.).

NOTRANJSKA

Notranjska je na sploh dokaj slabo raziskana. Tu so zborniki redki. O Vrhniki je precej pisanega, med drugim naj omenim delo *Karel Grabeljšek: Vrhnika in okolica v boju za svobodo* (1968, 176 str.).

Za Postojno imamo skromnejši zbornik *150 let Postojnske jame 1818—1968* (ur. V. Bohinec, 1968, 104 str.), ki pa ne posega le v zgodovino, ampak tudi v naravoslovje.

Pivka je šele pred kratkim dobila svoj zbornik z naslovom *Ljudje in kraji ob Pivki* (1975, 343 str.), ki ima značaj krajevnega zbornika, zajeta je v glavnem problematika druge polovice 19. stoletja, obdobje med vojnama in NOB. Posebej so opisani pomembni Pivčani, mlini na Pivki, prebivalstvo Pivke v zadnjih 100 letih ipd., deloma sega zbornik tudi na ozemlje Postojne.

IDRIJA IN CERKLJANSKO

Revija *Idrijski razgledi* (1955—1976), ki je z XXI. letnikom prenehala izhajati, ker se je združila s Srečanji in Obalo v Primorska srečanja, je izdajal Mestni muzej v Idriji. V začetku je bil namen »obravnavati politično, zgodovinsko, zemljepisno, prosvetno, socialno in gospodarsko problematiko občin«. Na tej osnovi so se izoblikovale posamezne rubrike: objave občinskega ljudskega odbora, mladinski kotiček, borci pripovedujejo in glavni del — tu so prispevki iz različnih strok. V zadnjih letih so te rubrike počasi izginjale, predvsem je bil okrnjen del, ki naj bi spremljal aktualna dogajanja. Delež zgodovinskih prispevkov v celoti ni majhen, nekateri so bili v celoti posvečeni Idriji in Cerkljanskemu. Med avtorji je malo poklicnih zgodovinarjev in še ti niso Idrijčani. Največ je prispevkov, ki se tičejo rudnika, delavskega gibanja rudarjev, vrsta člankov je o prvi slovenski realki v Idriji, dijaških organizacijah itd. Poseben kompleks predstavljajo prispevki o NOB na Idrijskem in Cerkljanskem, kjer je poleg nekaterih člankov in razprav objavljenih veliko spominov borcev.

O idrijskem rudniku imamo delo *Ivana Mohoriča: Rudnik živega srebra v Idriji. Zgodovinski prikaz nastanka, razvoja in dela 1491 do 1960* (1960, 476 str.) in disertacijo *Marije Verbič: Idrijski rudnik do konca 16. stoletja*, (1966, 250 str.), ki še ni izšla v tisku ter med Vodniki Tehniškega muzeja Slovenije še *Stanislav Mazi: Klavže nad Idrijo* (1955, 70 str.).

V zbirki *Dokazi* je izšla publikacija *Bolnica »Franja«*, ki jo je uredil Viktor Volčjak (1960, 152 str.).

GORIŠKA Z VIPAVSKO DOLINO

Goriški zbornik 1947—1957 (1957, 270 str.) je bil izdan ob 10-letnici priključitve Slovenskega Primorja k FLRJ in naj bi izhajal občasno. V celoti je bolj usmerjen v zgodovino pokrajine kot v pravo lokalno zgodovino. Deloma NOB, v glavnem pa povojnega razvoja se loteva *Goriški zbornik 1948—1968* (1968, 184 str.).

Goriški muzej je leta 1974 pričel izdajati *Goriški letnik* (1974, 1975), značilno je pritegniti vrsto sodelavcev tu in onstran meje. Vsebinsko zajema poleg zgodovine še arheologijo, etnologijo, umetnostno zgodovino, literaturo, časovno pa posega v vsa obdobja (povojnega razvoja doslej še niso vključili). Z zbirko *Beril* pa Goriški muzej izpopolnjuje vrzeli prav na področju krajevnogozgodovinskih raziskav. Doslej so izšli 4 zvezki: 1. *Bovško berilo*. Izbor

manj znanih člankov o Bovškem (1971, 95 str.); 2. *Berilo o Rutu*. Izbor objavljenega in neobjavljenega gradiva o vasi Rut na Tolminskem (1972, 110 str.); 3. *Veliki tolminski punt leta 1713*. Izbor gradiva (1973, 121 str.); 4. *Škrbina na Krasu*. Izbor objavljenega in neobjavljenega gradiva k zgodovinski in etnološki podobi vasi (1975, 80 str.).

Ludvik in Ciril Zorzut sta napisala zanimivo knjižico *Svobodni kmetje. Zgodovinska pot zadružnikov iz Fojane na Dobrovo* (1974, 96 str.). Ob obletnici taborov pa je izšlo delo *Ne vdajmo se! Ob stoletnici Bliškega tabora 1869—1969* (1969, 52 str.). Novejše obdobje pa zajema delo Milka Štolfe: *Med briškimi griči je posijalo sonce* (1963, 149 str.). Gornja Vipavska dolina v narodnoosvobodilni vojni je delo Lojzeta Bizjaka (1967, 170 str.).

Izšla sta tudi dva Tolminska zbornika (1956, 147 str.; 1975, 509 str.). Med obema je 20 let presledka, zato so med njima precejšnje razlike tako v vsebinskem kot v tehničnem pogledu. Medtem ko ima prvi le dva krajša zgodovinska članka, je drugi v veliki meri posvečen NOB, kmečkim uporom in 800-letnici Bovca. Ostalo odpade na vse mogoče od arheologije do raznih krajepisnih drobtinic. Z drobnimi zapiski vred obsega zbornik kar 70 naslovov.

Leta 1972 je Goriški muzej oskrbel ponatis *Rutarjeve Zgodovine Tolminske*, ki zajema nekdanje sodne okraje Tolmin, Bovec in Cerkljo. Zgodovinski, etnografski in geografski oris Baške grape in njene prve naselitve do danes predstavlja delo Vlada Močnika: *Baška grapa* (1974, 104 str.).

Marsikaj o goriški krajevni zgodovini najdemo tudi v *Srečanjih* (prej Goriška srečanja).

ISTRA

Od zbornikov, ki so posvečeni slovenski Istri, naj omenimo: *Istrski zgodovinski zbornik* (1953, 300 str.). Ta prinaša članke iz istrske zgodovine, vrsto recenzij in dokumentov iz preteklosti istrskih mest od 14. stoletja do NOB. Dalje *Slovenski pomorski zbornik* (1962, 188 str.), ki med drugim prinaša tudi članke o šolstvu in pomorstvu Pirana. Najnovejši zbornik *Slovenska Istra v boju za svobodo*

(Prispevki in gradivo za krajevno zgodovino, 1976, 751 str.) obravnava le delno starejša obdobja, medtem ko obdobju po letu 1918 posveča precej več prostora.

Na sploh je o treh istrskih mestih Kopru, Izoli in Piranu precej pisano v Kroniki, Obali in Srečanjih; od samostojnih del pa naj omenim dela Stane Bernik: *Organizem slovenskih obmorskih mest Koper, Izola, Piran* (1968, 231 str.); Miroslav Pahor: *Socialni boji v občini Piran od XV. do XVIII. stoletja* (1972, 288 str.) ter Miroslav Pahor-Tatjana Poberaj: *Stare piranske soline* (1963, 175 str.).

Za tisk pa so pripravljeni statuti občine Piran (M. Pahor) in zgodovina pomorstva srednjeveškega Pirana (F. Gestrin).

Posebej o taborskem gibanju v Istri (Kubed) pa piše Janez Kramar: *Prvi tabor v Istri* (1970, 71 str.).

Za zgodovino šolstva na Koprskem je pomembno delo *Slovensko učiteljsiše v Kopru 1875—1909* (1976, 104 str.).

Zbornik *Brkini 74*. Tridesetletnica volitev v narodnoosvobodilne odbore na južnem Primorskem (1974, 192 str.) je omejen v glavnem na čas NOB.

OPOMBE:

1. P. Blaznik, Pota in vidiki slovenske krajeвне zgodovine. Kronika III/1955, št. 3, str. 145—150.
- 2. B. Grafenauer, Struktura in tehnika zgodovinske vede. Ljubljana 1960, str. 196.
- 3. Poleg nemških Mitteilungen des Museal-Vereins für Krain izhajajo od leta 1891 dalje tudi slovenska Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko, pozneje se obe publikaciji združita v dvojezično Carniolo (1910—1919). Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo izhaja od 1919 do 1945, Časopis za zgodovino in narodopisje pa v letih 1904—1940.
- 4. Kronika slovenskih mest I/1934—VII/1940.
- 5. Bibliografijo knjig in člankov o krajevni zgodovini je najti v Bibliografiji slovenske zgodovine, Zgodovinski časopis XII—XIII/1958—1959, XV/1961, XVII/1963, XXIX/1975.
- 6. S. Vilfan, Namesto predgovora: Stanje in perspektive sintetičnih prikazov zgodovine Ljubljane. Publikacije Mestnega arhiva ljubljanskega, Razprave zv. 2, str. 3—8.
- 7. Pri vseh delih iz krajeвне zgodovine, ki jih v tem pregledu naštevam, uporabljam skrajšan bibliografski opis, tj. poleg naslova samo leto izdaje in število strani.

GOSPODARSKA IN SOCIALNA ZGODOVINA V DELIH SLOVENSKE KRAJEVNE ZGODOVINE

MARJAN MATJAŠIČ

Vsekakor ta pregled gospodarske in socialne zgodovine v delih slovenske krajevne zgodovine ne more biti popoln, že zaradi tega ne, ker ni bilo moč pritegniti, pregledati in uvrstiti marsikaterega dela slovenskih zgodovinarjev, bodisi da so objavljena v drugih jugoslovanskih historičnih revijah ali celo v tujini. Kljub temu pa sem prepričan, da to ne more bistveno spremeniti slike, ki nam bo pokazala rezultate tridesetletnega raziskovanja krajevne gospodarske in socialne zgodovine, predvsem pa še vedno vidne bele lise v raziskovanju vprašanj gospodarske in socialne zgodovine marsikaterega dela Slovenije. Zanimanje za gospodarsko, posebno agrarno zgodovino je bilo v slovenskem zgodovinopisju v preteklosti prisotno, toda povsem novo obdobje v raziskovanju gospodarske in socialne zgodovine se je pričelo z zmago narodnoosvobodilne borbe, kar je bilo povsem v skladu z materialističnimi pojmovanji zgodovine, ki jih je uveljavljala naša socialistična revolucija.

Pa tudi nove metode zgodovinskega raziskovanja, ki se drugod uporabljajo že nekaj časa (v francoski šoli), se sedaj, kot še marsikje drugod v Evropi, v popolni meri uveljavljajo tudi pri nas.¹

Kot najpomembnejša pa se mi zdi ustanovitev »Zgodovinskega društva za Slovenijo« že leto dni po končani vojni in pričetek izhajanja osrednje slovenske zgodovinske revije »Zgodovinskega časopisa«, ki je precej prostora odmeril objavam gospodarske in socialne zgodovine (čez 70 razprav in član- kov).

Na drugi strani pa je omeniti entuziazem in pripravljenost slovenskih zgodovinarjev, da uresničijo zadane naloge. Kar zadeva naloge na področju gospodarske in socialne zgodovine, je pomembno IV. zborovanje slovenskih zgodovinarjev septembra 1947 v Mariboru, na katerem je prof. Bogo Teply v svojem referatu postavil »gospodarsko in socialno zgodovino Slovencev« kot »glavno nalogo zgodovinarjev« in nakazal tudi pomen dela ekip na terenu. O tem in še o drugih vprašanjih gospodarske in socialne zgodovine so razpravljali še naslednji zbori slovenskih zgodovinarjev.²

V tem času se že pripravlja uresničitev zamisli o izdaji zgodovine narodov Jugoslavije, ki bi naj bila napisana na temeljih najmodernejših metod zgodovinskega raziskovanja,

predvsem pa na znanstvenem materializmu, kar je poleg poznavanja politične zgodovine zahtevalo tudi precej dobro poznavanje gospodarske in socialne zgodovine, predvsem obdobja do 18. stoletja.

Poleg »Zgodovinskega časopisa« ima najpomembnejšo vlogo pri objavljanju prispevkov krajevne gospodarske in socialne zgodovine »Kronika« — časopis za krajevno zgodovino (preko 160 prispevkov). Na drugi strani pa imamo precejšnje število raznih pokrajinskih zbornikov, ki niso le protiutež Kroniki, temveč zelo važno dopolnilo pri raziskovanju gospodarske in socialne zgodovine posameznega kraja oz. pokrajine. Lahko rečem, da je po številu naslovov gospodarska in socialna zgodovina takoj za zgodovino NOB. Kako pomembni so ti zborniki za stopnjo raziskovanosti socialne in gospodarske zgodovine nekega kraja ali območja, nam pove že dejstvo, da kjer teh publikacij ni, so tudi bele lise največje. Še pomembnejše pa je to, da se okrog teh zbornikov zbirajo ljudje, ki pišejo.

Razen v Zgodovinskem časopisu in Kroniki objavljajo slovenski zgodovinarji svoje prispevke iz gospodarske in socialne zgodovine še v drugih revijalnih publikacijah, predvsem pa v pokrajinskih zbornikih. Tako sem še pregledal ČZN, Loške razglede, Kranjski zbornik, Idrijske razglede, Kamniški zbornik, 800 let Mengša, Celjski zbornik, Savinjski zbornik, Ptujski zbornik, publikacijo »Ormož skozi stoletja«, Pravnik, Ekonomsko revijo, nekaj letnikov Arheološkega vestnika, Geografski vestnik, publikacije SAZU in samostojne publikacije ter izpisal 721 naslovov.

Če to število primerjamo s 30, toliko je bilo namreč objavljenih prispevkov oz. recenzij na že objavljena dela v »Časopisu za zgodovino in narodopisje« med leti 1926—1940 in s 14 prispevki, objavljenimi do pričetka vojne v stari Kroniki, vidimo ogromen napredek, ki je bil storjen pri proučevanju gospodarske in socialne zgodovine v zadnjih 30 letih.

V poprečju to pomeni 24 prispevkov na leto. Kljub zelo ugodni globalni podobi, ki nam jo daje število objavljenih prispevkov, pa je realna slika z razporeditvijo naslovov, ki obravnavajo probleme iz krajevne gospodarske in socialne zgodovine na posameznih področjih, precej drugačna.

Tako na Gorenjsko, ki je najvzorneje in najbolj raziskana pokrajina, od skupnega števila (360) naslovov, odpade 31,3 %, na Ljub-

ljano 14,8 %, na celotno vzhodno Slovenijo, brez Prekmurja 12,2 %, na območja Celja, Savinjske, Šaleške in Mežiške doline 8,6 %, predvsem na obmorska mesta in nekaj na kraški svet 8,6 %, na Idrijo 8,4 %, na Kamnik in njegovo okolico 6,6 %, na prostor od Litije do Zidanega mostu 3,1 %, na Prekmurje 2,6 %. celotno Dolenjsko 2,3 % in na notranjost Istre 0,8 %.

Seveda nam ti odstotki brez jasnega pregleda, o čem se je pisalo na posameznih področjih, le malo povedo. Zato si za začetek ogledjmo stanje, kakršno velja za stopnjo raziskanosti gospodarske in socialne zgodovine na območju Gorenjske za čas do 19. stoletja in ga primerjajmo z ostalimi področji.

Gorenjska je s svojimi 110 naslovi in po številu raziskanih problemov iz gospodarske in socialne zgodovine daleč pred ostalimi področji Slovenije. Da je tako, je vzrok v velikem zanimanju, predvsem v vztrajnem delu nekaterih uglednih slovenskih zgodovinarjev, ki so svoje raziskovalno delo posvetili tudi preučevanju gospodarske in socialne zgodovine tega področja. Njihovim prispevkom je moč slediti skozi vsa trideseta leta.

Od 110 naslovov je 69 za obdobje do 19. stoletja in jih lahko razvrstimo takole:

— agrarna zgodovina — predvsem posestne razmere 17 del oz. naslovov — socialna zgodovina 10 naslovov — naselitvena in kolonizacijska zgodovina po 2 naslova — obrt 18 naslovov — rudarstvo in fužinarstvo 9 naslovov — promet in prometne zveze 6 naslovov — trgovske zveze 2 naslova — finančna politika 2 naslova.

Kar se tiče posestnih razmer v prejšnjih stoletjih, so z raziskavami dr. Blaznika najboljše raziskane na ozemlju loškega gospostva.³ Obdelana so takšna vprašanja kot popis kmetij na ozemlju loškega gospostva leta 1510 pa do strukture agrarne posesti do srede 18. stoletja.

Prav v zvezi z loškim gospostvom so tudi na področju Dolenjske proučena freisinška zemljiška gospostva, kakor tudi vprašanje o posebnostih o starejši agrarni strukturi na Dolenjskem.⁴ Sicer pa je Dolenjska s 7 naslovi za obdobje od 19. stoletja ter z dvema prispevkoma za čas 19.—20. stoletja kaj slabo raziskano področje. Gorenjska ima raziskano zgodovino naselitev v zgodnjem srednjem veku, mesto Kranj pa še posebej starejšo naselitev na Kranjski ravnini.⁵ Leta 1968 je v Münchnu izšla knjiga dr. Blaznika, ki osvetljuje freisinško kolonizacijo na ozemlju loškega gospostva, že 15 let prej pa je bila raziskana kolonizacija na Sorškem polju.⁶ Med ostalimi

področji je le za področje Podravja narejena naselitvena zgodovina, za Kučnico v Prekmurju pa raziskano kolonizacijsko stanje v 13. stoletju.⁷

Samo še nekatera področja v severovzhodni Sloveniji imajo tako dobro raziskane posestne razmere, kot to velja za loško gospostvo. V zadnjih 12 letih, posebno odkar izhaja ČZN, je bilo na podlagi ohranjenih urbarjev raziskanih preko 15 zemljiških gospostev. Večino tega dela je opravil dr. Koropec, ki je zraven zgodovinskega orisa podal vrsto posesti, upravo zemljiškega gospostva, preučil denar, mere in cene, obveznosti podložnikov, dohodke gosposčine, gospodarski in družbeni položaj podložnikov itd.⁸

V luči imenjskih cenitev iz leta 1542 sta preučeni Dravsko in Ptujsko polje, na podlagi ptujskih urbarjev iz 15. stoletja pa tudi Haloze.⁹

Uspeh tako načrtnega raziskovanja zemljiških gospostev pa predstavlja Koropčeva monografija »Zemljiške gosposčine v Dravski dolini do konca 16. stoletja«.¹⁰

Še pred 15 leti je bilo preučevanje gospodarske in socialne zgodovine za to področje zelo zanemarjeno. Danes se to krepko pozna, predvsem na neraziskanosti novejših obdobj. Del, ki bi preučevala vprašanja socialne zgodovine za to obdobje, je v primerjavi s številom raziskanih problemov iz gospodarske zgodovine mnogo manj, vsekakor pa so. Precej pa se tudi socialna zgodovina raziskuje skupaj z gospodarsko zgodovino. Obravnavajo se vprašanja kot kmečki uporji,¹¹ reformacija in protireformacija,¹² socialni položaj kmeta,¹³ uporji rudarjev.¹⁴

18 naslovov za obrt in 9 za fužinarstvo in rudarstvo priča, da je tudi to področje človekovega udejstvovanja v preteklosti za področje Gorenjske precej raziskano. Tako se je pisalo o oglarjenju in rudarjenju na Jelovici pa tudi o tehniki in opremljenosti rudarjev na Jelovici. Raziskano je gorenjsko železarstvo v 14. in 15. stoletju, po Zoisovem opisu pa tudi bohinjsko rudarstvo in fužinarstvo konec 18. stoletja. Najbolj strnjen prikaz železarstva na Gorenjskem vse do danes nam daje Mohoričeva monografija: Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem.¹⁵ Tudi obrt je raziskana, še posebej to velja za samo Škofjo Loko in loško ozemlje. Tako imamo v dveh splošnih orisih za čas do 16. stoletja raziskano obrtno dejavnost v Loki in na podeželju.¹⁶ Oboje pa dopolnjujejo raziskave posameznih obrti tako za ta čas kot tudi za poznejša obdobja.

Velike raziskovalne pozornosti je bila deležna zgodovina rudnika živega srebra v Idriji.¹⁷ Raziskovalce so zanimala vprašanja, kot je

leto odkritja rudnika, prvi rudokopi, o lesu za idrijski rudnik in sama predelava cinobra v Idriji. Raziskan je socialni položaj idrijskih delavcev v 16. stoletju in prvi upor rudarjev.

Sicer pa velja, da imamo najcelovitejši prikaz delovanja idrijskega rudnika prav za obdobje do konca 16. stoletja.¹⁸ Tudi idrijska rudarska nošnja je raziskana (sredina 18. stoletja) in trgovska pogodba o dobavi živega srebra španskim kolonijam v Ameriki.

Že zaradi posebnih oblik razvoja in organiziranosti mestne uprave so uprava, socialne razmere in gospodarske oblike življenja v treh primorskih mestih, posebno pa v Piranu, mnogo bolj in širše raziskane, kot to velja za mesta v notranjosti.¹⁹ Upravo in socialno zgodovino je raziskoval dr. Pahor, gospodarske oblike življenja dr. Gestrin.

Od 9 naslovov, ki obravnavajo upravo in socialno zgodovino, kar 5 odpade na Piran.²⁰ Raziskana so vprašanja kot: Pomen piranskega patriciata v mestni upravi od 15. do 18. stoletja, oblastni in upravni organi Pirana v dobi beneške republike. Najpomembnejše delo za socialno zgodovino Pirana pa je knjiga Socialni boji v občini Piran od 15. do 18. stoletja. Gospodarske oblike življenja, pomorstvo, predvsem pa trgovino obravnava 10 naslovov.²¹ Da omenim samo nekatere: »Piranska komenda v 14. stoletju,« »Pregled pomorstva v slovenskem Primorju,« Piranske ladjedelnice in ladjedelnici v poznem srednjem veku in najpomembnejše »Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja,« ki po vsebini in pomenu presega okvire primorskih mest in kaže v novi luči tudi mesta v notranjosti.

Ob tem imajo samo mesta kot Ptuj, Škofja Loka, Idrija in Kranj²² raziskane nekatere gospodarske in prometne zveze z drugimi področji in to predvsem za 13. in 17. stoletje.

Nesporno je, da ima Ljubljana med vsemi slovenskimi mesti najbolj in najskrbneje raziskano gospodarsko in socialno zgodovino. Tako je poleg Kamnika samo še za ljubljanski prostor²³ raziskana gospodarska in socialna zgodovina pred naselitvijo Slovencev. Sicer pa je vseh prispevkov za gospodarsko in socialno zgodovino Ljubljane približno 52. Od teh je samo eno delo, ki se ukvarja z agrarno zgodovino Ljubljane.²⁴

Zelo skrbno je raziskana obrt v Ljubljani v publikaciji Mestnega arhiva. Obdelano je obdobje od srednjega veka pa do začetka 18. stoletja.²⁵ Tudi razvoj ljubljanske trgovine od fevdalnih dob do socializacije gospodarstva je proučen.²⁶

Izmed del, ki obravnavajo socialno zgodovino, bi omenil Vilfanovo razpravo Koseščina

v Logu in vprašanje kosezov v vzhodni okolici Ljubljane ter Valenčičevo razpravo Etnične strukture ljubljanskega prebivalstva v času protestantizma.

Če velja za ostale predele Slovenije spoznanje, da v raziskovanju gospodarske in socialne zgodovine za obdobje 17. in 18. stoletja vlada praznina, tega za Ljubljano ne moremo trditi. Že sam podatek, da od 36 del, približno 1/3 obravnava probleme iz gospodarske in socialne zgodovine prav za ta čas, nam to zgovorno potrjuje. Tako imamo raziskane začetke in delovanje ljubljanske suknarne, delo svilarske manufakture, baročno kositarstvo, delovanje prve obrtniške zadruge cehovskih rokodelcev kakor tudi vprašanje strukture ljubljanskega prebivalstva na začetku 18. stoletja.²⁷

Če bi že iz navade primerjali Ljubljano z Mariborom ali obratno Maribor z Ljubljano, bi lahko spoznali, da je proučevanje gospodarske in socialne zgodovine Maribora s tremi prispevki za starejše obdobje in enim, ki poseže tudi v 20. stoletje, res samo na začetku in nič več!

Preden bi začeli z deli, ki obravnavajo najnovejše obdobje krajevnih gospodarske in socialne zgodovine, mi dovolite, da spregovorim o vprašanju, ali res pomeni manjše število del za obdobje 19. in 20. stoletja tudi slabšo raziskanost?!

V procentih se po območjih to izraža takole:

Za Gorenjsko je od skupnega števila naslovov 38 % za čas 19. in 20. stoletja. Za Idrijo 36 %, Istro 17 %, Notranjsko 83 %, Ljubljano 29 %, Dolenjsko 25 %, Kamnik z okolico 50 %, revirje 97 %, Celje, Saleško, Mežiško in Savinjsko dolino 63 %, severozahodna Slovenija brez Prekmurja 50 % in Prekmurje 55 %.

Da, to velja za vsa področja, ki so že zanemarjena v raziskovanju starejših obdobij (Notranjska, Dolenjska, Istra, severovzhodna Slovenija). Nikakor pa kaj tekega ne moremo reči za Gorenjsko, Ljubljano, revirje, Celje, Kamnik in do neke mere tudi za Idrijo, posebno še ne, če se zavemo, da so območja Slovenije, ki do danes praktično nimajo raziskane svoje gospodarske in socialne zgodovine za vsa obdobja. Za novejša obdobja imamo veliko več splošnih sintez, kar je sicer objektivno pogojeno s samim zgodovinskim razvojem v tem času. Predvsem to velja za dela s socialno zgodovinsko tematiko, ki jih je v primerjavi z deli krajevnih gospodarske zgodovine veliko premalo za posamezna področja.

Ob raziskovanju problemov iz gospodarske in socialne zgodovine na širšem prostoru so bile vsekakor narejene študije, ki so osvetlile

raziskano tematiko tudi na posameznih področjih. Nekatere od njih so bile objavljene v pokrajinskih zbornikih. Mislim pa, da bi bile objavljene še tudi ostale študije, če bi le obstajali na vseh področjih pokrajinski zborniki, predvsem pa ljudje, ki bi avtorje spodbudili k takšnim objavam.

A vendar se je treba vprašanja raziskovanja krajevne gospodarske in socialne zgodovine celoviteje lotiti in brez preiščljanj o večji ali manjši pomembnosti raziskovanja starejših oziroma novejših obdobj. Predvsem se je treba vprašati, kaj je pglavitni vzrok, da je tako lahko potegniti mejo med dobro raziskanimi in skoraj popolnoma neraziskanimi območji Slovenije.

19. in 20. stoletje

Gorenjska ima poleg železarstva zelo dobro raziskan razvoj tekstilne industrije, predvsem to velja za področje Kranja. Poleg tega pa še raziskan položaj delavstva v Kranju med obema vojnoma s posebnim ozirom na tekstilno delavstvo ter stavkovno gibanje v Kranju in okolici.²⁸

Za obdobje 19. stoletja pa je vsekakor najpomembnejša razprava Dušana Kermavnerja, ki obravnava ubožanje v propadajočih železarskih krajih na Gorenjskem.²⁹ Zanimivo je, da so avtorji raziskovali tudi takšna vprašanja, kot je elektrifikacija kranjskega območja med leti 1892—1940, oziroma gradnjo škofjeloških vodovodov v letih 1898—1902 in kar še enkrat potrjuje, da je Gorenjska resnično najboljše raziskana tudi za to obdobje.³⁰ K temu prispeva tudi cela vrsta doneskov; večino od njih so napisali nezagodovinarji in govorijo o zgodovini in razvoju posameznih industrijskih obratov.

Ta pojav, da pišejo o zgodovini in razvoju posameznih industrijskih podjetij nezagodovinarji, zasledimo povsod tam, kjer izhajajo pokrajinski zborniki.³¹

Če je zgodovina idrijskega rudnika za čas 16. stoletja izredno dobro raziskana, pa za obdobje 19. stoletja nimamo niti ene razprave, ki bi nam osvetlila samo zgodovino rudnika. dokončno uveljavitev kapitalističnega produkcijskega načina proizvodnje in velik pomen, ki ga je prav gotovo imel v okviru Avstrije in v širšem, evropskem prostoru.

Več pozornosti je bila deležna socialna zgodovina, zgodovina delavskega gibanja, predvsem za čas druge polovice 19. stoletja in začetka 20. stoletja.³²

Ob dejstvu, da do danes še vedno nimamo zgodovinarja, ki bi raziskoval gospodarsko zgodovino za čas druge svetovne vojne, pa

pomeni razprava z naslovom »Rudnik Idrija med nemško okupacijo 20. 9. 1943—28. 4. 1945«, eno prvih del, ki obravnava gospodarsko zgodovino idustrijskega obrata za čas druge svetovne vojne na Slovenskem.³³ Veliko bolje je raziskano partizansko gospodarstvo.³⁴

Revirji so tisto območje, ki imajo raziskano gospodarsko in socialno zgodovino, posebno kar se tiče premogovništva. Od 9 razprav je samo ena, ki zaobseže celotno zgodovino do leta 1918. O premogovništvu v Zagorju in nasploh na Slovenskem do srede 19. stoletja je pisal J. Šorn, D. Kermavner pa v dveh prispevkih o zgodovini rudarskih stavk v trboveljskem revirju in o stavki v jami Ojstro leta 1883.³⁵

O nastanku rudarstva in industrije v Celju in njegovem zaledju kakor tudi v Spodnji Savinjski dolini je pisal Janko Orožen, še posebej pa je obdelal zgodovino premogovnika v Velenju.³⁶

Za Ljubljano so v tem obdobju raziskani začetki posameznih industrijskih panog, kot so tobačna, kemična, bombažna, nadalje razvoj papirnice Vevče in zgodovina delavskega in mezdnege gibanja vevških papirničarjev.³⁷

V Geografskem vestniku XX—XXI je izšel prvi prispevek, od leta 1965 pa še nadaljnjih 6, ki na osnovi franciscejskega katastra in stanja danes govorijo o razvoju posestnih razmer na nekaterih območjih severozahodne Slovenije (Haloze, ormoško-ljutomerske gorice) v zadnjih 150 letih.³⁸

Ti prispevki, kakor tudi Zgonikova razprava »Prehajanje konjiško-oplotniške graščinske posesti na kapitalistično gospodarjenje zožuje in odpravlja servitutne pravice«,³⁹ so edine raziskave te vrste v slovenskem prostoru in skoraj tudi vse za to obdobje za območje severozahodne Slovenije.

Na koncu bi opozoril še na dvoje stvari. Kar se tiče prometa, imamo zelo podrobno preučene gradnje in gospodarski pomen posameznih odsekov železniških prog na Slovenskem in v Istri, zasluga za to pa gre Jožetu Jenku.⁴⁰

Tudi prva dva poizkusa zgodovine bančništva sta tako za Prekmurje s Keršovanovo zgodovino murskosoboških bank, ki zaobseže čas med leti 1867—1953, kakor tudi za področje Celja z Orožnovim pregledom denarništva v Celju, čeprav temu področju raziskovanja gospodarske zgodovine do sedaj ni bila posvečena velika pozornost.⁴¹

OPOMBE:

1. Gospodarska in družbena zgodovina Slovenec. Zgodovina agrarnih panog. Ljubljana 1970.

- str. V. — 2. Isto, str. VI. — 3. P. Blaznik, Struktura agrarne posesti na tleh loškega gospostva do srede 18. stoletja, Loški razgledi XII/1965, str. 23—29. P. Blaznik, Loško gospostvo v času Eggenbergovega najema (1591—1604), Loški razgledi XI/1964, str. 43t—49. — 4. P. Blaznik, Zemljiška gospostva v območju freisinške dolenske posesti, SAZU 1958, 94. str. P. Blaznik, Posebnosti starejše agrarne strukture na Dolenjskem, Kronika XIV/1966, št. 1, str. 1—8. — 5. M. Kos, Naselitev Gorenjske v ranem srednjem veku. Arheološki vestnik 1970/1971, str. 7—16. M. Kos, Starejša naselitev na Kranjski ravnini, 900 let Kranja 1960, str. 51—73. — 6. P. Blaznik, Das Hochstift Freising und die Kolonisation der Herrschaft Lack in Mittelalter. München, Trofenik 1968, 24. str. (Literae Slovenicae, V). P. Blaznik, Kolonizacija in kmetско podložništvo na Sorškem polju. Razprave SAZU II — razred za zgodovinske in družbene vede, Lj. 1953, str. 139—242. — 7. J. Curk, Oris naselitvene zgodovine Podravja. »Ormož skozi stoletja«, Maribor 1973, str. 7—19. I. Zelko, Kolonizacijsko stanje v Kučnici v XIII. stoletju, Kronika V/1957, št. 3, str. 105—111. — 8. J. Koropec, Slovenjebistriški svet v luči prvih čieželnoknežjih urbarjev, Kronika V/1957, št. 1, str. 20—25. J. Koropec, Srednjeveško konjiško gospostvo, ČZN 8/1972, prvi zvezek, str. 1—13. J. Koropec, Srednjeveški Hrastovec, ČZN 9/1973, prvi zvezek, str. 47—59. — 9. V. Bračič, Ptujsko polje v luči imenjskih cenitev iz leta 1542, Ptujski zbornik 1975, str. 235—253. J. Koropec, Imenjska cenitev 1542 in Dravsko polje, Ptujski zbornik 1975, str. 195—199. M. Kos, Haloze po ptujskih urbarjih iz 15. stoletja, ZČ 1960, str. 187—193. — 10. J. Koropec, Zemljiške gosposčine v Dravski dolini do konca 16. stoletja, Maribor 1969, 220. str. — 11. V. Demšar, Loško gospostvo in kmečka puntarija. Kronika XXI/1973, št. 1, str. 5—12. P. Blaznik, Upori loških podložnikov konec 15. in v začetku 16. stoletja, Loški razgledi II/1955, str. 65—70. A. Klasinc, Haloze v boju za staro pravdo, Ptujski zbornik 1975, str. 25—57. J. Koropec, Štatenberg in kmečki upor, ČZN 8/1972, prvi zvezek, str. 14—34. G. Pferschy, Ursachen und Folgen des Bauernaufstandes 1635 zu Novi kloster, ČZN V/1969, str. 296—312. — 12. P. Blaznik, Reformacija in protireformacija na tleh loškega gospostva, Loški razgledi IX/1962, str. 71—101. J. Richter, Maribor v reformacijski dobi, ČZN 1965. I. Zelko, Gradivo za zgodovino reformacije v Prekmurju, ČZN 8/1973, prvi zvezek, str. 100 do 126. V. Valenčič, Etnična struktura ljubljanskega prebivalstva v času protestantizma, Kronika XVI/1968, št. 3, str. 137—139. — 13. P. Blaznik, Obveznosti podložnikov do zemljiških gospostev v območju Kranja, 900 let Kranja 1960, str. 84—104. 14. M. Verbič, Prvi upor idrijskih rudarjev leta 1599, Idrijski razgledi XIV/3, str. 113—125. 15. J. Gašperšič, Gorenjsko železarstvo v XIV. in XV. stoletju, Kronika VII/1959, št. 1, str. 5—10. J. Gašperšič, O tehniki in opremi nekdanjih rudarjev na Jelovici, Kronika X/1962, št. 1, str. 9—19. J. Gašperšič, O oglarstvu na Jelovici, Loški razgledi VII/1960, str. 63—74. M. Verbič, Bohinjsko rudarstvo in fužinarstvo konec 18. stoletja, Kronika IV/1956, št. 1, str. 6—14. — 16. P. Blaznik, O podeželski obrti na loškem ozemlju do začetka 16. stoletja, Loški razgledi VI/1959, str. 91—97. P. Blaznik, O obrti v Škofji Loki v srednjem veku, Loški razgledi VIII/1960, str. 89—87. B. Otorepec, Donesek h gospod. zgodovini Kamnika do XVI. stoletja, Kamniški zbornik 3, 1957, 43—61. — 17. Zasluga dr. Marije Verbičeve. — 18. M. Verbič, Idrijski rudnik do konca 16. stoletja. Tipkopišna disertacija, Univerza v Ljubljani 1966, 251 str. K. Bezeg, Prvi rudokopi v Idriji, Idrijski razgledi II/1957, št. 1, str. 29—31. M. Verbič, Idrijski delavec v 16. stoletju, ZČ 1952—1953, str. 531—551. L. Bressani, Konvencija med Spanijo in cesarstvom (Avstrijo) iz leta 1791 za dobavo živega srebra iz c. k. idrijskega rudnika Ameriki in španskim Indijam (= španski Ameriki), Idrijski razgledi XVI/1971, št. 4, str. 196—201. — 19. P. Blaznik, Od reverza (1589) do transakcije (1637). (Borba loških meščanov z zemljiškim gospodom za utrditev mestne avtonomije.) Loški razgledi XIV/1967, str. 51—60. — 20. M. Pahor, Oblastni in upravni organi v dobi beneške republike, Kronika VI/1958, št. 3, str. 109—130. M. Pahor, Pomen piranskega patriciata v mestni upravi od XIV. do XVIII. stoletja, Kronika XVI/1968, št. 2, str. 82—90. M. Pahor, Socialni boji v občini Piran od XV. do XVIII. stoletja, Ljubljana 1972, 288 str. — 21. F. Gestrin, Piranska komenda v 14. stoletju. Hauptmannov zbornik, SAZU, Ljubljana 1966, str. 241—268. F. Gestrin, Pregled pomorstva v Slovenskem Primorju. »Pomorski zbornik 1942—1962« (jubil.), str. 1489—1515. F. Gestrin, Piranske ladjedelnice in ladjedelci v poznem srednjem veku, Kronika XXIV/1974, št. 2, str. 170—178. F. Gestrin, Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja, SAZU, Ljubljana 1965, 296 str. — 22. F. Gestrin, Prispevek h gospodarski zgodovini Ptuj v prvi polovici 16. stoletja, ČZN V/1969, str. 228—235. Josip Žontar, Vloga in pomen Ptuj v mednarodni trgovini poznega srednjega in novega veka, Kronika XIX/1971, št. 3, str. 149 do 151. M. Iljanič, Nekoliko podatka o vezama Ptuj in Varaždina u 16. i 17. stoljeću, Ptujski zbornik 1975, str. 289—294. S. Majnik, Prometne in poštne zveze Idrije v preteklih stoletjih, Idrijski razgledi XIV/1969, št. 4, str. 211—216. P. Blaznik, Stare prometne povezave med Škofjo Loko in Freisingom, Loški razgledi XV/1968, str. 49—55. M. Verbič, Gospodarski stiki Loke z Idrijo v 16. in 17. stoletju, Loški razgledi X/1963, str. 97—103. Josip Žontar, Vloga Kranja v blagovnem prometu v teku stoletij (do 19. veka), 900 let Kranja, 1960, str. 137—159. F. Gestrin, O nameravani trgovski poti iz Ancone in Pesara v Italiji na Nizozemsko prek Ljubljane za Ferdinanda I., ZČ 1967, str. 202—204. — 23. B. Grafenauer, Zgodovina ljubljanskega prostora pred naselitvijo Slovencev, Kronika XI/1963, št. 2, str. 86—94. S. Gabrovec, Kamniško ozemlje v prazgodovini, Kamniški zbornik 1965, str. 89—134. — 24. V. Valenčič, Agrarno gospodarstvo Ljubljane

do zemljiške odveze, Ljubljana 1958, Mestni arhiv 68 str. — 25. B. Otoresec, Rokodelstvo in obrt v srednjeveški Ljubljani. V: Ljubljanska obrt od srednjega veka do začetka 18. stoletja. Zbornik razprav (Publikacije Mestnega arhiva ljubljanskega, Razprave, zv. 3) Ljubljana 1972, str. 5—54. — 26. I. Mohorič, Razvoj ljubljanske trgovine od fevdalnih dob do socializacije gospodarstva, Beograd 1951, »Trgovinska knjiga«, 75. str. — 27. J. Šorn, Začetki suknarne kranjskih deželnih stanov, ZČ 1952—1953, str. 663—685. J. Šorn, Ljubljanska suknarna, ZČ 1955, str. 62 do 87. I. Slokar, Ljubljanska suknarna, ZČ 1962, str. 55—79. J. Šorn, Svilarska manufaktura v Ljubljani (1725—ok. 1800), Kronika I/1953, št. 2, str. 103—111. I. Slokar, Zgodovina ljubljanskih opekarn od XVI. stoletja do 1731, Kronika VIII/1960, št. 1, str. 40—50. V. Valenčič, O gospodarski strukturi ljubljanskega prebivalstva v začetku XVIII. stoletja, Kronika V/1957, št. 1, str. 5—13. — 28. Č. Zorec, Nekaj podatkov o razvoju tekstilne industrije in delavskega gibanja v Kranju, Kranjski zbornik 1954, str. 7—13. F. Kresal, Tekstilno delavstvo v Kranju med obema vojnama, Kranjski zbornik 1970, str. 362—371. F. Kresal, Položaj delavstva v Kranju med obema vojnama, Kranjski zbornik 1975, str. 264—282. I. Križnar, Stavkovno gibanje v Kranju in okolici, 900 let Kranja, 1960, str. 340—351. J. Šorn, Velika industrija v Kranju med obema vojnama, 900 let Kranja, 1960, str. 323—339. — 29. D. Kermavner, Pavperizem (obubožanje) v propadajočih železarskih krajih na Gorenjskem pred sto leti, Loški razgledi XVII/1970, str. 46—72. — 30. Glej Kranjski zbornik 1970 in Loške razglede III/1956. — 31. J. Dermota, Nastanek in razvoj tovarne »Niko« v Železnikih, Loški razgledi X/1963, str. 163—166. J. Šter, Nastanek in razvoj lesne industrije v Seški dolini, Loški razgledi XIV/1967, str. 114—133. — 32. J. Bavdaž, Iz zgodovine delavstva — predsocijalistično obdobje, Idrijski razgledi XI/1966, št. 3, str. 62—65. J. Bavdaž, Mezdno gibanje v Idriji 1898—1900, Idrijski razgledi XIV/1969, št. 3, str. 126—151. U. Lipušček, Etbin Kristan in Idrija, Idrijski razgledi XII/1967, št. 4, str. 71—72. J. Pfejfer, Epidemija črnih koz v Idriji leta 1801, Idrijski razgledi XVII/1972, št. 1—2, str. 30—38. — 33. S. Majnik, Rudnik Idrija med nemško okupacijo 20. 9. 1943—28. 4. 1945, Idrijski razgledi XV/1970, št. 3, str. 157—167. — 34. M. Mikuž, Slovensko gospodarstvo v luči par-

tizanskih dokumentov, Ljubljana 1969, 316 str. M. Mikuž, Pregled gospodarske dejavnosti v narodnoosvobodilni borbi v Sloveniji, ZČ 1956 do 1957, str. 217—281. M. Dolenc, Klanje stoke te kontrola živežnih namernica žvotinjnskoga porekla u NOR-u Slovenije, Beograd 1972, Savez veterinaru i veterinarskih tehničaru SFRJ, str. 927—930. M. Dolenc, Morbitet žvotinja na teritoriju 7 i 9 korpusa, Beograd 1972, Savez veterinaru i veterinarskih tehničaru SFRJ, str. 772 do 778. — 35. J. Šorn, Ob 200-letnici premogovnika Zagorje ob Savi, Kronika V/1957, št. 1, str. 1—5. J. Šorn, Premogovništvo na slovenskem ozemlju do sredine 19. stoletja Ljubljana 1961, 240 str. (tipkopisna disertacija). D. Kermavner, Iz zgodovine rudarskih stavk v trboveljskem revirju, Ljubljana 1950, 41 str. D. Kermavner, Stavka v premogovniku Ojstro leta 1883, Kronika XXI/1973, št. 2, str. 166—168. — 36. J. Orožen, Zgodovina premogovnika v Velenju, Celjski zbornik 1960, str. 257—279. — 37. I. Slokar, Zgodovina ljubljanskih opekarn od leta 1732 do leta 1860, Kronika VIII/1960, št. 1, str. 40—50. I. Slokar, Začetki tobačne industrije v Ljubljani, Kronika IX/1961, št. 1, 16—19. I. Slokar, Začetki kemične industrije v Ljubljani in njeni okolici, Kronika X/1962, št. 1, str. 30—35. I. Slokar, Bombažna industrija v Ljubljani do leta 1860, Kronika XX/1972, št. 1, str. 13—16. J. Šorn, Razvoj Papirnice Vevče, Ljubljana 1956, 184 str. M. Kokolj, Vevški papirničarji v boju za svoje pravice 1842—1945, Ljubljana 1970, 396 str. — 38. F. Kolarič, Haloze. (Razvoj zemljiškoposestnih odnosov v k. o. Gorca in Dežno v dobi od leta 1825 do 1947), Geografski vestnik 1948/1949, str. 121—152. B. Belec, Zemljiškoposestna struktura katastrskih občin Plešivica in Kog leta 1824 in 1961, ČZN IV/1968, str. 204—222. — 39. M. Zgonik, Prehajanje konjiško-oplotniške graščinske posesti na kapitalistično gospodarjenje zožuje in odpravlja servitutne pravice, ČZN XI/1975, str. 48—64. — 40. J. Jenko, Ob stoletnici proge Pragersko—Kotoriba (Velika Kaniža—Budimpešta), Kronika VII/1959, št. 3, str. 168—174. J. Jenko, Ob stoletnici koroške železnice, Kronika XI/1963, št. 3, str. 178—185. J. Jenko, Zgodovinski razvoj projekta železnice Škofja Loka Divača (Trst), Loški razgledi 1964/XI, str. 82—101. — 41. F. Keršovan, Murskosoboške banke v preteklosti (Spomini), Kronika XII/1964, št. 2, str. 105—110. J. Orožen, Denarništvo v Celju, Celje 1973, 78. str.

PROBLEMATIKA ORISOV NOB ZA OBMOČJA SLOVENIJE

MILAN ŽEVART

Ob zasnovi tega, v primerjavi z obsežno problematiko kratkega poročila, sem bil v zadregi, in sicer zato, ker je na voljo brošura Pregledni orisi narodnoosvobodilnega boja na območjih Slovenije, problematika in nekaj napotil, Ljubljana 1973, ki smo jo po sklepu komisije za zgodovino sveta za razvijanje revolucionarnih tradicij pri predsedstvu republiškega odbora Zveze združenj borcev NOV pripravili Tone Ferenc, Mirko Stiplovšek in jaz. Ta brošura predstavlja bistveno problematiko orisov NOB na območjih Slovenije in postavlja avtorjem teh orisov za Knjižnico OF dokaj zahtevne naloge. S stališča zbiranja in obravnavanja gradiva oziroma virov sem o tej problematiki poročal na zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Murski Soboti leta 1959¹ in na posvetovanju strokovnih delavcev iz muzejev revolucije in NOB na Visu leta 1971.² Tudi ti dve poročili sta bili objavljeni. Torej kaj dosti bistveno novega od tega poročila le ne moremo pričakovati. Skušal pa sem povzeti izkušnje, ki sem jih pridobil pri zbiranju gradiva in pripravi enega takih orisov. Omenjena brošura pa mi naj dovoljuje, da se bom nekaterih problemov, ki so tam temeljito obdelani, le bolj bežno dotaknil.

O pomenu monografij o narodnoosvobodilnem boju na posameznih območjih Slovenije le tole: prof. Metod Mikuž je v sklepnih besedi v peti knjigi svojega Pregleda zgodovine NOB v Sloveniji³ opozoril na pomen raziskovanja posebnosti NOB na posameznih območjih in zapisal, da so posebnosti razvoja bile odvisne od različnih vzrokov, ki jih bo treba še raziskati. Prav temeljiti orisi NOB za posamezna območja so v prvi vrsti poklicani, da prikažejo upoštevanja vredne posebnosti in značilnosti razvoja NOB ter razlike v intenzivnosti osvobodilnega gibanja na posameznih območjih in v posameznih obdobjih. Predvsem orisi NOB na posameznih območjih Slovenije bodo lahko prikazali velike napore množic v boju proti okupatorjem in njihovim pomagačem, natančneje prikazali razmerje moči med okupatorjem in osvobodilnim gibanjem v posameznih obdobjih in tudi to, kako velikanski aparat, ki so ga vzpostavili okupatorji za uresničitev svojih raznarodovalnih in drugih namenov za uničenje slovenskega naroda in za boj proti osvobodilnemu gibanju, je moralo in je razbilo osvobodilno gibanje na veliki večini slovenskega ozemlja. Ti orisi bodo lahko zelo konkretno prikazali številne oblike udeležbe in

sodelovanja Slovencev v narodnoosvobodilni vojni in žrtve, ki jih je zahteval boj za nacionalno in socialno osvoboditev. Že skrbno zbrani, urejeni in obdelani podatki o žrtvah za vsa območja Slovenije bodo močno osvetlili intenzivnost osvobodilnega gibanja na posameznih območjih in delež teh območij v osvobodilnem gibanju. Orisi bodo lahko prikazali razne silnice, ki so vplivale na razvoj, in dopolnili ter tudi korigirali nekatere poenostavljene sheme vsaj za posamezna ožja ali širša območja. Velja tudi to, da mladim rodovom narodnoosvobodilni boj najlažje približamo z domačimi dogajanjem in orisi NOB bi morali imeti pomembno vlogo pri pouku zgodovine NOB in pri razvijanju tradicij NOB nasploh. Predvsem pa bodo ti orisi poleg monografij o enotah NOV in POS in razprav o posameznih temah zelo pomembna osnova za celovito sintezo narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem.

Doslej je izšlo kar dosti prispevkov in tudi samostojnih publikacij za posamezne kraje in tudi več krajev, dosti krajevnih kronik v rokopisih pa je pri organizacijah Zveze združenj borcev NOV, a izšlo je le malo orisov narodnoosvobodilnega boja za širša območja. Idealno bi bilo, če bi pred pisanjem orisa NOB na nekem območju imeli že na voljo orise NOB v posameznih krajih tega območja, zlasti če bi take krajevne zgodovine imele dovolj konkretnih in natančnih podatkov o padlih borcih in žrtvah fašističnega nasilja, o terenskih odborih OF, o partizanskih ustanovah itd. Taki krajevni orisi bi zelo olajšali delo avtorjem orisov NOB na širših območjih. Vendar krajevne zgodovine ali kronike niso nujen pogoj za monografijo širšega območja, saj mora avtor take monografije že pri zbiranju virov in pri zasnovi svoje monografije zastaviti delo bolj na široko in bolj v globino in problematiko zajeti bolj celovito. Pri zbiranju virov se praviloma ne more razbremeniti tako, da bi opustil zbiranje gradiva za posamezne kraje, ampak mora zajeti vse vire. Predvsem pa bo moral sam opraviti kritičen pretres vseh virov. In če velja, da so krajevne zgodovine in kronike lahko koristne za orise širših območij, velja tudi obratno.

V glavnem velja, da je raziskava NOB na terenu precej zanemarjeno področje, še posebej, če ga primerjamo z velikimi dosežki pri preučevanju vojaških dogajanj in s števili in tudi kvalitetnimi monografijami partizanskih vojaških enot, ki so izšle v

Knjižnici NOV in POS. V tej Knjižnici je doslej izšlo v njenem osnovnem delu 28 monografij o vojaških enotah in o vojaških dogajanjih, nekaj del o vojaških dogajanjih pa je izšlo tudi v problem-skem delu te Knjižnice. V Knjižnici OF so doslej izšli le trije orisi narodnoosvobodilnega boja, in sicer za Belo krajino, občino Trebnje in Šaleško dolino.⁴ Tako stanje je tudi posledica dejstva, da se je akcija za načrtno preučevanje partizanskih enot začela znatno prej kot akcija za pripravo monografij za Knjižnico OF. Delno je lahko tudi posledica dejstva, da je problematika orisov NOB na terenu le bolj raznolična in praviloma zahteva več dela pri zbiranju gradiva. Končno imamo na voljo 19 knjig VI. dela Zbornika dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov in le štiri knjige Dokumentov ljudske revolucije v Sloveniji.

Ob ugotovitvi, da je bilo do nedavnega raziskovanje osvobodilnega boja na terenu, zlasti če upoštevamo usmerjeno dejavnost, premalo intenzivno, pa moramo vendar poudariti, da bi bilo tudi na področju lokalnega zgodovinopisja NOB že dosti napravljenega. Predvsem je bilo veliko storjenega pri zbiranju gradiva na terenu. Tu so bila še zlasti pomembna prizadevanja razmeroma goste, čeprav s strokovnimi močmi premalo zasedene in ne povsem enakomerno po Sloveniji razporejene mreže muzejev in oddelkov revolucije in NOB ter organizacij Zveze združenj borcev NOV. V muzeje in tudi arhive organizacij ZZB NOV je prišlo ogromno gradiva in podatkov, ki bodo zelo pomembni za zgodovinarja NOB na ožjem ali širšem območju. Res pa je, da zbiranje gradiva ni bilo na vseh območjih Slovenije enako intenzivno in da je tudi kvaliteta zbranega gradiva zelo raznolična.

Že bežen pregled po bibliografskem gradivu nam pove, da je bilo objavljeno ogromno prispevkov po časopisih in listih, v periodičnih in enkratnih zbornikih in da je izšlo tudi dosti samostojnih publikacij in med njimi največ takih, ki obravnavajo NOB v posameznih krajih z njihovo okolico z že značilnimi naslovi: Vrhnika in okolica v boju za svobodo, Prihova in okolica v NOB, Fram in okolica v NOB.⁵ Izšle so tudi monografije za širša območja. Tri smo že omenili, tu naj dodamo le, da imata tudi že Prelekija in Prekmurje svoji monografiji.⁶ Med deli, ki obravnavajo ožja ali širša območja, so kvalitetna dela, in ker smo tu v Domžalah, je treba med temi omeniti razpravo Mirka Stiplovška: Pregled razvoja NOB v Mengšu in okolici in kot primer kratkega že v marsičem sintetičnega pregleda

Kamniško okrožje v narodnoosvobodilnem boju 1941—1945.⁷

Zadnje obsežno delo, ki je izšlo s to tematiko, je delo Rada Zakonjška Velika preizkušnja, Ljubljana 1977, ki obravnava Spodnjo in Gornjo Savinjsko ter Zadrečko dolino oziroma območji občin Žalec in Mozirje. To delo najbolj intenzivno obravnava 1941. leto, ne zajema pa celotne problematike za naslednja obdobja. Med zgodovinskim tekstom so reportažni zapisi in spomini in tudi spomini avtorja, ki je bil tudi sam savinjski prvoborec.

Na posvetovanju o problemih zgodovinopisja novejših slovenske zgodovine in nalogah Inštituta za zgodovino delavskega gibanja leta 1969 je France Škerl v svojem poročilu o dotedanjem raziskovanju NOB v odstavku z naslovom Obdelave lokalnih primerov⁸ ocenil dotedanje rezultate in zaključil, da so avtorji razen nekaj izjem uporabljali pretežno analitično metodo, da problemov niso globlje obravnavali in reševali, a da bodo njihova dela dragocen vir zgodovinarju, ki bo probleme zajel globlje in v širšem okviru. Škerl je navedel nekaj primerov lokalnega zgodovinopisja in posebej poudaril obravnavo zgodovine Ljubljane, za katero imamo doslej najobsežnejši zbornik v štirih knjigah Ljubljana v ilegali,⁹ za katerega pa seveda velja, kot je tudi v uvodu zapisano, da še ni zgodovina NOB v Ljubljani, ampak je zbornik spominskih in zgodovinskih ter drugih prispevkov in virov. Med drugimi deli je Škerl posebej omenil delo Milice Ostrovske. Kljub vsemu odpor,¹⁰ ki prikazuje Maribor v času okupacije in NOB predvsem po spominskih virih. Obsežneje je prispevke in publikacije, ki predstavljajo ožja in širša območja, predstavil v že omenjeni sklepi besedi prof. Metod Mikuž.¹¹

Tu seveda ni časa in tudi ne potrebe, da bi poskušali podati pregled vsega, kar je bilo napisanega o tematiki, ki jo obravnavamo. Se težje bi bilo podati pravično oceno vsaj pomembnejših prispevkov. Na splošno pa bi lahko rekli tole: po zasnovi obravnave, širini zajete problematike, metodologiji raziskave in odgovorih na postavljena vprašanja so, če upoštevamo obsežnejše prispevke oziroma publikacije, le-te zelo raznolične in zelo različnih kvalit. Ob dejstvu, da so med številnimi deli in prispevki tudi zelo kvalitetni in da so vsi po svoji zanimivosti in koristnosti za nadaljnjo obravnavo, pa naj navedemo najbolj pogoste in značilne pomanjkljivosti pri znatnem številu obravnavanih del:

1. pri pripravi znatnega dela prispevkov so avtorji premalo časa posvetili kritičnemu pre-

tresu virov, večkrat pa takega pretresa sploh ni bilo. Velja, da bi morali avtorji vire v večji meri uborabljati, manj pa jih nekritično navajati, v celoti ali v obsežnih odlomkih;

2. pri nekaterih orisih malo širših območij je le preveč bolj malo pomembnih in tudi obrobni podrobnosti, premalo pa bolj kompleksne obravnave razvoja NOB;

3. pri samostojnih publikacijah prevladujejo take, ki so zborniki pričevanj, objav delov dokumentov ali tudi celotnih dokumentov, a ne vedno po pravilih znanstvene objave virov, reportažnih in literarnih zapisov, veznih tekstov in tudi bolj ali manj popolnih kronoloških pregledov dogodkov, ki pa niso vedno sestavljeni po nekem premišljenem izboru in sistemu. Dostikrat so v takih zbornikih sezname padlih borcev in žrtev fašističnega nasilja s kratkimi življenjepisi in opisi spominskih obeležij. V takih zbornikih in drugje naletimo pogosto na prispevke, ki so pretežno spominski vir, a delno temeljijo na dokumentih in drugih pričevanjih. Pri nekaterih prispevkih si nismo hitro na jasnem, ali gre za pričevanje, zgodovinsko obdelavo ali beletristiko. Zgodovinsko jedro, ki ga praviloma tako pisanje ima, pa moramo v vsakem primeru iskati. So prispevki, v katerih je dosti velikih besed, a malo stvarnih podatkov in malo stvarnega zgodovinskega prikaza, ki je vsaj za del bralcev bolj sposoben prikazati veličino narodnoosvobodilnega boja. V celoti so take publikacije, o katerih smo govorili, zelo koristne, a postopoma bi jih morale zamenjati bolj dognane in take, ki bodo bolj pripomogle k širšim sintezam;

4. Slabost mnogih prispevkov z lokalno tematiko je preveč poenostavljen prikaz. Posamezni procesi in dogodki so podani preveč izolirano in tako, da niso upoštevani vsi vzroki in vse silnice, ki so vplivali na dogajanja. Preveč izolirano obravnavanje večkrat ne daje povsem prave slike. Zlasti prehod iz stare Jugoslavije v čas okupacije in NOB je večkrat predstavljen močno shematično. Iz nekaj podatkov o gospodarskem stanju, socialni strukturi in političnem položaju pred napadom na Jugoslavijo izhajajo ne dovolj utemeljeni zaključki oziroma osvetlitve bodočih dogajanj. Rezultat je tudi ta, da nekateri avtorji v začetku okupacije, ki je kljub izredno pomembnemu dejstvu — kontinuiteti delovanja KPS — le močno spremenila celotno situacijo, ne vidijo mejnika, ki bi ga bilo pri periodizaciji vredno upoštevati.

Še nekatere stvari motijo pri prebiranju nekaterih del s področja lokalne historiografije NOB: preširoki okviri, ohlapne in neprecizne formulacije, nesistematičen in neorga-

niziran tekst, neenakomernost obravnave oziroma prevelika odvisnost od lažje dostopnih virov; zato posamezna obdobja niso enako intenzivno obdelana in včasih manj pomembni dogodki bolj kot pomembni procesi. Na splošno velja, da so avtorji posvečali večjo pozornost prvim obdobjem osvobodilnega boja oziroma letu 1941, ne glede na to, da je bil na obravnavanem območju narodnoosvobodilni boj v kasnejših obdobjih bolj intenziven in množičen. Torej bo treba literaturo z lokalno tematiko pred uporabo za pripravo orisov zgodovine NOB na širših območjih kritično pretresti, pri bodočih akcijah pa kar najbolj upoštevati omenjena napotila in se truditi za kvaliteto.

Ko obravnavamo dela o NOB na ožjih ali širših območjih, ne moremo mimo tega, da ne bi omenili, da je tudi v monografijah o enotah NOV in POS v kar številnih primerih in kar temeljito obdelano tudi stanje na terenu in dejavnost organizacij osvobodilnega gibanja. Razumljivo je, da so terenu posvetili največjo pozornost avtorji, ki obravnavajo enote, vezane na določeno območje, se pravi, zlasti odrede. Močno sta na primer upoštevala stanje na terenu avtorja monografij o Belokranjskem in Istrskem odredu, monografija o dolomitskih odredih pa ima že tako naslov *Dolomiti v NOB*.¹² Brigade praviloma niso bile vezane na neko območje in je razumljivo, da so avtorji praviloma v manjši meri obravnavali teren, stanje na terenu so prikazali predvsem pred formiranjem in ob formiranju brigade. Veliko pozornost pa je posvetil terenu avtor monografije o Šlandrovi brigadi,¹³ ki postavlja zgodovino te enote v okvir širših vojaških in političnih dogajanj in daje tudi tehten prikaz dejavnosti političnih organizacij osvobodilnega gibanja in ljudske oblasti v zapadnih okrožjih območja IV. operativne cone, kjer je Šlandrova brigada najdlje delovala. Zaradi navedenega in seveda tudi zaradi druge vsebine bodo avtorji orisov NOB morali upoštevati monografije o partizanskih enotah, ki so se bojevale na območjih, ki jih bodo obravnavali.

Glede časovnega okvira orisov NOB pa tole: v delih, ki smo jih na splošno obravnavali, so avtorji ravnali različno. Nekateri navajajo tudi podatke o začetkih delavskega gibanja pred prvo svetovno vojno, precej jih začne z letom 1918, a se za čas stare Jugoslavije navajajo predvsem akcije delavcev in razvoju komunistične organizacije, nekateri se omejujejo na prikaz stanja pred začetkom okupacije ali začnejo kar z NOB. Ker gre za orise NOB, bo prav, če se bodo avtorji omejili na svoje obdobje, na obdobje od aprila 1941

do maja 1945, v uvodnem poglavju pa prikazali gospodarske, socialne in politične razmere pred začetkom okupacije in pri tem poudarili tisto, kar je pomembno za razumevanje nadaljnjih dogajanj. S tem pa ni rečeno, da bodo grešili, če bodo izjemoma pri osvetlitvi nekaterih problemov posegli bolj v preteklost.

Ne glede na to, da mora pisec orisa NOB na določenem območju upoštevati, da so bile partizanske in okupatorjeve akcije na njegovem območju mnogokrat le del širše zasnove in izvedenih akcij, operacij in ukrepov in da je NOB na njegovem območju del NOB slovenskega naroda in narodov in narodnosti Jugoslavije, da so dogajanja na sosednjih ali širših območjih in tudi taka v svetovnih okvirih lahko močno vplivala na razvoj na njegovem terenu in da so zveze osvobodilnega gibanja na nekem območju potekale na vse strani, se bo moral vendar omejiti, kar se da na svoj teren. Vsekakor pa ne bi bilo smotno, da bi orise NOB debelili s preširokimi zgodovinskimi okviri oziroma s podatki iz slovenskega, jugoslovanskega ali celo svetovnega okvira.

V okvir načrtne akcije za pripravo monografij za Knjižnico OF spadajo dela o narodnoosvobodilnem boju v okrožjih KPS in OF, in sicer tistih, ki so obstajala do preureditev sredi leta 1944 in ki se v številnih primerih skladajo z bolj ali manj zaključeno geografsko enoto. Primerni pa so lahko tudi orisi NOB po zaokroženih geografskih enotah. Tam, kjer se partizanska politično teritorialna enota sklada z območjem ene ali več današnjih občin, bo imel avtor lažje delo, ker so se določene vrste virov zbirale za območja občin. Za območja okrožij ali tudi smotno izbranih geografskih enot je že mogoče podati poglobljeno in zaokroženo zgodovino NOB in njenih značilnosti. Za taka območja je tudi lažje zbrati gradivo kot za manjša in če se partizansko okrožje ujema vsaj delno z večjo okupatorjevo upravno politično enoto, bo zbiranje gradiva oziroma dokumentov še olajšano.

Ko vztrajamo pri časovni in prostorski omejitvi orisov NOB na območjih Slovenije, pa je treba poudariti, da bo avtor takega orisa lahko primerno opravil svojo nalogo le, če bo seznanjen z zgodovino širših območij, če bo poznal razvoj v slovenskem, jugoslovanskem in v širšem okviru. Preučiti mora, kako so se ti širši procesi odražali na njegovem območju, obenem pa mora biti vedno pripravljen odkriti in sprejeti dejstvo, da je razvoj v posameznostih bil na njegovem območju drugačen, specifičen. Predvsem bo moral preučiti dela, ki obravnavajo NOB na vsem slovenskem ozemlju. Danes imamo na voljo dve

veliki deli: Metoda Mikuža Pregled zgodovine NOB v Sloveniji v petih knjigah in vojaško zgodovinsko monografijo Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941—1945.¹⁴ Preučiti bo moral dela, ki obravnavajo posamezne teme v slovenskem ali ožjem okviru. Ni si na primer mogoče zamisliti pisca orisa NOB, ki bo obravnaval neko okrožje na nemškem okupacijskem območju in ne bi dobro poznal Ferenčeve monografije o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji 1941—1945.⁵¹ Rekli smo, da je potrebna tudi časovna omejitev, a tudi za zgodovinarja lokalnih tem velja, da zgodovinskih procesov ne moremo prav razumeti, če se pri študiju omejimo na nekaj let, pa naj bodo le-ta še tako pomembna in prelomna. Pisec mora biti torej seznanjen tudi z zgodovino vsaj bližnje preteklosti. Le tako bo lahko tudi odkrival bistvo prelomnih dogajanj na svojem območju. Poznavanje širše problematike glede na prostor in čas je torej pomemben pogoj za pravilno usmeritev pri raziskovanju NOB na ožjih območjih.

Od vsakega pisca orisa NOB za neko okrožje ali regijo bo zahtevalo dosti truda in časa zbiranje gradiva, zlasti če se bo dela lotil temeljito in skušal zbrati čimveč gradiva, ki je na voljo. V veliki meri bo podoba NOB oziroma njena vsestranskost odvisna od dovolj širokega in vztrajnega zbiranja virov. Pri sodobni zgodovini in tudi pri taki za ožja območja je problem v tem, če povemo poenostavljeno, da je virov preveč in premalo. Toliko jih je, da jih je težko zbrati in obvladati, a dostikrat so bili uničeni ali izgubljeni pomembnejši dokumenti, če pa upoštevamo NOB, pa marsikdaj dokumenti sploh niso nastali. Avtor orisa NOB niti pomisliti ne sme, da bi se omejili le na objavljene vire, četudi bo po preučitvi literature najprej pregledal te. Objave dokumentov, ki pridejo v poštev, so v omenjenih napotilih navedene. Pri zbiranju arhivskega gradiva se ne smemo utesniti. Praviloma bo avtor za katerokoli območje Slovenije našel največ gradiva v AIZDG in dosti tudi v drugih osrednjih arhivih, še zlasti v zgodovinskem arhivu CZ ZKS. Racionalno bo, če bo pisec najprej preučil gradivo osrednjih ustanov in nato arhive tistih ustanov, ki imajo njegovo območje neposredno v svojem področju dela. Pri tem mora še zlasti upoštevati tudi gradivo v muzejih in oddelkih revolucije in NOB. Za območje severovzhodne Slovenije je drugi najpomembnejši arhiv v muzeju NO Maribor. Upoštevati bo moral seveda vse arhive za svoje območje in še zlasti gradivo, ki ga hranijo občinski odbori ZZB NOV, če ga niso oddali muzejem. Ti odbori imajo predvsem spominsko gradivo, življenje-

pis padlih borcev in žrtev fašističnega nasilja, ki so zelo pomembni, in večkrat rokopise neobjavljenih krajevnih kronik. Še marsikaj je pri zbiranju arhivskega gradiva dobro upoštevati. Tako na primer gradivo, ki ga imajo zavodi za socialno zavarovanje, šolski in pa tudi župnijski arhivi. Žal je tako, da tistih arhivov, ki so nastali najbližje dogajanjem in ki bi piscem orisov NOB za posamezna območja najbolj olajšali delo in jim najbolj omogočili podati vsestransko podobo okupacije in NOB, praviloma ni, ker so bili uničeni. Prav to dejstvo narekuje zelo široko zbiranje gradiva in pa dodatno zbiranje gradiva na terenu, kjer se še vedno najde kar dosti gradiva. Gradivo na terenu je kaj raznovrstno in lahko se zgodi, da zbiralec ne bo izkoristil vseh možnosti in bo zanemaril nekatere vrste virov, ki jih še poseduje teren. Koristna bo torej temeljita priprava za zbiranje gradiva na terenu, to pa pomeni predvsem preučitev literature in vseh že zbranih dokumentov ter pričevanj, saj bomo na terenu skušali v prvi vrsti nadomestiti vrzeli, ki smo jih ugotovili v že zbranem gradivu.

V zvezi s problematiko gradiva se sklicujem na svoji že omenjeni poročili¹⁶ in bi tu poudaril le, da je pri najdbi posameznih virov zelo koristno zbrati dodatne podatke o njih in da je na terenu mogoče opraviti tudi raziskave take vrste, ki spominjajo na ankete. Ker že govorimo o terenu, pa velja omeniti, da je za pisca orisa NOB zelo pomembno natančno poznavanje terena, ki ga preučuje. Lahko bi rekli, da mu bo poznavanje terena močno olajšalo eksploatacijo gradiva.

Možnosti za zbiranje pričevanj so še vedno zelo velike. Za zgodovinarja manjših območij so pričevanja še zlasti pomembna. Velika večina avtorjev s to tematiko jih je zelo cenila in jih intenzivno uporabljala, nekateri celo preveč, in sicer v tem smislu, da so zanemarjali druge vrste virov in da so jih uporabljali le preveč nekritično. Avtor monografije Boj Belokranjec jih je sicer tudi uporabljal, a je v Besedi o gradivu zapisal,¹⁷ da so zapisi pričevanj, ki so nastali kasneje, močno odmaknjeni od takratne resničnosti, namreč od NOB, spominsko nejasni in v podrobnostih premalo prepričljivi. Pozitivno pa je ocenil pričevanja, ki so bila zapisana kmalu po osvoboditvi. Od časa do časa se znova razpravlja o vredosti pričevanj. S tem v zvezi mislim, da še vedno velja: pričevanja so pomembna zato, ker so mnogokrat edini viri za določena dogajanja. So važna dopolnitev skupih podatkov v ohranjenih dokumentih in večkrat popravljajo podatke v le-teh. Končno so tudi razna poročila lahko močno subjektiven vir.

Zgodovinar NOB kmalu spozna, kako pomembna so pričevanja tistih, ki so soustvarjali njeno zgodovino ali bili priče raznih dogodkov in dogajanj. Seveda jih ne bo zbiral in še manj uporabljal nekritično. Še zlasti bo pretresel tiste dele pričevanj, ki dajejo širšo oceno o določenih obdobjih in dogajanjih oziroma o položaju na posameznih območjih in pri katerih dejansko ne gre le za spomin. Ugotavljamo pa lahko, da kvaliteta spomina pri znatnem številu priči s čedalje večjo časovno oddaljenostjo od dogajanj upada. Dokumenti imajo nedvomno to prednost, da se v razmerju do dogajanj, ki jih opisujejo, ne starajo in da ne morejo spreminjati svojih sodb o njih.

Prof. Metod Mikuž je v prvi knjigi svojega Pregleda zgodovine NOB v Sloveniji zapisal, da veljajo pri obravnavi virov ista načela kot pri vsakem znanstvenem zgodovinskem delu in da so zaradi množičnosti osvobodilnega gibanja pomembni tudi dokumenti nižjih organov tega gibanja.¹⁸ Po tem se velja ravnati pri obravnavi gradiva. Predvidevamo lahko, da bo avtor za katerokoli širše območje, potem ko bo končal delo pri zbiranju gradiva, imel na voljo vsaj nekaj tisoč raznih virov. Torej bo lahko že z medsebojno primerjavo dokumentov partizanskega in okupatorskega izvora, dokumentov in pričevanj in vseh vrst virov med seboj opravil velik del njihovega kritičnega pretresa.

Najobsežnejše poglavje v omenjenih napolitih je tisto, ki govori o vsebini preglednih orisov NOB in precej podrobno razčlenjuje problematiko ter našteva, kaj vse bi morali orisi zajeti. Vsekakor ni potrebe, da bi to razčlenbo vsebine tu ponavljal. Poudarimo naj le, da bi morali orisi vsebovati celovito, vsestransko, objektivno in dokumentirano podobo osvobodilnega boja. Avtorji pa naj bi našli razumno razmerje med upravičeno težnjo, da bi rekonstruirali čimveč dogodkov in dogajanj ter jih iztrgali pozabi in med zahtevo, da bi dobili čimbolj sintetična dela. Pri tem si bodo lahko pomagali z obsežnejšimi zaključki oziroma ocenami na koncu obravnave posameznih obdobj. Vsekakor pa orisi, ki jih pričakujemo, ne bi smeli biti le pregledi dogodkov in dogajanj po časovnem zaporedju. Periodizacija razvoja narodnoosvobodilnega boja bi morala temeljiti na njegovem razvoju na obravnavanem območju. Taka periodizacija bi že sama po sebi pokazala na nekatere posebnosti NOB na posameznih območjih in predvsem na razlike v intenzivnosti osvobodilnega gibanja v posameznih obdobjih. Pri razdelitvi razvoja NOB na posamezna obdobja bi bilo treba upoštevati predvsem stopnjo

množičnosti osvobodilnega gibanja, razmerje med močjo tega gibanja in močjo okupatorja in pri tem upoštevati, čigava oblast je bila prva in resnična, oziroma odloke koga je izpolnjevala večina prebivalstva. Razvoj osvobodilnega gibanja je torej treba razdeliti na obdobja rasti, viškov in tudi upadanj ter pri tem upoštevati politična in vojaška dogajanja.

Na koncu še tole: NOB je še vedno tesno povezana z našim življenjem in na preučevanju tega obdobja so razumljivo še zlasti zainteresirani udeleženci velikega boja za svobodo. Želijo, da bi čimprej prišlo do pravične zgodovinske podobe razvoja NOB na posameznih območjih. Tudi sicer je zanimanje veliko. Seveda pa se lahko zgodi, da tisti, ki presoja dogajanje s stališča velike množice dokumentov in pričevanj ter podatkov, presoja posamezna dogajanja drugače kot nekdo le na osnovi enega pričevanja.

Podcenjevanje lokalnega zgodovinopisja ali orisov posameznih manjših območij ne bi bilo upravičeno. Nasprotno, treba bi bilo že zastavljeno akcijo za Knjižnico OF spodbujati, usmerjati in organizirati ter za uresničevanje te pomembne naloge povezati sile raziskovalcev in ustreznih ustanov, odborov nekdanjih aktivistov OF, organizacij ZZB NOV in svetov za razvijanje tradicij NOB pri republiški in občinskih konferencah SZDL. Akcijo pa bo vsekakor strokovno najbolj ustrezno usmerjala komisija za zgodovino pri republiškem odboru ZZB NOV.

Moderni čas ni preveč naklonjen ustnemu izročilu iz roda v rod. Četudi je izročilo narodnoosvobodilnega boja še zelo živo — zlasti v partizanskih vaseh — mora pričevati predvsem zgodovina. Če ta ne bo dovolj pričala ali če njeno pričevanje ne bi bilo pravo, bomo veliko izgubili.

OPOMBE

1. Milan Ževart, Zbiranje in obravnavanje krajevnega gradiva za zgodovino delavskega gibanja in NOB, Prispevki za zgodovino delavskega gi-

banja, Ljubljana 1960, I, št. 2, str. 343—354. — 2. Milan Ževart, Zbiranje in obravnavanje gradiva za zgodovino NOB, Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske, XXIII, broj 3—4, Zagreb 1974, str. 14—18. — 3. Metod Mikuž, Pregled zgodovine NOB v Sloveniji, V. knjiga, Ljubljana 1960 str. 253. — 4. Rudi Vogrič, Boj Belokranjcev, Ljubljana 1973; Zoran Hudales, Občina Trebnje v NOB, Ljubljana 1975; Milan Ževart, Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini, Ljubljana 1977. — 5. Karel Grabeljšek, Vrhnika in okolica v boju za svobodo, Nova Gorica 1968; Lojze Penič, Prihova in okolica v NOB, Maribor 1963; Zdenka Rogl, Fram in okolica v NOB, Fram 1975. — 6. Drago Novak, Prlekija v narodnoosvobodilni vojni, Prispevek k zgodovini Pomurja, Murska Sobota 1965; Ferdo Godina, Prekmurje 1941—1945, Murska Sobota 1967. — 7. Miroslav Stiplovšek, Pregled razvoja NOB v Mengšu in okolici, v: 800 let Mengša, Mengeški zbornik, II. del, 1. snopič, Ljubljana 1969; Miroslav Stiplovšek, Kamniško okrožje v narodnoosvobodilnem boju 1941—1945 (Problematika virov in literature, obsega in razdelitve okrožja ter periodizacije), v: Kamniško okrožje v NOB, Domžale 1975. — 8. France Škerl, Kratek oris dosejanega raziskovanja dobe NOB v Sloveniji, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1970, X, št. 1—2, str. 232—233. — 9. Ljubljana v ilegali, V odločilnih dneh, Ljubljana 1959; Ljubljana v ilegali II, Država v državi, Lj. 1961; Ljubljana v ilegali III, Mesto v žici, Ljubljana 1967; Ljubljana v ilegali IV, Do zloma okupatorjev, Ljubljana 1970. — 10. Milica Ostrovska, Kljub vsemu odpor, Maribor 1963 (Prva knjiga) in 1968 (Druga in Tretja knjiga). — 11. Metod Mikuž, Pregled zgodovine NOB v Sloveniji, V. knjiga, str. 258—261 in 274—280. — 12. Radko Polič, Belokranjski odred, Ljubljana 1975; Maks Zadnik, Istrski odred, Nova Gorica 1975; Rudolf Hribernik-Svarun, Dolomiti v NOB, Ljubljana 1974. — 13. Miroslav Stiplovšek, Šlandrova brigada, Ljubljana—Maribor 1971. — 14. Metod Mikuž, Pregled zgodovine NOB v Sloveniji, Ljubljana 1960 (I. knjiga), 1961 (II. knjiga), 1973 (III., IV. in V. knjiga); Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941—1945, Ljubljana 1976 (1. izdaja) in 1977 (2. izdaja). — 15. Tone Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji 1941—1945, Maribor 1968. — 16. Glej opombi 1. in 2. — 17. Rudi Vogrič, Boj Belokranjcev, str. 545. — 18. Metod Mikuž, Pregled zgodovine NOB v Sloveniji, I. knjiga, str. 8 in 13—14.

PROBLEMATIKA KRAJEVNOZGODOVINSKIH ORISOV ZA OBDOBJE PO OSVOBODITVI

JERA VODUŠEK-STARIČ

Zadnje čase je pri nas veliko govora o preučevanju slovenske zgodovine po letu 1945. Sistematičnega preučevanja tega obdobja se doslej še nismo lotili iz več razlogov. Glavni, ki nam že na začetku dela zbujajo pozornost, so: neurejenost arhivskega materiala, vedno večji obseg in raznoličnost tega materiala (na kar vpliva vedno hitrejši in vedno bolj razvejan razvoj družbe, gospodarstva in znanosti), premajhna časovna oddaljenost nekaterih dogodkov ali pojavov in ne nazadnje tudi pomanjkanje kadrov. Če upoštevamo le-te, se nam nehoté odpre tudi vprašanje o metodologiji preučevanja tega obdobja. Ne toliko vprašanje o metodologiji pisanja zgodovine same, marveč metodologije zbiranja in sortiranja podatkov in analize problemov o razvoju najnovejšega časa. Pri tem ne bomo mogli zanemariti interdisciplinarnih prijemov, kakor tudi ne časovno in krajevno ožjih raziskav. S tem je povezano vprašanje mesta in vloge krajevine zgodovine za osvetlitev razvoja po osvoboditvi. Če upoštevamo, da je arhivskega materiala, ki ga bo treba obdelati, vedno več, z izjemo obdobja neposredno po osvoboditvi, nam bo v pomoč pri osnovnih raziskavah vsaka po področju ožja raziskava (glede na to, da je razvoj po osvoboditvi potekal enotneje kot v prejšnjih obdobjih). Poleg tega je krajevna zgodovina za zdaj še edino področje, ki ni povsem deficitarno za obdobje po letu 1945.

Za pregled zgodovine po letu 1945 obstaja nekaj literature v jugoslovanskem okviru (dela Bilandžića, Petranovića ipd.), za Slovenijo samo še nič. Zato je bilo temu posvečeno posvetovanje »O vsebinskih in metodoloških vprašanjih raziskovanja slovenske povojne zgodovine, s poudarkom na družbeni vlogi ZK«, ki je bilo maja 1976 v Ljubljani. Tu sta bili načeti dve osnovni vprašanji: vprašanje periodizacije zgodovine po letu 1945 in problem arhivov. Znano nam je, kako je potekal razvoj arhivske zakonodaje po letu 1945. Koliko in kakšno gradivo pa je v arhive že oddano, koliko je obdelanega in koliko je ohranjenega za leta neposredno po vojni, naj bi pokazalo posvetovanje arhivistov v Kočevju letos.

Za lažje razumevanje problematike, ki jo obravnava povojna krajevna zgodovina, bi se v svojem prispevku na kratko ozrla na upravni in gospodarski razvoj SR Slovenije v tem času. Izhajajoč iz tega razvoja kakor tudi iz pregledovanja krajevno-zgodovinskih pri-

spevkov, sem se odločila postaviti nekaj mejnikov v našem povojnem razvoju. Ti seveda ne morejo biti dokončni, saj bodo šele nadaljnje podrobne raziskave lahko pripeljale do periodizacije naše najnovejše zgodovine. Zato puščam odprto tudi vprašanje delitve obdobja na podobdobja.

Prvo obdobje obsega čas od leta 1945 do leta 1950,¹ imenujemo pa ga na različne načine obdobje administrativnega upravljanja ali administrativnega centralizma. V tem času poteka obnova porušene dežele in utrjevanje nove oblasti. Z zmago revolucionarnih sil leta 1945 se v Jugoslaviji začne obdobje socialistične graditve dežele. Država prevzame lastništvo nad glavnimi proizvodnimi sredstvi z nacionalizacijo privatnih podjetij leta 1946 in 1948. Z agrarno reformo se ustvari tk. im. splošno ljudsko premoženje, katerega večina ostane v rokah državnega sektorja. Upravljanje nad gospodarstvom je v rokah ustreznih ministrstev, oziroma kasneje generalnih direktij in svetov. Od leta 1945 do leta 1948 je večina sredstev investiranih v obnovo, in sicer največ v metalurško in kovinsko industrijo, v elektrogospodarstvo in v obnovo porušениh poslopij. Ko se je končala intenzivna obnova, so prešli na prvi gospodarski plan od leta 1947 do 1951, s ciljem, da se dvigne »industrija, kmetijstvo in druge proizvodne panoge, tehnika, znanost in prosveta na višjo raven in s tem zagotovi dvig kulture in splošnega življenjskega standarda slovenskega ljudstva.«² Upravna razdelitev Slovenije se razvije iz že obstoječe v času NOB, katere načela so postavljena v Črnomlju februarja 1944. Po vojni prevzamejo oblast v roke krajevni narodnoosvobodilni odbori in odbori OF na terenu, okrajni in okrožni NOO na čelu s predsedstvom SNOS³ in narodno vlado Slovenije, ki je imenovana takoj po osvoboditvi, vse do izvolitve ustavodajne skupščine in sprejetja ustave LRS januarja 1947. Z zakonom iz februarja 1946 se NOO preimenujejo v LO in slovenska federalna enota dobi ime Ljudska republika Slovenija. Načela za organizacijo LO so prvič postavljena že leta 1944 (glej opombo 3) in nato s Splošnim zakonom o ljudskih odborih 1946, ki doživi nekaj sprememb leta 1949. Z zakoni o upravni razdelitvi iz leta 1945, 1946 in 1948 je določen teritorialni obseg krajev, mest, okrajev in okrožij.⁴

Pri obravnavanju tega obdobja moramo upoštevati še zunanje pritiske na Jugoslavijo v tem času. Najhujši je bil pritisk dežel članic kominforma, podkrepljen z gospodarsko blokado prav v času izvajanja prvega petletnega plana. Porajala pa se je tudi nevarnost znotraj našega sistema, ki je eden izmed vzrokov za spremembe v petdesetih letih; to je bila nevarnost birokratizma (v negativnem smislu) zaradi velikega porasta administrativnega aparata.

Drugo obdobje razvoja se začne z letom 1950, s sprejetjem »Temelnjega zakona o upravljanju državnih gospodarskih podjetij po delovnih kolektivih« in se konča leta 1963 s sprejetjem nove ustave. To je čas uvajanja in razvoja samoupravljanja sprva v gospodarstvu, nato v družbenih organizacijah, in čas novega gospodarskega sistema. Na mesto centralnega planiranja je leta 1951 sprejeto načelo planskega vodenja narodnega gospodarstva, kar je dopuščalo podjetjem, da tudi sama planirajo proizvodnjo. Leta 1952 so z zakonom določene stopnje akumulacije in skladov, pri čemer je od skupnega zneska določen del, s katerim samostojno razpolagajo podjetja, ki se je gibal od 3 % do 10 %.

Gospodarski plani so se delali za vsako leto posebej do novega petletnega plana leta 1957. S tem planom so dane zopet nove smernice gospodarske politike: poleg predvidenega porasta skupnega družbenega proizvoda in narodnega dohodka so zmanjšane investicije v težko industrijo in povečane tiste za proizvodnjo blaga za potrošnjo. Samostojnost podjetij se povečuje še naprej, z zakonom iz leta 1954 so ustanovljeni kreditni skladi, leta 1957 začnejo podjetja samostojno deliti svoj dohodek v sklade, ta samostojnost podjetij pri delitvi čistega dohodka se še poveča z gospodarsko reformo leta 1961.

Nova sprememba v upravni ureditvi nastopi leta 1952, ko LO postanejo nosilci samoupravljanja. Področje SR Slovenije se razdeli na mesta, okraje in občine. Pri okrajnih in mestnih LO se ustanovi še en zbor — zbor proizvajalcev, ki z mestnim, oz. okrajnim zborom sodeluje pri upravljanju gospodarstva in v katerega volijo le delavci (v zakonu določeno kateri). Ker tak razvoj ni bil več v skladu z ustavo iz leta 1946, je leta 1953 spreje ustavni amandma, s katerim formalno preneha obstajati državna lastnina, vsa sredstva za proizvodnjo so dana na uporabo družbi. Razvoj komunalnega sistema, pri čemer postane občina nosilec družbenega samoupravljanja, se začne leta 1955 z novo organizacijo občin in okrajev (odpravljeni so mestni LO). Z združevanjem občin v letih

1958, 1960 in 1961 dobimo končno teritorialno podobo občine, kakršno imamo še danes.

Kako so v Sloveniji te spremembe dejansko potekale, je lepo razvidno iz nekaterih prispevkov iz našega povojnega krajevnega razvoja.

Naslednje obdobje bi obsegalo čas od leta 1963 do začetka sedemdesetih let. Takrat se postavi nov mejnik z amandmaji leta 1971, z ustavo leta 1974 in z X. kongresom ZKJ, ko organizacije združenega dela postanejo temelj samoupravljanja in se postavi nov, delegatski skupščinski sistem. Šestdeseta leta so čas za utrjevanje samoupravljanja, gospodarske reforme leta 1965, čas vse večjega odmiranja centralizma, le-to pa je potegnilo za seboj pojavljanje kriznih žarišč v političnem sistemu. Obenem je to čas afirmacije politike neuvrščenosti kot načela zunanjepolitičnega udejstvovanja Jugoslavije.

Ves ta razvoj in vloga ZKJ in ZKS v njem je lepo razviden iz kongresnih in drugih dokumentov ZKJ oz. ZKS. Veliko podatkov o razvoju SR Slovenije po osvoboditvi dobimo v gradivu za kongres ZKS aprila 1974 in publikacijah Statističnega zavoda Slovenije (»Slovenija 1945—1975«).

*

Poglejmo sedaj, ko imamo v mislih razvoj celotne Slovenije po vojni, kako nam razvoj posameznih področij ali krajev prikažejo prispevki v Kroniki, posameznih zbornikih in samostojnih publikacijah. Za osnovne podatke, posebno o razvoju prebivalstva, nam za celotno Slovenijo lahko služi krajevni leksikon (Krajevni leksikon Slovenije I, II, III). O tem, kateri zborniki in publikacije za krajevno zgodovino obstajajo, je več v prispevku Olge Janša-Zornove, zato jih ne bom še enkrat navajala. Omejila se bom le na naravo prikazov, ki jih vsebujejo.

Veliko prispevkov za posamezne kraje ali področja imamo o demografskem razvoju prebivalstva. Ti so narejeni na osnovi štetij pred drugo svetovno vojno in po njej (povojna štetja so leta 1948, 1953, 1961 in 1971). Poleg gibanja prebivalstva nam je tu večkrat prikazana tudi struktura zaposlenosti. Ponekod so tem podatkom dodani še podatki o strukturi in dohodku gospodarstva, kolikor temu niso posvečeni samostojni članki. Taki prispevki obstajajo za Tolminsko za vsa štetja (Tolminski zbornik, 1956: Janko Breginc, »Gibanje prebivalstva na Tolminskem«, ki upošteva štetja od 1762 do 1953 in Tolminski zbornik, 1975: H. Uršič, istoimeni članek na osnovi štetij 1961 in 1971), za prebivalstvo

Pivke v zadnjih 100 letih (Ljudje in kraji ob Pivki, 1975: E. Lenassi, »Prebivalstvo Pivke v zadnjih 100 letih«, sega do leta 1971), za Škofjo Loko (Loški razgledi, 1964, št. 11, M. Osovnika, »Gospodarska rast in gibanje prebivalstva v občini Škofji Loki), Mengeš, Kamnik (Kamniški zbornik, 1955: A. Janko, »O komuni Kamnik«, za gibanje prebivalstva v naselju Grosuplje na osnovi štetij od 1817 do 1969 (Zbornik občine Grosuplje, 1969, št. 1, prispevek Dobruške Podkoritnik Žvan), za celjsko območje (Celjski zbornik, 1969/70: Milan Natek, »Razvitost celjskega področja v okviru SR Slovenije«, in Celjski zbornik, 1971/72: Fedor Gradišnik, »Dosedanji regionalno ekonomski razvoj...«, nato še Celjski zbornik, 1973/74: M. Natek, »Rast števila prebivalstva na celjskem območju v desetletju 1961 do 1971«, za velenjsko kotlino (Celjski zbornik 1973/74), za občino Žalec (Savinjski zbornik, 1974, prispevek M. Natka, za čas od 1961 do 1971), za ptujski okraj v prvem Ptuj-skem zborniku iz leta 1953, za prebivalstvo v Slovenskih goricah od 1968 do 1961 (Svet med Muro in Dravo, 1968, avtor Vlado Valenčič) in ne nazadnje za Ljubljano v zborniku »Ljubljana 1945-70«. Vsi ti prikazi opozarjajo na absolutno rast prebivalstva, s tem da je zaznamovana rast prebivalstva v večjih naseljih, število agrarnega prebivalstva pa pada. To se razlaga z razvojem industrije in drugih negospodarskih dejavnosti in z deagrarizacijo podeželja ter z novimi tehnikami obdelave v kmetijstvu, tako v družbenem kot v privatnem sektorju.

Velika večina vseh člankov in publikacij je posvečena razvoju gospodarstva. Za Tolminsko je narejen pregled nad vsemi gospodarskimi dejavnostmi za celotno obdobje po vojni (Tolminski zbornik, 1956 prispevek J. Janeža in Tolminski zbornik, 1975 prispevek I. Kosa) in še za posamezne delovne organizacije posebej (glej oba zbornika). Posebej je obravnavan tudi problem kmetijstva — padec v razvoju živinoreje kot najbolj perspektivne panoge na tem področju (Tolminski zbornik, 1975, prispevek ing. S. Uršiča). Za Goriško dobimo pregled do leta 1968, opis razvoja industrije, elektrogospodarstva in razvoja kmetijstva, v družbenem in zasebnem sektorju (Goriški zbornik 1947—1957 in Goriški zbornik iz leta 1968). Kranjska zbornika iz leta 1970 in 1975 nam dajeta dober pregled o razvoju kranjskega gospodarstva ter njegove strukture in posebej še opise razvoja tekstilne industrije, Save in Iskre. Za Škofjo Loko so podatki zbrani le za lesno industrijo (Loški razgledi 1967, prispevek J. Štera) in Loško tovarno hladilnikov (Loški razgledi

1968, avtor ing. I. Gorenc). Na kratko je v ustreznih zbornikih obdelan gospodarski razvoj Kamnika, Domžal in celjskega območja (za posamezne panoge posebej). Savinjska zbornika iz let 1965 in 1974 dajeta pregled nad razvojem gospodarstva na tem področju (prispevki S. Tratnika, J. Orožna, J. Cerovška itd.). Nekaj o gospodarstvu je še za ptujski okraj (Ptujski zbornik 1953, avtor J. Petrovič), ormoški okraj in Prlekijo (Prlekija, 1955). Za Slovenske gorice je prikazan problem kmetijstva in vinogradništva (Svet med Muro in Dravo, 1968). Nekateri teh prispevkov so zelo podrobni, drugi so napisani bolj kot kratak pregled. Razlikujejo se tudi glede na usposobljenost avtorjev, nekaj jih je izpod peresa strokovnjakov iz posameznih strok, nekaj so jih napisali celo zgodovinarji.

Vzporedno s temi opisi gospodarskih dejavnosti je ponekod podan tudi razvoj samoupravljanja v delovnih organizacijah, kot dober primer lahko služi »Zapis o delavskem samoupravljanju v železarni Jesenice« Milana Polaka (Jeklo in ljudje, III, 1975.).

Tretji večji kompleks, ki ga obravnavajo vsi ti prispevki, je razvoj upravne ureditve, ljudske oblasti in družbenega samoupravljanja. Taki pregledi obstajajo za Goriško od leta 1945, razvoj v coni B in vse do leta 1968 (Goriški zbornik, 1968, C. Vidmar, »Od prvih zametkov LO do današnje komune«, za področje občine Kranj do leta 1975 (Kranjski zbornik 1970, P. Zupančič, »Kranjska komuna 1960-70 in KZ 1975, prispevek Vida Pogačnika), za občino Grosuplje do leta 1970 (Zbornik občine Grosuplje, 1970, J. Marolt, »Nastanek in razvoj občine«, za Škofjo Loko (Loški razgledi, 1961, J. Nastran in M. Žakelj, »Od krajevnih NOO do sedanje komune«, za občino Žalec (Savinjski zbornik 1974, prispevek J. Orožna) in na kratko za Ormož. Pri tistih zbornikih, ki redno izhajajo, a nimajo celotnega pregleda razvoja, pa obstajajo za posamezna krajša obdobja kronike o razvoju občine, kot npr. za Škofjo Loko, za Celje, za Grosuplje. Za mesto Celje samo je zgodovinski pregled razvoja teritorija in uprave napisal Janko Orožen v Kroniki (Kronika št. 3, 1956). To je pregled za daljše obdobje in sega tudi v povojni čas do leta 1955. Izredno zanimiv in koristen prispevek te vrste je samostojna publikacija »Gradivo za razvoj Ljubljane od leta 1945 do 1955«, kjer je M. Dolenc natančno opisal razvoj ljudske oblasti v Ljubljani, dopolnjujejo ga pa še prispevki o razvoju gospodarstva in negospodarskih dejavnosti. Do leta 1965 pa seže kronika dogodkov v Ljubljani (Kronika št. 1, 1965, kjer je tudi prispevek M. Dolenca »Razvoj ljudske

oblasti v Ljubljani v prvem desetletju po osvoboditvi«).

V zbornikih srečamo nato še veliko različnih prispevkov o drugih dejavnostih: o razvoju šolstva za večino že omenjenih krajev, o razvoju zdravstvenega in socialnega varstva, o razvoju knjižničarstva, o delovanju posameznih društev, muzejev in drugih kulturnih ustanov.

V sami Kroniki pa poleg dveh že omenjenih večjih prispevkov zasledimo še naslednje: članek Vladimira Bonača »Iška vas 1941-1948-1953« (Kronika št. 1, 1954), v katerem je avtor orisal razvoj prebivalstva in njegovo strukturo v eni izmed vasi s pretežno kmečkim prebivalstvom in poskušal s tem prikazati razvoj vasi pri nas. Obenem je spodbujal avtorja na pisanje monografij o slovenskih vaseh (na podoben način kot je za Srbijo to naredil Cvijić), česar pri nas nimamo. Njegova pobuda je, vsaj v okviru Kronike, ostala brez odziva. Poleg tega je v »Kroniki« še nekaj člankov o šolstvu in tisku v Ljubljani (Kronika št. 2, 1959 in št. 1, 1962) ter članek o razvoju tovarne papirja Količevo J. Šorna (Kronika št. 1, 1967). V rublici »Poročila in ocene« poskuša Kronika zasledovati vse vrste publikacij, ki obravnavajo krajevni razvoj po vojni. Podobno nam prinaša članke o razvoju mariborskega področja Časopis za zgodovino in narodopisje (iz leta 1972 V. Bračič, »Razvojni problemi družbenega sektorja kmetijstva v SR Sloveniji ob primeru KK Ptuj«, B. Belec, »Značilnosti družbenega vinogradništva v severovzhodni Sloveniji« iz leta 1973, B. Belec, »Analiza stanja vinogradniških površin v obdobju 1896 do 1954 in do 1969«, iz leta 1970, J. Medved, »Razvoj zemljiških kategorij na osnovi primerjanja katastrskih podatkov iz 1900 in 1962« itd.).

Poleg navedenih publikacij obstajajo še samostojne publikacije iz krajeve zgodovine po letu 1945, kot so: »Mežiška dolina« (razvoj zadnjih 100 let) Jakoba Medveda, »Razvoj prebivalstva na območju Ljubljane od 1857 do 1953« Igorja Vrišerja, »Gospodarski razvoj Maribora« Ermina Kržičnika, »Razvoj papirnice Vevče« Jožeta Šorna in druge.

Posebna vrsta publikacij, ki jih moramo tudi upoštevati, so tiste, ki opisujejo razvoj posameznih tovarn ali kake dejavnosti. Ponašavadi izhajajo ob obletnicah ali za propagandne namene. Omenila bi le nekatere, pri katerih so sodelovali s svojimi izkušnjami zgodovinarji, kot so: »125 let tekstilne tovarne Prebold«, »50 let Dekorativne«, zbornik tovarne Pletenina, katerih avtor je Katarina Kobe-Arzenšek, nato »90 let predilnice Liti-

ja« Franceta Kresala. Takih publikacij je še cela vrsta bolj ali manj zanimivih za zgodovinarja.

Za preučevanje razvoja posameznih občin, krajevnih skupnosti in delovnih organizacij ne smemo zanemariti celo vrsto časopisov, ki danes redno izhajajo. Prav tako nam lahko koristijo letna poročila, ki jih izdajajo delovne organizacije. Pri tem ostaja odprto vprašanje, v kolikšni meri nam te vrste publikacij lahko služijo kot vir za preučevanje povojne krajeve zgodovine in kako jih bomo sistematično zbirali in shranjevali.

Naš povojni razvoj spremljajo s strani svoje stroke tudi sociologi, etnografi, geografi itd. v svojih rednih in samostojnih publikacijah (Slovenski etnograf, Geografski vestnik ipd.).

Prispevki, ki sem jih tu naštevala, večinoma niso dela o krajevni zgodovini v smislu, ki ga vsi poznamo za starejša obdobja. Tisti, ki so nastali sočasno z razvojem samim, imajo nedvomno bolj značaj vira. Taki pa, ki danes prikazujejo razvoj za vsa leta nazaj, se temu bolj približujejo. Pri tem ni zahtevati, da so jih pisali zgodovinarji. Kot lep dokaz za uspešnost sodelovanja avtorjev iz različnih strok nam služi »Gradivo za razvoj Ljubljane od 1945 do 1955«. S tem bi želela poudariti še enkrat, da je interdisciplinarni pristop k raziskavi zagotovo ena izmed metod, ki nam bo v bodoče pomagala pri osvetljevanju razvoja posameznih krajev ali obdobj.

V prihodnje je želeli več prispevkov, ki obravnavajo to obdobje naše zgodovine. To velja tako za razprave, ki bodo obravnavale ves razvoj od leta 1945, da zapolnimo vrzeli, ki jih je še veliko, kakor tudi za prikaze tekočega razvoja. Le-ti naj bodo čim bolj natančni in strokovni, da bodo v pomoč zgodovinarjem jutri. Obenem bi opozorila na potrebo po bibliografiji za to obdobje kakor tudi poveza-ve vseh raziskovalcev, ki imajo namen ukvarjati se s preučevanjem tega obdobja v okviru Zgodovinskega društva ali v okviru projekta »Zgodovina Slovencev 1945—1976«, ki ga pripravlja Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.

OPOMBE

1. Mejniki, ki jih tu postavljam z letnico 1950 in drugimi, imajo namen opozoriti na poglobitve spremembe, ki so takrat nastopile, za katere pa ni nujno, da so vezane vse na isti datum. — 2. »Temeljne naloge petletnega plana«, Uradni list LRS, 2. 8. 1947, št. 31 (iz zakona o petletnem planu). 3. Uradni list SNOS, št. 2, 21. 5. 1944. — 4. Uradni list FLRJ 1946 in 1949 in Uradni list LRS 1945, 46, 47, 48.

SIMPOZIJ SLOVENSKIH ZGODOVINARJEV
O KRAJEVNI ZGODOVINI

DOMŽALE OD 19. DO 20. MAJA

IGNACIJ VOJE

Na sestanku sekcije za krajevno zgodovino, ki je bil v okviru XVIII. zborovanja slovenskih zgodovinarjev v Kranjski gori 1. oktobra 1976, je bil izrečen predlog o organiziranju posebnega simpozija o krajevni zgodovini. Iz razprave je bilo razbrati, da bi bilo posebno zborovanje o problemih krajevine zgodovine nujno potrebno, ker se je krajevno zgodovinopisje v zadnjih desetletjih silno razmahnilo. Treba bi bilo napraviti bilanco dosedanjega dela in preučiti nekatera metodološka izhodišča za obravnavo novejših obdobj. Zgodovinsko društvo za Slovenijo je sicer posvečalo krajevni zgodovini precejšnjo pozornost, kar dokazujejo tudi programi zborovanj slovenskih zgodovinarjev. Na vseh zborovanjih je bil vedno en dan posvečen krajevni zgodovini. Metodologiji raziskovanja krajevine zgodovine je bil namenjen že na IX. zborovanju v Kopru in Piranu leta 1955 poseben referat. Pavle Blaznik je takrat obravnaval poti in vidike slovenske krajevine zgodovine.

Ponudba o organiziranju 1. simpozija o krajevni zgodovini je prišla od kulturne skupnosti občine Domžale. Odbor Zgodovinskega društva je predlog sprejel in prepustil organizacijo sekciji za krajevno zgodovino, ki je ustanovila poseben pripravljalni odbor. V razpravi o programu je prišlo do izraza več vidikov obravnave krajevine zgodovine. Na simpozijih so organizatorji hoteli dati poudarek 40-letnici ljudskofrontnega shoda na Taboru nad Ihanom ter se na ta način vključiti v proslavo letošnjih partijskih in Titovih jubilejev. V okviru simpozija naj bi Zgodovinsko društvo proslavilo 25-letnico izhajanja Kronike, časopisa za krajevno zgodovino. Pri obravnavi zgodovinskega razvoja domžalskega območja od prazgodovine do najnovejšega časa naj bi zgodovinarji izdelali neki model sodobnega krajevnog zgodovinskega orisa. Pri Domžalah gre namreč za izredno zanimivo območje, ki sicer nima neke urbane tradicije in je celo z vidika krajevnega zgodovinopisja v nekem smislu atipično, vendar so raziskovalci krajevine zgodovine že doslej na tem ozkem, prehodnem področju odkrili toliko specifičnosti, da je zgodovinski razvoj domžalske regije vreden posebne pozornosti in obravnave. Drugi del simpozija naj bi imel poudarek na splošni metodologiji obravnave krajevine zgodovine.

Simpozij je ob veliki udeležbi zgodovinarjev iz vse Slovenije odprl predsednik sekcije za krajevno zgodovino in predsednik pripravljalnega odbora Jože Žontar. Poudaril je, da so skupščina občina Domžale, njena kulturna skupnost, družbenopolitične organizacije v Domžalah in še posebej predsednik skupščine Jernej Lenič, pokazali izredno razumevanje za potrebe in načrte slovenskih zgodovinarjev. Z izdatno gmožno podporo so omogočili brezplačno organizacijo in potrebno delovno vzdušje. Pozdravil je tudi ugledne družbenopolitične delavce, ki so se simpozija udeležili in s svojo navzočnostjo dali priznanje naporom slovenskim zgodovinarjem. Posebej je omenil člana sveta federacije Lidijo Šentjunc in Miho Marinka, predsednika odbora za razvijanje revolucionarnih tradicij pri RK SZDL Alberta Jakopiča-Kajtimira, Franca Kimovca-Žigo in Jožo Vilfana. V delovno predsedstvo je predlagal Olgo Janša-Zorn, Miroslava Stiplovška, Milana Ževarta, Ignacija Vojeta in sebe.

Kot prvi je stopil na govorniški oder predsednik skupščine občine Domžale Jernej Lenič, ki je toplo pozdravil udeležence in goste, se zahvalil zgodovinarjem-referentom za pripravljenost, da obdelajo zgodovino domžalskega območja ter v svojem referatu podal celovit pregled sodobnega razvoja domžalske regije. Njegov referat je tehten prispevek k preučevanju domžalske problematike po drugi svetovni vojni.

Dopoldanski del prvega dne je imel slavnostni značaj. Referat Miroslava Stiplovška je pomenil uvod v proslavo 40-letnice ljudskofrontnega shoda na Taboru nad Ihanom, ki je bil 23. maja 1937. Stiplovškov referat je primer vzorne znanstvene mikro-študije, v kateri je orisal bogato preteklost delavskega gibanja na domžalskem območju in opozoril na krepitev vloge partije v njem (objavljen v Kroniki).

Sledil je referat Metoda Mikuža, ki je bil širše koncipiran. Referent se je v prvem delu dotaknil nekaterih metodoloških vprašanj o obravnavi krajevine zgodovine z vidika NOB, pri čemer je opozoril tudi na problematiko virov. Poudaril je, da obstajajo mnjenja o neumestnosti raziskovanja NOB vsakega jugoslovanskega naroda posebej in o potrebnosti obravnave samo splošne slike NOB vseh jugoslovanskih narodov, kar pa se mu ne zdi



Predsednik skupščine občine Domžale Jernej Lenič pozdravlja udeležence prvega simpozija o slovenski krajevni zgodovini

pravilno. Dolžnost zgodovinarja je, da raziskuje in odkriva originalne posebnosti v razvoju. Opravičil je sicer potrebo, da so začeli zgodovinarji najnovejše obdobje obravnavati od zgoraj navzdol. Tako so prišli do nekih razvojnih pregledov celotne zgodovine. Manj so uspele sicer dosti zgodnje akcije pisanja raznih občinskih kronik. Te detajlne raziskave pa so za razumevanje splošne slike nujno potrebne.

V drugem delu je avtor, izhajajoč s tega zornega kota, obdelal specifičnosti v razvoju NOB na domžalskem in kamniškem območju. Ena prvih posebnosti v razvoju NOB na tem področju je bila demarkacijska črta, ki je onemogočala redne kontakte z ljubljanskim središčem. Druga posebnost je vsebinski in strukturalni razvoj OF in ne toliko formalno združevanje t.i. skupin OF. Najprej opazimo izrazito posebnost pri graditvi OF od zgoraj navzdol, neko posebno koalicijsko in delegatsko združevanje. Tudi poimenovanje teh odborov OF kot NOO je posebnost. Med drugim je temu botrovala zelo močna tradicija bivšega političnega življenja na tem področju. Referent je govoril tudi o organizaciji rdeče pomoči kot močnem faktorju solidarnosti. Zaključil je z ugotovitvijo, da je tudi na domžalskem področju prišla do izraza Kidri-

čeva direktiva, združiti v OF prav vse, kar čuti slovensko.

Sklepni del dopoldanskega zasedanja je bil posvečen proslavi 25-letnice izhajanja *Kronike*. Odgovorni urednik Jože Žontar je v slavnostnem govoru orisal razvojno pot *Kronike* (objavljen v *Kroniki*).

Ob tej priložnosti je predsednik skupščine občine Domžale Jernej Lenič podelil dve občinski priznanji. Eno je občinska skupščina Domžale podelila Zgodovinskemu društvu za Slovenijo ob jubileju *Kronike* za uspešno in požrtvovalno delo pri raziskovanju in populariziranju krajevnega zgodovinskega posebej za objave prispevkov o zgodovini domžalske občine in za organizacijo simpozija. Drugo priznanje pa je prejel Miroslav Stiplovšek, predsednik skupščine kulturne skupnosti Domžale, za uspešno delo na kulturnem področju in pri organizaciji preučevanja krajevnega zgodovinskega.

Ko se je predsednik Zgodovinskega društva Ignacij Voje zahvalil za podeljeno priznanje, je omenil, da je to priznanje toliko dražje, ker ga daje tista naša družbena skupnost, ki je za razvoj krajevnega zgodovinskega najbolj zainteresirana. Podal je tudi nekaj misli ob jubileju *Kronike*: »Ko ob srebrnem jubileju, ki sicer še ne predstavlja častitljive ob-

letnice, zastavimo vprašanje, ali je revija, kakršna je Kronika, današnji stvarnosti potrebna, ali so družbena sredstva, ki so vanjo vložena, koristno uporabljena, moramo odgovoriti pozitivno. Kronika je upravičila svoj obstoj in odigrala veliko vlogo pri popularizaciji krajevine zgodovine. Danes, ko poudarjamo vlogo krajevnih skupnosti, se je potreba po rezultatih preučevanja krajevine zgodovine močno povečala. Za krajevno zgodovino, zgodovino naselij, gradov, kulturno-zgodovinskih spomenikov se vedno bolj zanimajo turistični delavci. In ne nazadnje tudi pri šolskem pouku se poleg standardnih učbenikov učitelji vedno bolj poslužujejo dodatne literature, med katero bo morala imeti Kronika vedno pomembnejši delež. Pomembna je tudi ugotovitev, da je uredništvu Kronike uspelo v 25 letih pritegniti k sodelovanju izredno veliko število sodelavcev in to okrog 260. Med njimi so skoraj vsi vodilni slovenski zgodovinarji, nosilci akademskih nazivov, vključili pa so se tudi takšni profili, ki pripadajo skupini ljubiteljev zgodovine. V zadnjem času uspešno sodelujejo tudi študentje zgodovine, predvsem s pisanjem knjižnih poročil. Za mnoge mlade zgodovinarje pomeni prispevek v Kroniki tudi prvi korak v svet znanosti. To je dokaz velike odprtosti uredništva Kronike, ki je opravilo tudi pomembno vzgojno delo. Ko v tem slovesnem trenutku ocenjujemo rezultate dela, ki so ga opravili uredniki, uredniški odbor in sodelavci Kronike, moramo ugotoviti, da je bilo delo opravljeno z vso resnostjo in odgovornostjo, da so to delo lahko opravili ljudje, ki so predani svoji stroki in se zavedajo njenega po-

mena. Odbor Zgodovinskega društva izreka pohvalo in se zahvaljuje vsem, ki so v teh 25 letih sodelovali pri Kroniki, jo bogatili in usmerjali. Zahvala velja tudi sodelavcem Zgodovinskega arhiva v Ljubljani za opravljanje raznih organizacijskih nalog.»

Popoldansko zasedanje prvega dne je bilo v celoti posvečeno zgodovini domžalskega območja. Mirina Zupančič je oživila arheološko podobo domžalske regije, ki jo je označila kot tipično prehodno ozemlje. Arheološko gradivo je sledila od paleolitika preko rimske dobe, ki je najbolj zastopana, do slovanske naselitve. Posebej se je zaustavila ob dveh tipičnih arheoloških najdiščih, Trojanah in Mengšu. Arhivski viri, napisi na kamnu, arhitekturni ostanki in razne najdbe dopolnjujejo podobo Atransa, ki je bil prav gotovo večji, kot smo si prvotno predstavljali. Zanimiv arheološki kompleks je tudi Megeš, kot stičišče obeh halštatskih skupin. Arheološko sliko Mengša dopolnjuje slovanska nekropola.

Na podlagi ohranjenega urbarja zemljiškega gospostva Jablje iz 18. stoletja je uspelo Ferdu Gestrinu orisati v osnovah razvoj fevdalnih odnosov na domžalskem območju. Fevdalne odnose označuje razbitost fevdalne posesti in močno vključevanje podložnih kmetov v neagrarnne dejavnosti. O strukturi kmečke posesti v prvi polovici 19. stoletja je razpravljala Jože Žontar ter opozoril, kako je sprememba agrarnega sistema v tem času vplivala na to območje (praha, nove kulture). Zelo močan vpliv na kmečko gospodarstvo se čuti s Štajerske. Omenil je kmečko trgovino z žitom, ki ga meljejo v številnih mlinih. Z moko trgujejo v Trstu ter jo menjajo za sol.



Predsednik skupščine občine Domžale Jernej Lenič pri podeljevanju priznanja Zgodovinskemu društvu za Slovenijo, Kroniki in sekciji za slovensko krajevno zgodovino

Večjih aglomeracij kajzarjev in gostačev ni, čeprav bi pričakovali ta pojav v večjem obsegu. Vzrok leži v razdrobljenosti kmečke posesti in v dejstvu, da se z neagrarnimi panogami dodatno preživljajo tudi kmetje.

O upravnem razvoju od začetka 19. stoletja do leta 1941 je govoril Vasilij Melik. Obravnaval je številne oddelke katastrske občine, politične občine in okraje na področju Domžal. Značilnosti, ki veljajo še posebej za vzhodno območje (Moravče, Črni graben), so velike prenumeracije naselij, česar sicer ne zasledimo drugod na Slovenskem, tako da je sedaj tukaj še enkrat več krajev kot leta 1817.

S tipično in prvo domžalsko industrijo, slamnikarstvom, se je ukvarjala Katica Kobe-Arzenšek. Težila je za tem, da da poudarek domačim proizvajalcem. Iz srede 18. stoletja imamo ohranjene prve podatke o domači slamnikarski obrti. Do profesionalizacije domačih obrtnikov pride v dobi liberalizacije po letu 1859. V letih krize od leta 1973 se zaradi vojne z Italijo priselijo v okolico Domžal Tirolci. Njihov prihod poživljuje domačo proizvodnjo, v svojih obratih izdelke finalizirajo in organizirajo prodajo. Tehnične izboljšave v tovarnah povzročijo propadanje domače proizvodnje, ki se skuša rešiti s pomočjo ustanavljanja zadrug. V stari Jugoslaviji pride do izrednega padca slamnikarske proizvodnje, ki jo povzroči nacionalizacija tirolskih podjetij. Šele v tridesetih letih so vsa bivša tirolska podjetja združena v novem domačem podjetju »Universale«, ki pomeni novo obdobje v razvoju slamnikarstva.

Posebno pozornost so organizatorji simpozija posvetili razvoju NOB na domžalskem območju. Poleg Metoda Mikuža, ki je obravnaval nekatere specifičnosti, je Ivan Vidali opozoril predvsem na posebnosti vstaje v kamniškem partijskem okrožju. Obdelal je priprave na vstajo, podrobneje je prikazal potek akcij bojnih skupin v noči od 27. na 28. julij 1941, s katerimi se dejansko začena prva množična vstaja na Slovenskem. Obdelal je tudi partizanske akcije, ki so privedle do izoblikovanja kamniškega bataljona avgusta 1941. Zanimive so bile njegove ugotovitve o nekaterih posebnostih začetkov NOB v kamniškem okrožju, za katere je značilno, da je bil poudarek na vojaških aktivnostih, niso pa hkrati snovali odborov OF v takšni obliki kot v ljubljanski pokrajini. Polom okupatorjevih ponemčevalnih načrtov na domžalskem območju je Tone Ferenc prikazal na treh primerih: na področju ponemčevanja okupatorjeve občinske uprave, na področju nemške kolonizacije in na področju nemškega šolstva. Ponemčevalne načrte, med drugim tudi iz-

gon Slovencev, jim je preprečila narodnoosvobodilna vojska. Partizani so zelo ovirali nemško šolstvo, tako da je od 62 osnovnih šol ostalo ob koncu šolskega leta 1943/44 odprtih le še 6. Avtor je mnenja, da verjetno takšnega poloma okupator ni doživel nikjer drugod na Slovenskem.

Žal sta odpadla dva zanimiva referata. Janko Pleterski naj bi govoril o nemškoslovenskem spopadu v Domžalah leta 1905, Vladimir Žumer pa o prvem obdobju socialistične graditve na domžalskem območju. Vsi navedeni referati bodo tiskani v posebnem zborniku, ki ga bo izdala skupščina občine Domžale. Zbornik bo koristen priročnik učiteljem zgodovine in drugim ljubiteljem lokalne zgodovine.

Drugi dan simpozija je bil posvečen problemu krajevnega zgodovine. Sodelovalo je pet referentov (Olga Janša-Zorn, Marjan Matjašič, Janko Prunk, Milan Ževart in Jera Vodušek-Starič). Vsi ti referati so tiskani v Kroniki. Opravljeno je bilo zelo pomembno delo. Doslej slovenski zgodovinarji nismo imeli tako celovitega orisa metodološkega pristopa k preučevanju lokalne zgodovine. Ni naključje, da je pripravljalni odbor simpozija posvetil največjo pozornost najnovejši dobi, saj se s tem obdobjem ukvaraja danes največ profesionalnih in neprofesionalnih zgodovinarjev. Referenti so vsak s svojega zornega kota obdelali specifične metodološke prijeme in določili smernice za nadaljnje delo.

Pomemben je bil diskusijski prispevek štirihi diskutantov, ki so opozorili na nekatere nove dimenzije krajevnega zgodovinopisja. Lidija Šentjarc je aktivno delo zgodovinarjev ugodno ocenila, opozorila pa je raziskovalce NOB na nekatera neobdelana področja. Dotaknila se je tudi verodostojnosti pisanih virov. Ana Štucin iz Cerknega je na simpoziju pogrešala referat o vlogi krajevnega zgodovine v šoli. France Filipič je navedel primer šole v Ribnici na Pohorju, ki je uspela postaviti v šoli majhen muzej krajevnega zgodovine. Jože Koropec pa je obdelal v krajšem prispevku osebna imena Domžalčanov.

Simpozij o krajevni zgodovini v Domžalah je presegel vsa pričakovanja. Ob zaključku so udeleženci sprejeli sklepe, ki pomenijo koristne napotke za nadaljnje delo:

1. *Z načrtnim in sistematičnim delom bi bilo treba izdelati bibliografijo del za krajevno zgodovino.*
2. *Glede na pomen krajevnega zgodovine za dela s področja nacionalne zgodovine naj bi izdelali program tistih krajevnazgodovinskih del.*

S K U P Š Č I N A O B Č I N E D O M Ž A L E

IZREKA

PRIZNANJE

ZGODOVINSKEMU DRUŠTVU ZA SLOVENIJO,
SEKCIJI ZA KRAJEVNO ZGODOVINO IN ČASOPISU KRONIKA

Z A U S P E Š N O I N P O Ž R T V O V A L N O D E L O

pri raziskovanju in populariziranju krajevine zgodovine,

posebej za objavo prispevkov o zgodovini domžalske občine

in za organizacijo simpozija v Domžalah.

DOMŽALE, maj 1977

PREDSEDNIK:
JERNEJ LENIČ

- skih raziskav, ki bi bile najbolj potrebne za dela na področju nacionalne zgodovine.
3. Za doseg čimboljših rezultatov, med drugim tudi za izpolnitev vrzeli (novejša zgodovina, gospodarska zgodovina itd.) bi bilo treba čimbolj organizirati delo na področju krajevine zgodovine. To bi dosegli med drugim tudi s tem, da bi smotrneje angažirali razpoložljive moči, povezali raziskovalce in zavode, ki delajo na tem področju ter poskrbeli za usposabljanje kadrov.
 4. Od posameznih krajevnazgodovinskih razprav je treba težiti k sintezam za krajša ali daljša časovna obdobja in pri tem posebno pozornost posvečati delavskemu gibanju, NOB in povojnemu razvoju.
 5. Tudi na področju krajevine zgodovine je treba težiti k čimbolj poglobljenim in kritičnim prikazom vključno s temeljitimi analizami, sestavljenimi z vseh vidikov.
 6. Skrbeti je treba za trajno zbiranje, urejanje ter objavlanje arhivskih virov za

krajevno zgodovino in posvetiti vso pozornost tudi spominskemu gradivu.

7. Poskrbeti, da se rezultati krajevnazgodovinskih raziskav čimbolj vključujejo v delo na vseh področjih, ki rezultate krajevine zgodovine potrebujejo (v šolstvu, turizmu, pri delu krajevnih skupnosti).
8. Bolj zainteresirati družbeno skupnost, da se zagotovi kontinuirano financiranje raziskav in objav s področja krajevine zgodovine.

Simpozij je brez dvoma pomemben mejnik pri preučevanju krajevine zgodovine. Istočasno postavlja zgodovinarje pred nove, še zahtevnejše naloge. Udeleženci so poslali pozdravno pismo predsedniku republike Josipu Brozu-Titu z najboljšimi željami za njegov 85. rojstni dan.

Domžalčani so bili kot gostitelji izredno gostoljubni ter so udeležencem pripravili prijetno tovariško srečanje.

IZ DISKUSIJE

LIDIJA SENTJURC

predsednice zgodovinske komisije pri CK ZKS

Pozdravljam simpozij v imenu družbenopolitičnih organizacij in posebej še komisije predsedstva CK ZKS za preučevanje zgodovine ZKS in koordinacijskega odbora aktivistov nekdanjih okrožij OF. Na posvetovanju o krajevni zgodovini, kjer poteka tudi razprava o metodologiji raziskovanja delavskega gibanja, narodnoosvobodilnega boja in povojnega obdobja, želim pojasniti stališča družbenopolitičnih organizacij in njenih organov in prikazati njihova prizadevanja, da bi bilo raziskovanje novejših zgodovine čim bolj uspešno in da bi bila naša revolucionarna preteklost prikazana čim bolj stvarno in izvirno. Povedati moram, da so obe publikaciji, ki sta bili omenjeni v referatih, to se pravi, metodološko napotilo za pisanje zgodovine partije in delavskega gibanja kakor tudi metodološko napotilo za pisanje zgodovine NOB, napisali zgodovinarji — raziskovalci na pobudo političnih organizacij oz. svetov za ohranjanje revolucionarnih tradicij in komisij ter koordinacijskega odbora aktivistov medvojnih okrožij OF. Ni bil naš namen, da bi ta metodološka napotila služila samo predvojnemu komunistom in nekdanjim borcev ter aktivistom, ki pišejo spomine in si prizadevajo, da se ohrani za zgodovino čimveč podatkov in da se naša preteklost prikaže čim bolj konkretno in stvarno. Vedno smo želeli, da pridobimo za raziskovanje novejših zgodovine in pisanje zgodovinskih razprav iz tega obdobja strokovnjake — zgodovinarje, zavedamo pa se, da bodo ti mogli to nalogo dobro opraviti zaradi pomanjkljivega arhivskega gradiva samo ob pomoči neposrednih udeležencev in akterjev takratne revolucionarne dejavnosti.

To spoznanje ni novo. Problem metodologije krajevnih zgodovine, pri raziskovanju katera so pričevanja neposrednih akterjev še prav posebno potrebna, je Zgodovinsko društvo obravnavalo tudi v prejšnjih letih, vendar moremo ugotoviti, da prav ta simpozij nakazuje novo etapo v teh prizadevanjih, da je celotna družbena klima postala ugodnejša, da kaže celotna družba izredno velik interes za poznavanje naše bližnje preteklosti, naše revolucije in narodnoosvobodilnega boja.

Pred dvajsetimi leti in tudi še kasneje smo bili predvojni komunisti in vodilni aktivisti OF ter nekdanji poveljniki partizanskih enot tako angažirani pri reševanju vsakodnevnih

operativnih nalog, da nam je ostalo kaj malo časa za razmišljanja o predvojnem in medvojnem delu in poteh, strategiji in taktiki revolucije in naših izkušnjah. Danes, ko generacija ustvarjalcev novejših zgodovine ni več toliko zaposlena pri reševanju neposrednih operativnih družbenopolitičnih nalog in ima zato več časa, da razmišlja o prehojeni poti, sodi, da se mora organizirano posvetiti osvetlitvi te zgodovine. Zato smo ustanovili odbore partizanskih enot in enot narodnoosvobodilne vojske, odbore aktivistov OF, zato imamo pri komisiji predsedstva CK ZKS za preučevanje zgodovine ZKS skupine za posamezna območja in področja dela. Člani teh odborov in komisij nismo zgodovinarji, čeprav tudi v teh organih najdemo ljudi, ki so se poklicno lotili te dejavnosti, želimo pa sodelovati in pomagati pri dopolnjevanju in preverjanju zgodovinskih virov. Zato se veselim referatov in razprav na današnjem simpoziju, ki nakazujejo, kako si tudi zgodovinarji — strokovnjaki prizadevajo pritegniti k svojemu raziskovalnemu delu odbore aktivistov, odbore borcev in komisije predvojnih komunistov, ki delujejo v posameznih območjih.

Predvsem želim naglasiti posebno zadovoljstvo, da so razen primarnih virov dobila na tem posvetovanju zadosti tehtno mesto tudi pričevanja, kar nekaj časa vsaj pri nekaterih zgodovinarjih ni bilo v veljavi. Že referenti so povedali, da za posamezna obdobja in akcije sploh ni pisanih dokumentov. Naj dodam še to, da tudi ohranjeni pisani viri vedno niso položaja in dejavnosti ocenjevali povsem stvarno, marveč so bila zlasti kratka sporočila vodstvu o razmerah v posameznih mestih in pokrajinah, napisana v naglici in težkih ilegalnih pogojih na podlagi hitrih individualnih informacij, ne le zelo skopa, pač pa premalo pretehtana, da bi jih mogli danes uporabljati brez preverjanja kot povsem objektivna. Prav zato je potrebno, da pričevanja dopolnijo ali celo ovržejo takratno oceno.

Sama sem bila na raznih področjih našega boja in večkrat sem morala kot samostojen človek, kot poverjenik CK KP Slovenije na določenem območju skrbeti za to, da se pravilno izvaja partijska politika. Za svoje lastne ohranjene dopise lahko povem, da niso vedno v celoti verodostojni, ker so bili neredko sestavljeni na osnovi poročil takrat trenutno prisotnih informatorjev, ki pa so se pozneje izkazala drugače bodisi v pozitivnem ali negativnem smislu, o čemer sem kasneje

obvestila centralne organe. Izkazalo se je, da tudi dokumente okupacijskih organov nismo mogli vedno šteti za verodostojne, saj so nekateri nastali tudi iz propagandnih razlogov. Niti v ilegalnem predvojnem obdobju, niti med NOB pogosto nismo pisali zapisnikov sej, pri čemer seveda ne mislim na široka zborovanja, kot so bili zbor aktivistov OF na Pugledu in kasneje v Črnomlju in ne na zbor v Kočevju, kjer gre za pretehtana poročila in analize, ki so ocenili določeno obdobje. Moja ocena o relativni verodostojnosti velja torej predvsem za tiste dokumente, ki osvetljujejo posamezne dogodke v posameznih pokrajinah, okrožjih in rajonih. Naloga naših komisij in odborov za zgodovino in ohranjanje revolucionarnih tradicij je predvsem v tem, da kritično pregledamo te dokumente in pomagamo pojasniti posamezne dogodke in procese, o katerih ni dokumentarnega gradiva, dokler smo fizično prisotni in mentalno to sposobni storiti. Zato naj sekcija za krajevno zgodovino pri Zgodovinskem društvu čimprej ustanovi svoje sekcije za posamezna območja in čim tesneje sodeluje z odbori za zgodovino pri družbenopolitičnih organizacijah.

Res je tudi, kar je v svojem poročilu omenil že dr. Milan Ževart, da tudi zapisov spominov, ki neredko opisujejo samo splošne dogodke, ne moremo jemati kot povsem zanesljive. Zato naj zgodovinar, ki raziskuje posamezne probleme in dogajanja na ožjem območju, kritično oceni tako verodostojnost dokumentov kot tudi zapisov spominov in s kritično primerjavo obeh vrst virov najde resnico. Skratka, raziskovalno delo brez uporabe tako arhivskega kot spominskega gradiva ne more biti uspešno.

Zapisovanja pričevanj se seveda ni mogoče lotiti brez poznavanja izvirnih ohranjenih dokumentov tistega časa. Z drugimi besedami: na intervju s pričami takratnih dogajanj ne moremo iti, ne da bi že prej temeljito spoznali ohranjene dokumente, kajti šele na podlagi njihove vsebine moremo pričam zastavljati vprašanja in dobiti odgovore, s katerimi je mogoče vsebino dokumentov dopolniti. Sodim tudi, da intervjuji s posameznimi pričami niso vedno najuspešnejši, ker so tako dobljeni podatki neredko nepopolni in subjektivni. Zato se mi zdi uspešnejša oblika zapisovanja pričevanj — intervju z vsemi še živečimi akterji na nekem območju in v neki dejavnosti oz. pričami določenega dogodka. V medsebojnem razgovoru si drug drugemu osvežijo spomin in samo tako je mogoče zabeležiti ob kritični analizi ohranjenih dokumentov resnično podobo tistega časa, dejavnosti ali dogodka. Izpovedi posameznikov in

rekonstrukcije skupin prič je treba skrbno zabeležiti in dati udeležencem takega razgovora v podpis, da ostanejo zgodovinarjem vir za kasnejšo obdelavo.

Na tak način smo ob obletnicah pomembnih dogodkov iz revolucionarnega delavskega gibanja med obema svetovnima vojnama npr. o goričanski konferenci, IV. državni konferenci KPJ, o velikih stawkah in Zletu Svoboda v Celju uspeli marsikaj iztrgati iz pozabe in razvozlati. Vendar posamezni raziskovalci še tudi v zadnjih letih jemljejo pri pisanju zgodovine Komunistične partije Jugoslavije in predvojnega delavskega gibanja kot edini vir arhivske dokumente iz arhiva Kominterne. Te so napisali posamezni takratni funkcionarji, ki niso imeli stikov z množičnim delavskim gibanjem niti pri nas niti v drugih krajih Jugoslavije. Ker pisci teh dokumentov niso dovolj poznali razmer, je treba dokumente iz arhiva Kominterne jemati samo kot okvir — o čemer je letos v marcu govoril tudi tovariš Tito — v ta okvir pa je treba vnesti živo življenje, tj. delovanje komunistične partije, sindikatov, mladine in žensk, kakršno je bilo v posameznih krajih in območjih in kakršno je bilo značilno za vse slovensko ozemlje v določenem obdobju.

Prav tega pa je v slovenskem zgodovino-pisju še malo. Včerajšnji referat dr. Mirka Stiplovška je pokazal, kako je to gibanje potekalo na območju Domžal, nimamo pa dovolj tehtnih elaboratov za druga območja, zlasti pa za delavske centre in kmečke kraje, o čemer je govoril dr. Janko Prunk, ki je naglasil pomembnost ekonomske in socialne zgodovine za posamezna območja Slovenije. Kljub temu, da nam je včerajšnji referat lepo osvetlil zgodovino domžalskega območja, pa še vedno ni dovolj obdelano mladinsko, žensko in kmečko delavsko gibanje. To ljudsko gibanje je dajalo na podeželju osnovo za delo partije med kmečkim prebivalstvom. To gibanje omenjam zlasti zato, ker je večina borcev izšla ne samo iz SKOJ, marveč iz mladinskega gibanja in tistih društev, ki so prevzela narodnoobrambno akcijo oz. oboroženo vstajo kot svojo obvezo in dolžnost, saj si niti zamisliti ne moremo, da bi mogla partija brez takratnega mirovnega in antifašističnega gibanja, v katerem so se vzgajali predvsem mladi ljudje, izvajati svoje akcije kot organizator delavskega razreda in vseh progresivnih sil slovenskega naroda.

O tem govorim predvsem zato, ker sem prepričana, da bomo sicer kasnejšim generacijam zelo enostransko prikazali NOB, če ne bomo dovolj konkretno in vsestransko raziskali pripravljanje delavskega razreda, raz-

3. Krajevna zgodovina je lahko odlično sredstvo za politično ideološko vzgojo. Spoznavanje živih primerov na učence mnogo bolj učinkuje, kakor ugotavljanje splošnih pojavov in tokov.
4. Spoznavanje krajevine zgodovine spodbuja k raziskovalnemu delu in tu se začne vzgoja bodočega kadra.

Naj navedem ob tej priložnosti nekaj izkušenj osnovne šole v Cerknem. Osnovna šola, spomenik NOB v Cerknem, ima pri pouku zgodovine posebno funkcijo. Zaradi vloge kraja samega, zaradi številnih obiskovalcev šole, partizanske bolnišnice Franja in drugih spomenikov se je še posebej pokazala potreba, da učenci spoznajo krajevno zgodovino NOB. Zato je šola uvedla poseben kratek tečaj za učence 5., 6., 7. in 8. razreda v obsegu 10 ur na šolsko leto. Vsem, ki imajo pomisleke v zvezi s prenatrpanostjo učnega programa, naj povem, da kažejo učenci za krajevno zgodovino izredno zanimanje. Ni jim odveč, zato se mnogi, redno ali vsaj občasno, vključujejo tudi v delo zgodovinskega krožka. Doslej smo vključili v program samo zgodovino NOB, mislim pa, da bi se v bodoče ne smeli več omejiti na to obdobje. Program smo skušali prilagoditi stopnji učencev in je naslednji:

5. razred: spoznavanje najvažnejših spomenikov; ob spomenikih se učenci seznaniijo s pglavitnimi osebnostmi in dogodki in z vlogo kraja v NOB,

6. razred: tu so na programu glavne akcije, ki so izbrane tako, da učenci ob njih spoznajo partizansko akcijo pred kapitulacijo Italije v pogojih goste okupacije, terensko akcijo ilegalne organizacije OF, značilne bitke brigade ali divizije IX. korpusa po kapitulaciji Italije, ko je bilo Cerkno že osvobojeno (npr. napad na Baško grapo), vdore in ofenzive okupatorja ter zaključne operacije IX. korpusa; s tem se učenci seznaniijo z različnimi oblikami boja od začetka NOB do konca vojne in spoznajo tudi rast naše vojske.

7. razred: krajevna zgodovina NOB po posameznih dejavnostih. Npr. organizacija sanitete, tehnike in tisk, ljudska oblast, gospodarstvo, šolstvo, kultura itd.; odkrije se jim tako širina in raznovrstnost narodnoosvobodilnega boja.

8. razred: dobi sistematičen pregeled zgodovine NOB na Cerkljanskem, kar je v osmem razredu tudi dopolnilo ali izhodišče za pouk zgodovine NOB jugoslovanskih narodov, ki je v rednem učnem programu.

Ker je čas omejen na 10 ur, smo za vsak razred izbrali le najznačilnejše primere. Ta program je seveda še na stopnji eksperimen-

ta; iz izkušenj pa lahko trdimo, da so ga učenci in starši dobro sprejeli. Želeli bi, da bi se o tem problemu odprla diskusija, ki bi privedla do novih spoznanj tudi na tem področju. Metodološko so ure čim bolj pestre (ekskurzije, intervjuji itd.)

Kot poseben problem, ki je vezan na spoznavanje krajevine zgodovine, naj omenim delo zgodovinskih krožkov na osnovnih šolah. Medtem ko na tečaju predvsem učitelj posreduje nova spoznanja, je vloga krožka ta, da učence navaja in navdušuje za samostojno raziskovalno delo. Delo v krožku je pomembno tudi zato, ker vzgaja pravilen odnos do arhivskega gradiva in predmetov muzejskega značaja. Učenci so za tovrstno delo navdušeni. Na pobudo učitelja zberejo ogromno gradiva. Materiala seveda še ne znajo vrednotiti, zato jih je treba k temu navajati. To delo je zamudno, saj zahteva od pedagoga, da ga najprej sam ovrednoti in šele nato skupaj z učenci okarakterizira. Na tej osnovi in na osnovi prebrane literature naj nastane elaborat članov krožka z vsemi prilogami. Za vsako temo, ki jo krožek obdeluje, je potreben čas vsaj enega šolskega leta.

Naslednji problem je krajevna zgodovina od najstarejših časov do današnjih dni kot metodološko izhodišče za pouk zgodovine na sploh. Splošne pedagoške smernice lahko dajo in so jih že dali strokovnjaki, ki se ukvarjajo z metodiko zgodovinskega pouka. Konkretno primere pa lahko izberejo le učitelji sami, ki krajevno zgodovino poznajo. Prav bi bilo, da bi jih v tem smislu spodbujali.

Prepričana sem, da ima osnovna šola pri posredovanju krajevine zgodovine pomembno vlogo. V praksi pa se dostikrat pojavi že omenjena ovira: pomanjkanje tehničnih in sintetičnih raziskav, ki bi zajemale vsa obdobja; potrebna so predvsem mlajšim učiteljem, ki ne poučujejo v domačem kraju. Idealna rešitev bi bila ta, da postane učitelj zgodovine vsaj do neke mere tudi raziskovalec zgodovine za območje, na katerem živi in poučuje.

Pri svoji diskusiji sem se omejila na vlogo krajevine zgodovine pri pouku na osnovnih šolah. S tem ne mislim, da je za srednje šole nepomembna, bila pa je doslej zanemarjena. Zaradi obsežnosti programov ne bi bilo smiselno, da bi jo vnašali v redni pouk; seminarско delo bi to vrzel lahko odpravilo, hkrati pa omogočalo, da bi za zgodovino navdušeni dijaki že v srednji šoli dobili nekaj izkušenj pri raziskovalnem delu. Tako bi bile lahko obdelane tudi nekatere konkretne teme, katerih raziskovanje je mladini na srednji šoli dostopno.

IZ STARIH FOTOGRAFSKIH ALBUMOV

ALBUMI BRATOV CROBATOV IZ KRANJA

MIRKO KAMBIČ

Sprva sem bil prepričan, da pomenijo leta prve svetovne vojne popolno praznino v razvoju slovenske fotografije. Polagoma pa sem odkril, priložnostno in načrtno, več posameznih slik in manjših zbirk, ki so nastale na fronti. Avtorji teh slik so bili slovenski fotografi amaterji, ki so dodali svoji vojaški opremi tudi kamero in plošče.

Marsikatera lepa in zanimiva fotografija se je že izgubila. Tako mi je pred kratkim razodel ljubljanski fotograf Hugon Hibšer (roj. 1894), da je bil službeni vojni fotograf na soški fronti; pozneje je fotografiral na črnogorskem bojišču in si ohranil dva albuma zanimivih slik, ki sta pa našla svoj konec, kdo ve zakaj, na odpadu.

Ohranjenih je nekaj zanimivih posnetkov še živečega Ljubljanačana Staša Javornika. Gre za prizore iz okolice Rabeljskega jezera, kjer je Javornik streljal kot topniški oficir in večkrat sprožil tudi svojo amatersko kamero.

Večje število izvirnih fotografij s fronte v Galiciji hranijo sorodniki dr. Ivana Pintarja (1888—1963), ginekologa iz Ljubljane. Vso prvo svetovno vojno je preživel na fronti kot zdravnik, fotografiral pa je rajši pokrajino in naselja kot frontne prizore.

Album zanimivih fotografij iz prve svetovne vojne hrani Ljubljanačan Janko Vetrin, ki je posnel marsikateri prizor kot vojni pilot in fotograf na soški fronti.

Največjo doslej znano zbirko fotografij iz let 1914—1918 pa predstavlja osem albumov bratov Crobath iz Kranja.

Nekega dne sem vstopil v ljubljansko »Antiko« na Mestnem trgu in pogovor je nanesel tudi na slike iz prve svetovne vojne. Nekdo je omenil, da so bili pred kakšnimi desetimi leti na prodaj številni albumi slik s srbskega in tirolskega bojišča in da jih je menda odkupil Vojni muzej v Beogradu. Nameraval sem pisati v Beograd in oditi tja osebno,



Mirko Crobath: Srbski begunci 1916. leta



Mirko Crobath: Kolona težkega orožja gre na položaje (tirolska fronta 3. 7. 1916)

pa sem nepričakovano »odkril« te albume v Ljubljani. Srce mi je veselo utripalo, zlasti potem, ko sem jih dobil na posodo in sem si jih lahko mirno ogledal.

Albumov je osem in vsi so dobro ohranjeni. Po formatu in opremi so si enaki. Izvirne fotografije so nalepljene na dober albumski papir; listi so z vrvico povezani s platnicami, formata 27×36 cm, v trdno celoto. V platnice so vtisnjeni pozlačeni napisi »Svetovna vojna« z letnicami in podnaslovi.

Fotografije so večinoma manjšega formata (okr. 8×11 cm), nekaj jih je celo manjših (okr. $5,5 \times 4$ cm); vmes pa so tudi slike večjih formatov (okr. 12×17 cm), predvsem motivi, posneti z letal.

Pod slikami so zapisani s skrbno, kaligrafično pisavo podatki o sliki in pri mnogih motivih tudi dan, mesec in leto posnetka. Večina fotografij je neposrednih kopij po negativu, v rjavih tonih. Del slik pa je kopiran črno-belo.

Marsikatera slika je neostra, zabrisana, ujeta v naglici med potjo, nekateri motivi se ponavljajo, nekaj slik je delno poškodovanih zaradi lepljenja na rebrasti albumski papir.

Kljub tem razumljivim pomanjkljivostim pa najdemo v albumih mnogo zanimivih in dobro ohranjenih motivov. Koliko je vseh slik skupaj? Samo dva albuma vsebujeta skupaj okr. 800 slik. To so oštevilčeni motivi s točnimi podatki. Ostali albumi so prav tako bogati, le da imajo nekateri slike večjih formatov in zato vsebujejo po številu manj fotografij. Mirno lahko rečemo, da vsebuje vseh osem albumov 2500 do 3000 fotografij.

Kdo so avtorji vseh teh motivov, ki jih najdemo v Crobathovih albumih?

Slovenska družina Crobath, ki sega po eni svojih vej menda v leto 1500, je imela trinajst otrok, osem deklet in pet fantov. Trije, Franc, Mirko in Stanko, so sodelovali v prvi svetovni vojni kot oficirji in kot fotografi amaterji, kar so bili že pred letom 1914. Stanko (1892 do 1918) je bil zadet ob Gardskem jezeru kot poročnik pilot; v tej drzni in nevarni dolžnosti je bil istočasno tudi fotograf-zračni izvidnik.

Franc Crobath (1890—1918) je bil med vojno stotnik in se je mudil na srbskem bojišču. Ob koncu vojne je zbolel in umrl v Banja Luki.

Mirko Crobath (1891—1968) je bil član platininskega društva v Kranju in družil se je rad s člani kranjskega foto-amaterskega kluba. Med vojno je bil oficir, poveljnik avtokolone 183, sprva na srbskem, od marca 1916 na južnotiroškem bojišču. Po vojni je diplomiral in postal doktor komercialnih ved. Živel je v Kranju in je hranil fotografske albume z zavestjo, da gre za zgodovinske dokumente določene vrednosti. Albume je želel odstopiti nekaterim kulturnim ustanovam, vendar se je zataknilo menda pri višini odkupne cene oz. honorarja. Albumi so ostali družinska last in obdržala jih je najmlajša sestra Stoja, poročena Köstl, ki jih skrbno hrani.

Dr. Mirko Crobath je nedvomno avtor tistih posnetkov, ki so v dveh albumih oštevilčeni od 1 do 800, s podatki o motivu in z

datumi, s pojasnilom na platnicah »lastni posnetki«. To so predvsem motivi iz Srbije in Južne Tirolske. Ostale fotografije pripadajo Francu in Stanku, posamezne pa tudi Mirku. Sklepam pa, da je uvrščenih v albume tudi nekaj slik drugih avtorjev, zlasti poklicnih vojnih snemalcev, kajti nekatere slike so tako popolne in po motiviki ekskluzivne (npr. sprejem cesarja Karla na fronti), da so zelo verjetno delo uradnih snemalcev z odličnimi kamerami. Verjetno je tudi, da so si vojaki med seboj izročali fotografije za spomin in jih uvrščali v svoje spominske zbirke.

In kaj vsebujejo Crobathovi albumi po svoji motiviki?

Gledano geografsko obsegajo albumi prizore iz Slovenije, Dalmacije, Bosne, Črne gore, Albanije, Galicije in Južne Tirolske. Iz časa pred letom 1914 je le malo slik. Nekaj domačih krajev in družinskih slik izvira iz časa vojaških dopustov. Velika večina slik pa predstavlja bogat vojaški dnevnik iz vseh krajev, v katerih so se mudili bratje Crobath v času prve svetovne vojne.

Na slikah vidimo obraze vojakov in oficirjev, vojnih ujetnikov, civilistov, beguncev, otrok, ljudi v stiski in v objemu smrti. Pred nami se razprostirajo poletne in zimske pokrajine, pejsaži ob vodi, daleč od vojne vihre, lepa naselja in tragične ruševine. Pogledi iz

letal imajo zapisano višino in posamezni motivi so kot umetniške grafične upodobitve. Dalje se srečujemo na slikah z različnimi vrstami orožja. To so težki možnarji in nerodni protiletalski topiči, blindirani avtomobili, letala in baloni. Na cvetoči pomladni trati počivajo težke granate kot potuhnjena smrt. Čete korakajo na fronto, jurišniki z granatami za pasom so pripravljeni na naskok, sovražne betonske utrdbe so uničene in prevrnjene je-klene kupole spominjajo na leteče krožnike. Na tirolskem bojišču potuje Mirko Crobath po slabih gorskih cestah, vozila zdrknejo večkrat v prepad. Mirka pa vidno zanimajo pokrajinski prizori. Kot gorenjski planinec ima veselje do gora in naravnih lepot.

Ob Donavi se je zadrževal Mirko Crobath največ v Novem Sadu. Po končani ofenzivi na srbskem bojišču je prevozil pot od Beograda do Niša in poslikal mnogo krajev, vasic, prizorov z begunci in v Kruševcu eksplozijo municije. V Nišu je posnel slavalok, ki so ga Srbi postavili svojim zahodnim zaveznikom — datum posnetka: 8. decembra 1915. Slike dokazujejo, da je imel Crobath prijateljski odnos do tega ljudstva.

Albumi bratov Crobath (tako sem albume poimenoval) so fotografski vojni dnevnik privatnega značaja, ki pa vsebuje mnogo drob-



Mirko Crobath: Pogreb
(Pozzo ob cesti 14. 12. 1916)



Stanko Crobath: Pogled z vojaškega letala na Verono 1916—1918 (Iz albumov »Crobath« — zasebna last)

nega, zgodovinsko zanimivega dokumentarnega gradiva. Potrebna bo resna poglobitev v te slike. Možno bi bilo odbrati vrsto motivov in prirediti samostojno razstavo v spomin bratov Crobath. Posamezne slike bi lahko s pridom uporabili za ilustracijo publikacij o prvi svetovni vojni. Tudi kakšna televizijska oddaja bi bila zanimiva.

Nekaj motivov iz Crobathovih albumov lahko uvrstimo v poglavje o umetniški fotografiji. Štiri motive sem odbral za razstavo »Razvoj fotografije na Slovenskem od leta

1840 do 1918« in vzbudili so posebno pozornost. Razstava je bila odprta v Kranju (1976/77) in v Beogradu (1977). Slike, ki so v albumih majhne, dobijo z razstavnim formatom 30 × 40 cm) svojo posebno vizualno moč.

Albumi so sedaj v privatni lasti. Priporočljivo je, da bi katera od kulturnih ustanov našla denar in albume odkupila. Poseben interes bi morale pokazati mesto Kranj in albumi bi našli najprimernejše mesto v Kabinetu slovenske fotografije (Gorenjski muzej) v Kranju.

DELO NAŠIH ZAVODOV IN DRUŠTEV

Zaton antike v Sloveniji

Dolgoročno usmeritev Narodnega muzeja, da muzeološko predstavi in ovrednoti zgodovinska obdobja, je jasno nakazala razstava Napoleonove ilirske province, stopnjeval prikaz o kmečkih puntih na Slovenskem s svojim izrednim odmevom. Temu prizadevanju se je priključila tudi arheologija z vrednostno oceno situlske umetnosti in s pravkar opravljenim muzeološkim prikazom Zatona antike na Slovenskem. Zamisel prirediti to razstavo dolgujemo Slovenskemu arheološkemu društvu, ki je poverilo Narodnemu muzeju izvedbo v času zveznega strokovnega kolokvija na to temo. Za muzejce je bila ponudba priložnost, da povzamejo današnje vedenje o obdobju, ki se zaključí z naselitvijo Slovencev leta 568.

Novejše raziskave na Bledu (Pristava), Rifniku, Vranju, Svetih gorah na Bizeljskem, Dravljah, Predloki pri Kopru itd., so odkrile v tvorni zapuščini slovenskega prostora predmete iz 5. in 6. stoletja, ki povzemajo obliko in okras primorskih izdelkov in jih z vso upravičenostjo pripisujemo romaniziranim Iliro-Keltom. Vlogo staroselcev v prenosu starodavnega kulturnega in stvarnega izročila na naše prednike ugotavljamo v tehnologiji dela materialne kulture, v ohranjanju predrimskih in rimskih imen mest, rek, zemljepisnih pojmov in v slovanski oznaki zanje: Vlah, Lah ohranjeni v imenih Laško, Lahovče, Lahovnik, Bašelj, Belšinja vas itd. Glede na to je za naše narodno zgodovino nesporno pomembno vedeti, kako se zaključí antika v Sloveniji.

Muzeološko je predstavljala razstava zahtevno nalogo. Ob znanih zgodovinskih virih obstajajo za to obdobje tudi izkopanine, spravljene v domačih in tujih muzejih. Starinoslovje s svojo govorico predmetov in izkopanin lahko s svojimi dokazi le potrdi zgodovinska dogajanja in nasprotja v družbi, samo pa jih ne more obnoviti. Spričo zapletenosti naloge, se je kot najbolj ustrezna muzeološka rešitev vsiljevala delitev glede na sam značaj materije: arheološke izkopanine in gradivo, razvrščeno po časovnih in tematskih kriterijih v razstavo, opisi, zgodovinski viri, povzemanja, zemljevidi itd. pa v spremni vodnik. Tako je bila dosežena najbolj čista muzeološka rešitev, v kateri je imel predmet svojo akcentuirano vlogo in govorico kot neposredno pričevanje dobe.

Uvodoma so bili predstavljeni pglavitni akterji tistega časa — vladarji od Diokleci-

jana in Konstantina do Justinijana z ohranjenimi likovnimi spomeniki in smiselnim izborom numizmatičnih najdb. Z legendami ob novcih smo poskušali podati nekatera gesla, ki so krožila med ljudstvom in so del izraza miselnosti časa, pri čemer se jasno vidi zaverovanost v poslanstvo rimske države in vladarske ureditve ter krščanskega svetovnega nazora kot duhovne sile. Istočasno pa je bil namen prikazati v razlikah obdelave portretov in samih kipov stilni razvoj od realističnega pristopa najvišje kakovostne stopnje pri upodobitvi Lucija Vera, shematično-idealizirane obdelave sohe Magnencija do risarsko zasnovanih prizorov na novcih iz 5. stoletja. Končno pa je z domiselno postavljenim gradivom bil prikazan družbeni ter predvsem finančni razloček, saj smo postavili ob pozlačeni kip Magnencija skromni peščencev portret iz Emone, ob mnogokratne zlatnike pa skromno možnjo kmeta-vojaka iz Logatca. Ta premoženjski in statusni razkorak v takratni družbi smo ponazorili z istim prijemom tudi v drugih dvoranah, saj smo npr. ob zlato čelado visokega dostojanstvenika postavili poprečno sočasno bronasto opremo oficirja in preprosto orožje navadnega vojaka ter skromne dele njegove osebne noše; ob materialno in umetniško steklenico iz Siska smo pristavili lončeno kadilnico s kačami iz Ptuja; ob ostrogotske zlatarske izdelke cenene glavničke staroselcev; ob umetno deformirano lobanjo z zlatim diademom takratnega aristokrata smo vzporedili že na oko slabše ohranjeno lobanjo ilirsko-keltskega staroselca itd.

Drugi razdelek je bil posvečen starinam vsakodnevnega in duhovnega življenja. Spričo tega, da je Slovenija od 2. stoletja dalje posebno vojaško področje in s 70 km dolgim še ohranjenim obrambnim obzidjem (limes) tudi dejansko pregrada proti Italiji usmerjenim barbarom, je bil poudarek dan vojaškim starinam. Predstavljeni predmeti od množice nasajenih sulic in kopij, puščic, oklepov, pasne garniture pa so ponazarjali razvoj od klasične rimske vojaške opreme do njenih sprememb in prilagajanj novemu bojevanju mobilnih enot konjenice, kakor so ga v Evropo prinesli Huni.

V zatekanju in iskanju utehe pri raznovrstnem verovanju se kaže stiska ljudi tiste dobe. Duhovni svet kasne antike, izražen v panonskih mističnih kultih, v čaščenju sončnega boga Mitre, staroegipčanskih bogov in končno v zgodnjem krščanstvu, smo ponazorili z najbolj izraznimi likovnimi spomeniki.

Predstavljeni mozaiki, kapiteli ter drugi deli opreme kulturnih prostorov in cerkva pa so ob stilno umetnostni govorici imeli nalogo ponazoriti kipeče veselje nad likovnim snovanjem in krašenjem.

Zaključek razstave je prikazal povzetek naj-novejših ugotovitev starinoslovja glede izvirnih oblik materialne kulture posameznih narodov, ki so krajši ali daljši čas prebivali na danes slovenskem prostoru v obdobju prese-ljevanja ljudstev. Navezujoč na do tega raz-delka predstavljeno kulturno dediščino rim-skega značaja je bila sprva prikazana tristo-letna evolucija tvarne zapuščine romanizira-nih iliro-keltskih staroselcev in njen končni preplet s sorodnimi bizantinskimi oblikami materialne kulture v justinijanskem času. Po zaslugi za arheologijo sicer nenavadne etnič-ne cepitve gradiva z nekropol Kranj—Lajh, Dravlje, Zasavske gore in Rifnika je uspelo izluščiti nesporno dediščino Huntov, Gotov in Langobardov. Zelo jasen razloček v tvarni kulturi je še bolj nazorno stopnjevala do go-tovosti o različnih podvrstah tudi po teles-nem ustroju in videzu z razstavljenimi loba-njami Rimljana, starostrelca, Gota (z deform-acijo) in starega Slovana.

Razstavo je spremljal bogato ilustrirani vodnik z orisom splošnih in posebej za zgodo-vino Slovenije zvezanih dogodkov in spome-nikov (avtor Peter Petru), ki ga dopolnjuje opis razstavljenega gradiva (avtorja Aleksan-der Jeločnik in Sonja Petru).

Prikaz zatona antike v Sloveniji je na ori-ginalen način poskušal sintetizirati sodobno zgodovinsko vedenje in arheološke dokaze o tem tristoletnem obdobju. Čas od 5.—6. sto-letja imenujejo v Evropi tudi »dark ages« — temačno obdobje; z našo razstavo smo prvič prikazali številno gradivo in materialna pri-čevanja ter tako osvetlili in zajeli mnoge pr-vine za prikaz dejanskega stanja kulture in družbe tik pred prihodom naših prednikov.

Sonja Petru

Razstava o slovenskem mladinskem tisku

27. maja 1977 je bila v Slovenskem šolskem muzeju odprta razstava SLOVENSKI MLA-DINSKI TISK, prirejena ob 50-letnici založbe Mladinska matica, ki jo je ustanovila napred-na učiteljska organizacija Udruženje jugoslo-vanskega učiteljstva. Na razstavi je prikazano prizadevanje učiteljske organizacije za razvoj slovenskega mladinskega tiska od prvih za-četkov sredi prejšnjega stoletja do fašistične okupacije naše dežele leta 1941. Prvi, uvodni del razstave obsega čas od leta 1888, ko je bila ustanovljena Zaveza avstrijskega učitelj-

stva. Do takrat so učitelji sodelovali pri prvih dveh slovenskih mladinskih listih, pri Vedežu in pri Vrtcu. Učitelja Andrej Praprotnik in Ivan Tomšič pa sta že takrat poskušala izda-jati posebno knjižnico za mladino. Pozneje so to poizkušala tudi razna učiteljska društva, vendar brez večjega uspeha. Mladinska dela, ki so jih izdajali v tem razdobju, so morala biti po zahtevah časa poučna in moralistična, kar vsekakor ni pripomoglo k pridobivanju širokega kroga bralcev.

Drugi del razstave prikazuje delo učitelj-ske organizacije za slovenski mladinski tisk od ustanovitve Zaveze učiteljskih društev do leta 1927, ko je začela delovati Mladinska ma-tica. Zaveza učiteljskih društev je podpirala in priporočala Knjižnico sv. Cirila in Metoda, ki jo je urejal profesor iz Celja Fran Hubad, zalagala pa jo je Družba sv. Cirila in Metoda. Knjižnica je izhajala do leta 1902 in je pri-našala predvsem življenjepise avstrijskih vladarjev in vojščakov. Učitelji so na svojih zborovanjih mnogo razpravljali o mladinskem tisku in leta 1893 so ustanovili ocenjevalni odsek, ki naj bi sproti ocenil vsa mladinska dela, ki bodo izšla. V odsek je bilo izvoljenih pet učiteljev, večinoma takih, ki so tudi sami pisali za mladino. Na pobudo češkega knji-ževnika Jana Lega sta bili v okviru Zaveze ustanovljeni dve mladinski knjižni zbirki. Andrej Gabršček iz Gorice je začel leta 1895 v svoji tiskarni tiskati Knjižnico za mladino, ki je izšla v 31 zvezkih. Ni imela uspehov, čeprav si je učiteljstvo zanjo zelo prizadevalo in jo priporočalo šolam, šolskim svetom in staršem. Vsebovala je večinoma prevode in ponatise že znanih del in le redka med njimi so bila kvalitetna. Prizadevni učitelji, ki so se požrtvovalno trudili, da bi mladini pri-skrbeli primerna književna dela, so tudi sami pisateljevali, čeprav za to povečini niso imeli umetniškega daru. V svojih delih se nikakor niso mogli ogniti vsiljivemu poučevanju in vzgajanju, zato so mnogokrat neprečitana ob-ležala na knjižnih policah. Česko-slovenski spolek, katerega je v Pragi ustanovil Jan Lego, je leta 1899 poslal Zavezi obvestilo, da podeli dve častni denarni nagradi za najbolj-ša slovenska mladinska spisa. Zaveza je ob-javila razpis in imenovala ocenjevalno komi-sijo. Izbrani sta bili deli Josipa Brinarja in Iva Trošta, ki sta izšli kot I. in II. zvezek Mladinske knjižnice v Schwentnerjevi za-ložbi. Nadaljnji nagradni razpisi niso uspeli, ker predložena dela niso bila dovolj kvalitet-na za objavo.

Prvi večji uspeh je dosegla šele Jan Legova mladinska knjižnica, ki je bila ustanovljena po smrti tega zaslužnega pobornika mladin-

skega tiska. Ljubljanski občinski svet je razpisal v njegov spomin dve nagradi za najboljša mladinska spisa, Zaveza pa je nagrajeni deli izdala. V Jan Legovi mladinski knjižnici so od leta 1909 do 1912 izšli trije zvezki in sicer: Andreja Rapeta *Dane*, Julija Slapšaka *Turki pred sv. Tilnom* ter prvo delo Josipa Ribičiča *Kraljestvo čebel*.

Zaveza učiteljskih društev je leta 1899 ustanovila tudi mladinski list Zvonček, ki je imel mnogo sodelavcev predvsem iz vrst učiteljstva. Izhajal je do leta 1929 v založništvu Zaveze, nato pa še deset let v založništvu Učiteljske tiskarne.

Na razstavi so prikazana tudi mladinska dela; le-ta so izdale nekatere ustanove, ki so izšle iz Zaveze, predvsem Učiteljska tiskarna in Društvo za izgradnjo Učiteljskega konvikta.

Kljub dokaj skromnim uspehom knjižnih zbirk za mladino, ki jih je ustanovila Zaveza, pa so le-te vendarle obrodile nekaj pozitivnih rezultatov. Spodbudile so k pisateljevanju številne sodelavce in nekateri izmed njih so kasneje dosegli s svojimi knjižnimi deli za mladino lepe uspehe.

Slovenski napredni učitelji so si že zelo zgodaj prizadevali, da bi bila kritično ocenjena vsa dela, ki so izšla pri nas za mladino. Že v prvih letih tega stoletja so poizkušali z raznimi anekdotami med otroki ugotoviti priljubljenost posameznih knjig. K dopisovanju so spodbujali tudi otroke, saj so v listu Zvonček uvedli posebno rubriko Kotiček gospoda Doropoljskega, v kateri so sodelovali otroci s pogovori z urednikom.

Prva svetovna vojna je povzročila zastoj tudi na področju mladinskega tiska. Zaveza učiteljskih društev je prodala ali podarila zalogo mladinskih knjig ter skupaj z Učiteljsko tiskarno izdala tri zvezke iger pod naslovom Šolski oder. Po vojni se je Zaveza preimenovala v Udruženje jugoslovanskega učiteljstva.

Napredek na področju mladinske periodike je pomenil list Novi rod, ki ga je leta 1920 ustanovila Zveza učiteljskih društev v Trstu. Urejali so ga znani mladinski pisci: Janko Samec, Josip Ribičič in Jože Pahor. Skrbeli so, da je bil Novi rod po vsebini in opremljen na umetniški višini ter pridobili za sodelovanje znane pesnike, pisatelje in ilustratorje. Ko je fašistična oblast razpustila tržaško Zvezo učiteljskih društev, so omenjeni trije uredniki Novega roda pribežali v Slovenijo.

Leta 1927 je marenberško učiteljsko društvo predlagalo ustanovitev mladinske založbe. Na skupščini slovenskega poverjenišтва Udruženja jugoslovanskega učiteljstva v Kranju

je bil predlog sprejet, izvoljen odbor in osvojen delovni načrt mladinske založbe, imenovane MLADINSKA MATICA. Njen namen je bil nuditi mladini poceni in kvalitetno knjigo, jo seznaniti z domačimi in tujimi mladinskimi deli ter podpirati šolski pouk. Mladinski list Zvonček je imel malo naročnikov in uredništvo ni pokazalo volje, da bi list reformiralo, zato je Udruženje list ukinilo. Namesto Zvončka je začelo Udruženje leta 1929 izdajati nov mladinski list Naš rod. Ves čas izhajanja ga je urejal Josip Ribičič, izhajal pa je skupaj s publikacijami Mladinske matice.

Mladinska matica je izdala 47 zvezkov Knjižnice Mladinske matice, 6 zvezkov Cicanove knjižnice, 9 letnikov zbornika Kresnice in 10 mladinskih knjig v izrednih izdajah. Med knjigami so bile slikanice za najmlajše otroke, priročniki za branje v prvih razredih osnovne šole, realistični romani, pravljice, poučni spisi, ki so jih lahko uporabljali kot priročnike za pouk zgodovine, prirodopisa in zemljepisa. Razen teh prevodov so bila vsa dela izvirna.

Število naročnikov teh publikacij je bilo zelo visoko. Pri Mladinski matici so sodelovali s svojimi deli naši znani mladinski pisatelji in ilustratorji, mnogo pa je prispevala k razširjenosti publikacij tudi zelo dobro organizirana mreža poverjenikov-učiteljev. Pod spretnim vodstvom urednika Josipa Ribičiča se je list Naš rod stalno izpopolnjeval, se prilagajal novim zahtevam časa in uvajal nove, zanimive rubrike. Za posamezna dela in prispevke v zborniku Kresnice so bile stalno razpisane literarne nagrade. Sodelavci Mladinske matice, ki so sestavljali gospodarski in literarni odsek, so imeli redne stike z učitelji, otroki in književniki ter upoštevali njihove pripombe in predloge. Za svoje uspešno delo je dobila Mladinska matica več priznanj in ministrstvo prosvete je njene publikacije priporočala šolskim knjižnicam. Seveda pa je bila deležna tudi številnih napadov zavistnih nazadnjaških krogov, ki pa Matici niso prizadejali škode, temveč so nasprotno le še zvišali število naročnikov njenih publikacij. Vsaj polovica knjižnih del, ki jih je izdala Mladinska matica, izhaja v ponatisih še danes in ima trajno umetniško vrednost. Že pred drugo svetovno vojno so bila nekatera izmed teh del prevedena v druge jezike.

Mladinska matica je predhodnica sedanje Mladinske knjige, ki je ob svoji ustanovitvi upoštevala smernice, kakršne je imela Mladinska matica, a jih zaradi vojne ni mogla uresničiti.

Tatjana Hojan

NOVE PUBLIKACIJE

Posvet o slovenskem šolstvu v Italiji. Referati, prispevki in razprava; Trst 1976, 251 str.

Slovenski raziskovalni inštitut iz Trsta (SLORI) je organiziral od 25.—27. septembra 1975 posvet o slovenskem šolstvu v Italiji. Ta inštitut, ki je bil ustanovljen 1973, je bil že soorganizator mednarodne konference o manjšinah poleti 1974 v Trstu in organizator simpozija o sociogospodarskih in prostorskih problemih Slovencev v Italiji jan. 1977 in tako pokazal upravičenost in potrebo po obstoju take institucije v zamejstvu.

Tematika, obravnavana na posvetovanju o slovenskem šolstvu v Italiji, je izredne važnosti, saj je vsaka šola za manjšino podlaga za njen obstanek in razvoj. Zvrstilo se je 24 referatov in prispevkov, ki so analizirali položaj slovenskega šolstva v Italiji in na podlagi natančnega pregleda se bodo izdelale nove smernice za razvoj, odpravile pomanjkljivosti in postavile zahteve po spremembah, ki jih terja čas. Posvetovanje je na primer opozorilo na pomanjkljivosti pri strokovnem usposabljanju in tehničnih meritvah, kjer se morajo posamezniki po osemletnem šolanju odločiti za poklicno usposabljanje na italijanskih tečajih, vajeniških in drugih poklicnih šolah. Drug tak problem je videmska pokrajina, kjer se državne oblasti upirajo razširitvi slovenskega šolstva v Beneško Slovenijo in Kanalsko dolino.

Zaradi aktualne problematike se je Založništvo tržaškega tiska odločilo, da v celoti objavi vse referate, prispevke in razpravo in tako poskrbi za temeljito obveščenost javnosti o problemih šolstva.

Prvi trije referati, bolj informativnega značaja, pripadajo gostom, in sicer govore o reformi šolstva v SFRJ (B. Lipužič), položaju šolstva na Koroškem (A. Male) in o slovenskih učnih knjigah v porabskih šolah (A. Šavli). Sledijo referati o slovenskem šolstvu v Italiji, in sicer Kultura in vzgoja v slovenski šoli v Italiji (D. Bratina), nekaj smernic za slovensko izobraževanje v Beneški Sloveniji je podal Pavel Petrič, nato poročilo Marije Pirjevec o tem, kako poteka študij slovenskega jezika na tržaški univerzi. Pravni položaj slovenske šole je osvetlil Karel Šiško-vič.

Skrbno opravljene analize sodelavcev inštituta SLORI prinašajo vrsto zanimivih podatkov o razvoju in številčnem stanju slovenskih šol, o socialni strukturi dijakov slovenskih višjih srednjih šol v Trstu, nižjih srednjih šol v mestnem središču, statistični

pregled goriških maturantov liceja in učiteljišča v letih 1945—1975 itd.

Drugi del zbornika vsebuje krajše prispevke, ki obravnavajo probleme na nižjih srednjih šolah, vlogo poklicnega usmerjanja, vzgoje umskega zdravja in probleme šolstva v Beneški Sloveniji.

V tretjem delu — razprava — so se vrstili številni predlogi, dobronamerne kritike in pohvale. Sledijo odgovori na razpravo in zaključek.

Zbornik je bil izdan v slovenščini in italijanščini z namenom, da se seznani tudi italijanska javnost s problemi slovenske manjšine.

Metka Gombač

Časopis za zgodovino in narodopisje, nova vrsta 10. (XLV.) letnik 1974, drugi zvezek; Maribor 1974, 380 strani.

Uvodna članka sta posvečena spominu na zgodovinarja Stanka Škalerja in arheologa Balduina Sarijo. Slednjemu je uredništvo objavilo verjetno enega izmed poslednjih člankov Pregled topografije Poetovia. Če je ta ptujski Nemec sporna oseba za novejšo kulturno politično zgodovino, pa je v naši arheologiji velika avtoriteta. Na podlagi delno lastnih izkopavanj, predvsem pa bogatega znanja in temeljitega študija je prišel do sklepa, da je razvoj Ptuja drugačen od naših antičnih mest (npr. Celeje). Mesto se ni spustilo v ravnino, pač pa je v zvezi s prehodom preko Drave nastalo naselje tudi na njeni desni strani. Ko je bil pozneje zgrajen še legijski tabor, je nastala situacija, da je reka delila staro civilno mesto od novega vojaškega. Nepoznavanje tega dejstva je napeljalo nekatere, da so antični Ptuj iskali v smeri proti Hajdini. Sarija posebej opozarja tudi na erozijsko dejavnost Drave in spreminjanje njene struge, zaradi česar nekaterih objektov ne bo nikoli mogoče točno lokalizirati.

Tudi naslednji sestavek je posvečen Ptuju. Jože Curk opisuje v Poročilu o kulturnozgodovinskem delu in raziskavah v Pokrajinskem muzeju Ptuj za leta 1970 do 1974 velike in vidne uspehe kolektiva, ki ga je nekaj let vodil. Značaj poročila pa imajo le prve strani, saj avtor kmalu preide izključno na prezentacijo rezultatov obnovitvenih del na muzejskih stavbah. Ugotovive se nanašajo predvsem na arhitekturo nekdanjega dominikanskega samostana in pa na grajski kompleks. Glede slednjega bi opozorili, da avtor

ponovno načanja vprašanje staroslovanskega svetišča in datacije gradu.

Jože Koropec daje v članku Srednjeveško gospodstvo Vojnik na podlagi listinskega, deloma objavljenega gradiva in urbarjev pre-rez skozi preteklost gospodstva in trga. Bralca bodo posebej pritegnili zlasti opisi bojev med tržani in oskrbniki gospodstva.

Jože Mlinarič je avtor razprave Župnija sv. Peter pri Mariboru do ustanovitve samostojnih župnij v njenem okviru v drugi polovici 18. stoletja. Ni sicer prazupnija, saj izhaja iz mariborske, prvi župnik pa se omenja že 1338. Bila pa je toliko velika, da so se iz nje izločile tri župnije. Podatki, ki jih objavlja Mlinarič, dajejo vpogled v gospodarske in duhovne razmere te, cerkveno najmanjše teritorialne enote. Za umetnostne zgodovinarje pa so pomembna zlasti tista sporočila vizitacijskih zapisnikov, ki ne dajejo le opise cerkva in seznamov njihove opreme, ampak poročajo tudi o gradbeni dejavnosti.

Helfried Valentinitzsch piše o procesu podložnikov gospodstva Gornji grad proti ljubljanskemu škofu leta 1676/77. Avtor ugotavlja, da položaj kmetov ni bil slabši od njihovih stanovskih tovarišev na drugih gospodstvih. Kljub temu pa so se stalno upirali ne samo novim obveznostim, pač pa tudi starim, ki jih oskrbniki niso dosledno pobirali. Pravdo v Gradcu so sicer izgubili, sama sprožitev procesa pa kaže na to, da so razmere na nekaterih gospodstvih v tem času bile že take, da so kmetje svojo pravico upali tudi uporabiti.

Kot prispevek ob 200-letnici terezijanskih šol je Etbin Bojc napisal članek Šole in učiteljstvo na slovenskem Štajerskem pred 100 leti. V telegrafskem stilu opisuje po abecednem redu (prišel do Krško, ki ga tudi vključuje) preteklost nekaterih najnižjih šol in njihove učitelje. Čeprav je iz teksta razvidno, da je uporabljeno veliko arhivskega gradiva, pa žal pomanjkanje opomb onemogoča interesantom lažji dostop do tovrstnega arhivskega materiala, ki bo mogoče dal vsaj delen odgovor za dogajanje na slovenskem Štajerskem v letu 1848 in pozneje.

Izredno ambiciozno je napisana razprava Iztoka Premrova Arhitektura devetnajstega stoletja v Mariboru. Za prvo stoletje je značilna prevlada novoklasicizma, ki mu sledita novoromantika in novogotika. Sedemdeseta in osemdeseta leta so pojav čistega novorenesančnega sloga in novobaroka. Za konec stoletja in čas do vojne je značilno, da se historični slogi ne umaknejo secesiji, ampak doživijo zadnji velik vzpon, vendar ne v čistih oblikah. Vzore je črpala mariborska arhitektura

predvsem iz bližnjega Gradca in malo bolj oddaljenega Dunaja, vpliv Ljubljane pa v nasprotju s Steletom po Premrovovem mnenju ni zaznaven.

Stane Granda

Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, Zbirka vodnikov: Št. 27: V. Kolšek: Šempetrška nekropola, Ljubljana 1970, 30 str. Št. 50: J. Šašel: Emona, Ljubljana 1975, 30 str.

Obe knjižici nam prikažeta ostanke dveh antičnih arheoloških spomenikov v Sloveniji, nekropole v Šempetru in Emone.

S prvim vodnikom po Šempetrski nekropoli je V. Kolšek dopolnila izdajo prvega vodnika, ki ga je spisal dr. Josip Klemenc; ta je tod tudi vodil izkopavanja. Šempeter leži blizu Celja, zato so tu pokopavali celjske meščane. V močni poplavi Savinje je reka grobišče zasula in na ta način so se skoraj popolnoma ohranili štirje največji nagrobniki: Vindonijev, Priscianov, Ennijev in Sekundianov. Poleg teh spomenikov, ki imajo s svojo motiviko in okrasjem pomembno vlogo v razvoju rimske umetnosti na sploh in ne le umetnosti na naših tleh, opiše V. Kolšek v drugem delu svoje knjižice še manjše nagrobne, tudi tiste, ki so se nam ohranili le v posameznih delih. Vse spomenike datirajo v prvo in drugo stoletje n. št. do poplave, ki jo postavljajo v tretje stoletje, v čas Klavdija II. Gotskega (268—270).

Z drugo knjižico pa nas J. Šašel popelje v antično Emono, zato tudi nosi knjiga širši naslov Sprehod po Ljubljani k ostankom Emone. Najprej opiše nastanek rimske naselbine, ki so jo zgradili najpozneje ob koncu iliro-dalmatinskega upora 6.—9. n. št. O prvem obdobju nam govori več kamnitih plošč z napisi. Prva je iz časa po Avgustovi smrti leta 14. Sledi nato prikaz zgodovinskega razvoja Emone in najvažnejših njenih preostankov, ki jih v večini hranita Narodni in Mestni muzej. Važen arhitekturni ostanek pa je mestno obzidje, katerega del je obnovljen na Mirju. Ohranili so se tudi temelji kurije in bazilike na forumu in čelnih vrat. Od leta 1969 so najvažnejša izkopavanja na starokrščanskem baptisteriju. V parku Zvezdi pa je na stebru t. im. »emonski meščan«, ki opozarja mimoidoče na bližino nekdanje Emone.

Lilijana Vidrih

Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, Zbirka vodnikov: Št. 34 M. Zadnikar: Žička kartuzija, Ljubljana 1973, 22 str.; Št. 59 M. Zadnikar: Pleterje, Ljubljana 1976, 31 str.

Avtor nam v obeh vodnikih prikazuje dva pomembna zgodovinska spomenika samostanske arhitekture pri nas. Opisuje geografski položaj obeh samostanov, njuno zgodovino, umetnostnozgodovinski razvoj arhitekture in njene opreme ter današnje stanje.

Oba samostana je poselil kartuzijanski red, ustanovljen v 11. stoletju v Franciji. Izjemno strogim redovnim pravilom se podreja tudi arhitektura, ki je skoraj brez okrasja z značilno enoladijsko cerkvijo ter velikim in malim križnim hodnikom. V začetku so bile kartuzije zgrajene celo v dveh kompleksih: eden za brate laike, drugi za menihe. Tako je zgrajena starejša Žiča, ne pa kasnejše Pleterje.

Žička kartuzija. Ustanovil jo je leta 1165 štajerski mejni grof Otokar Traungavec. Samostan, zgrajen v poznoromanskem slogu, je kasneje doživel gotske in baročne prezidave in dozidave. Od »spodnjega« se je ohranil izjemen spomenik tedanje arhitekture; redovna — danes župnijska cerkev v Špitaliču. Od »zgornjega« samostana pa ruševine poznoromanske gotske predelane cerkve, ostaline drugih stavb ter obzidja in stolpov.

Pleterje so ustanova grofi Hermana II. Celjskega iz leta 1406. Od prvotne arhitekture se je ohranila le gotska redovna cerkev in ostanki malega križnega hodnika. Današnji samostan, ki nas impresionira s svojo razsežnostjo, so začeli graditi konec 19. stoletja. Bogato opremo, veliko knjižnico ter umetniške slike flamskih in francoskih slikarjev pa so prinesli v samostan menihi iz ukinjene francoske kartuzije Bosserville. V samostanskem arhivu se hranijo tudi stari urbarji, rokopisi ter kopije listin.

M. Kač

Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, Zbirka vodnikov: Št. 51: B. Reisp, Grad Mehovo, Ljubljana 1975, 26 str.; Št. 60: I. Stopar, Vrbovec z okolico, Ljubljana 1976, 30 str.; Št. 46: I. Stopar, Velenjski grad, Ljubljana 1974, 30 str.; Št. 70: B. Otorepec, B. Reisp, Bogenšperk, Ljubljana 1976, 34 str.; Št. 32: I. Stopar, Stari grad nad Celjem, Ljubljana 1972, 26 str.; Št. 43: N. Štupar-Šumi, Grad Rihemberk nad Branikom, Ljubljana 1973, 30 str.

V zbirki vodnikov so izšli tudi opisi nekaterih gradov, ki so se ohranili na Slovenskem. Gradovi so zelo znani kulturnozgodovinski spomeniki, a žal jih je mnogo v ruševinah, mnoge pa še obnavljajo. V zbirki opisani gradovi so obdelani z več zornih kotov. Podan je

njihov geografski položaj in hkrati s tem njihova vloga v preteklosti, njihov nastanek ter specifičnost dobe in sloga, v katerem so nastali. Kratko je orisan tudi zgodovinski razvoj gradov in važnejših rodbin, ki so jih imele v lasti.

Grad Mehovo je znan zlasti iz dobe turških vpadov in kmečkih uporov, saj nam viri pričajo, da so ga zavzeli uporni kmetje 1515, grajsko gospodo ali pobili ali pa jo nagnali delat na polje. Avtor navaja mnoge vire, tako del rokopisnega osnutka sporočila deželnih stanov cesarju Maksimiljanu I. o padcu Mehovega in drugo. Ker je podanih več virov o istem dogodku, jih lahko bralec sam proučuje. Prav tako je opisan tudi *Velenjski grad*, le da je tu še nekoliko več poudarka na sami arhitekturi in razvoju gradu. Natančno so opisani današnji ostanki gradu.

Celjski grad je gotovo eden naših najbolj znanih gradov, čeprav se je od njegove nekdanje mogočnosti ohranilo le malo. Tudi tu je izredno natančno podan razvoj nastanka gradu in dograjevanje določenih etap v zvezi z rodbinami, ki so ga imele v lasti.

Grad Vrbovec je nekaj časa pripadal Celjanom. I. Stopar je poleg samega gradu, za katerega pravi, da je izredno natančno in trdno zidan ter da je doživel mnogo prezidav, opisal tudi okoliške kraje (Nazarje, Rečico), njihove kulturnozgodovinske spomenike in razvaline gradu Rudenek.

Grad Bogenšperk je znan zlasti po svojem lastniku Valvasorju, čeprav ga je ta imel le malo časa v posesti. Eno zgodnjih obdobij našega tiskarstva je vezano na ta grad, saj je 1678 Valvasor tu osnoval grafično podjetje. Grad Bogenšperk danes načrtno obnavljajo, pripravljajo stalno razstavo praznoverja in čarovništva, ohranjena pa je tudi Valvasorjeva delovna soba.

Grad Rihemberk nad Branikom spada med največje in najstarejše gradove na Primorskem. Avtorica ugotavlja, da se rodbina Rihemberških prvič omenja v 12. stol. in ima grad vse, dokler ne izumre, nato pa preide v posest goriških grofov. Grad je bil zelo dobro ohranjen še vse do druge svetovne vojne, ko je bil miniran in požgan. Zdaj ga obnavljajo, a žal se je njegove notranje opreme malo ohranilo. Tudi pri tem gradu je natančno opisan njegov stavbni razvoj z vsemi prezidavami, ki so trajale do tega stoletja, prav tako njegovo današnje stanje in načrti za obnovo gradu. Omenjeni so še zgodovinski spomeniki v okolici.

Nandja Požrl

Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, Zbirka vodnikov: št. 2: J. Jarc, Rog — spomenik slovenske Osvobodilne fronte, Ljubljana 1966, 31 str.; št. 21: S. Vrišer, Sladka gora, Ljubljana 1970, 26 str.; št. 47: M. Ciglar (itd.): Učna pot po šmarnogorski Grmadi, Ljubljana 1974, 30 str.; št. 61: T. Wraber: Trenta, Ljubljana 1976, 38 str.

V zbirki so izšli tudi štirje zvezki z naslovi: Rog (2), Sladka gora (21), Šmarnogorska Grmada (47) in Trenta (61). Avtorji skušajo v njih s kratko vsebino, fotografijami in preprostimi zemljevidi bralcu čim bolj približati posamezne predele slovenske pokrajine v kulturno-zgodovinskem in prirodno-geografskem pogledu.

Zvezek z naslovom Rog, čigar avtor je Jan-ko Jarc, je izšel 1966 v Ljubljani. V uvodu avtor poda lego Roga v slovenski pokrajini in kratek zgodovinski oris do druge svetovne vojne. V ostalem delu zvezka pa nas seznaja s tem, kako je bilo na Rogu med NOB: pred italijansko ofenzivo in med njo, po kapitulaciji Italije in v času nemške ofenzive. V posebnem poglavju so obravnavane tudi baze in bolnišnice na Rogu med narodnoosvobodilno borbo. Ta zvezek dobro služi vsakomur, ki se napoti sem in ni najbolj seznanjen s tem, kako pomemben je bil Rog za nas med NOB.

Leta 1970 je v Ljubljani izšel zvezek *Sladka gora*. Avtor *Sergej Vrišer* je prikazal Sladko goro kot enega pomembnih kulturnih spomenikov vzhodne Slovenije. Avtor omenja, da Sladka gora slovi že dve stoletji kot romarska pot, njen umetnostni in turistični sloves pa je znatno mlajši. Ob prebiranju je opazno, da je zvezek deljen na štiri dele. V prvem S. Vrišer na kratko opiše položaj Sladke gore in njen pomen. V ostalih treh delih pa se ustavi ob umetnostnih znamenitostih cerkve na Sladki gori, to je ob arhitekturi, slikarstvu in kiparstvu. Podrobno opisuje zunanost in notranost cerkve in navaja tudi njene ustvarjalce. Kaj pomeni Sladka gora v slovenski umetnosti, povedo besede avtorja, ki pravi, da je še vedno bleščeča galerija našega baroka.

Zvezek *Šmarnogorska Grmada* je delo več avtorjev (*Milan Ciglar, Sonja Koblar, Marjan Zorn in Ivan Žonta*). Izšel je 1974 v Ljubljani. Besedilo o Trenti je napisal *Tone Wraber*, izšel pa je ta zvezek leta 1976 v Ljubljani. Avtorji obeh zvezkov predstavljajo predvsem prirodno-geografske značilnosti Šmarnogorske Grmade in Trente. Toda med tem ko nam avtorji Šmarnogorske Grmade prikažejo skrajda izključno njen rastlinski svet, se v zvezku o Trenti seznanimo tudi z življenjem v

Trenti nekoč, ko so tu nastajala prva naselja. Avtor nam predstavi tudi Kugyja, ki je po njegovih besedah z drugimi gorskimi vodniki domačini iz Trente odkritelj Julijski Alp. Pod naslovom *Od Loga do izvira Soče* predstavi Wraber bralcu lepote in znamenitosti Trente.

Za vse štiri zvezke bi lahko rekli, da so dobri vodiči za vsakega obiskovalca, ki se namenja na Rog, Sladko goro, Šmarnogorsko Grmado ali Trento.

Zdenka Šaver

Stane Stražar, Svet pod Taborom, kronika Ihan, Ihan 1974. 335 str.

To je Stražarjevo drugo tovrstno delo. V svojem prvem delu — *Kroniki Doba* je obdelal dobsko območje (oceno glej v *Kroniki XIX/1971 str. 55—57*).

Avtor se je z veliko prizadevnostjo lotil zbiranja zgodovinskega in narodopisnega gradiva za ihansko področje. Knjigo je razdelil na spremno besedo, uvod in 12 poglavij, ki pa imajo po svoji oprtosti na vire in po svoji vsebinski zgodovinski teži različno vrednost. Delo je posvečeno žrtvam okelske tragedije, 30-letnici smrti Antona Breznika in stoletnici šole v Ihanu ob njegovi 750-letnici.

V splošnem pregledu ki je neke vrste uvod, podaja in obdela zemljepisne in geološke značilnosti tega predela ter predstavi naselja in zaselke ter razloži etimološko osnovo imen posameznih krajev, kmetij, ledinskih imen itd. V prvem poglavju Ihan in okolica posveti nekoliko več prostora podatkom, ki so tudi za zgodovinarja zanimivi. Le škoda, ker jih črpa iz drugotnega vira, namreč iz cerkvene kronike in ne iz originala. Gre za podatke iz urbarjev iz let 1668, 1715, 1755. Tudi podatki iz franciscejskega katastra iz leta 1826 po katastrskih občinah bi bili ob primerjavi z urbarji zanimivi tako za zgodovinarja kot za krajanje. V to poglavje vključuje tudi obdobje turških vpadov, francosko okupacijo in rokovanja. Vse pa prepleta z zanimivimi ljudskimi zgodbami in pripovedmi. S tem vpletanjem zanesljivim in zgodovinsko trdnim osnovam svojega dela pridaja nepotreben prizvok fabuliranja. Morda bi te pripovedi bolj sodile v drugo poglavje o ljudski tvornosti. Tretjemu poglavju Cerkev, cerkveno stavbarstvo, kulturni spomeniki bi lahko priključil tudi četrto Znamenja, ki tematsko sodi sem.

V naslednjem 5. pogl. Izobraževanje in razvoj šolstva se je oprl predvsem na šolske kronike. Ob 100-letnici šole v Ihanu je to poglavje dober kašipot vsakomur, ki se želi seznaniti o tem. V poglavju Kulturno in prosvetno življenje nas preseneti bogata aktiv-

nost Ihancev tako na kulturno-prosvetnem kot športnorekreativnem področju. Zbral je veliko podatkov, ki jih je našel v arhivih posameznih društev in iz zapiskov sej ter iz sodobnega tiska. V 7. pogl. nam predstavi pomembnejše Ihance. V poglavju o gospodarstvu obdela različne vrste in zvrsti gospodarstva: poljedelstvo, živinorejo, čebelarstvo, lov, ribolov, trgovino, stare gostilne, vodna kolesa — mline, žage. Največ se zadrži na slamnikarstvu, ki ima svoje začetke prav na ihanskem področju. V 9. pogl. govori o formiranju in organizaciji javne uprave. Deseto poglavje Ihanci v prejšnjih vojnah temelji predvsem na ustnih pričevanjih. Avtor je pri tem opravil veliko zamudnega terenskega dela.

Poglavja o NOB se je lotil skrbno in prizadevno. Veliko akcij in dogodkov je preverjal in dopolnjeval z ustnimi pričevanji in listinskim gradivom. Podaja tudi podobo gospodarsko-finančnega zaledja partizanskega boja. O partizanskih tehnikah na tem področju je zelo izčrpen, prav tako o nemškemu terorju nad domačini, o izseljencih ter o partizanski tragediji na Oklu. Kronika nesreč je zadnje poglavje, nato sledijo opombe, ki jih avtor imenuje literatura in viri. V knjigi je tudi 32 strani črno-belih fotografij ter 8 barvnih, ki so delo Miloša Starbeka. Te strani so na finejšem papirju in niso numerirane. Bogat slikovni material dobro dopolnjuje tekst. Na koncu knjige je priložena še specialka tega področja.

Pri citiranju virov in literature je nekaj napak. Pri navedbi časopisov kot npr. Delo je treba navesti tudi številko in datum. Pri citiranju drugih del je treba vedno navesti kraj in leto izdaje. Če misli s kratico l. c. — loco citato, navedeno mesto, potem je treba v njegovem primeru uporabiti o. c. — opus citatum, navedeno delo, kar je bolj smiselno in tudi pravilno. Tudi pri citiranju nemških del bi moral biti preciznejši kot npr.: Die Ehre des Herzogthums Krain, ko je člen kar izpustil. Pri virih iz AS je oznaka včasih pomanjkljiva, in še nekaj takih malenkosti.

Stražarjeva Kronika Ihana je dobra poljudna obogatitev slovenske krajevne zgodovine. Ob večjem strokovnem znanju bi verjetno marsikaj drugače in bolje povedal, tudi razpoložljivo gradivo bi bolje izrabil. Za starejša obdobja je kompilator, za drugo polovico 19. stoletja seže po virih, pri obravnavanju 20. stoletja pa gradi na literaturi, virih, ustnem izročilu in osebnih pričevanjih. Če računamo, da se je avtor lotil dela ljubiteljsko-zbirateljsko, je delo več kot vredno pohvale.

Janez Marolt

Pišce ob 30-letnici osvoboditve. Izdala družbeno-politične organizacije KS Pišce, Pišce 1975, 26. str.

Ob 30-letnici osvoboditve so v Pišecah, vasi s približno 500 prebivalci na Bizeljskem, odkrili spomenik, ki je posvečen predvsem žrtvam in zmagam v narodnoosvobodilni borbi na tem področju kot tudi kmečkim uporom, katerih prizorišče je bilo v veliki meri tudi to ozemlje. Ob tej priložnosti je izšla lična brošura, ki je temu posvečena in na kratko bralcu predstavlja preteklost in tudi sedanjost kraja. Poudarek pa je seveda na obdobju narodnoosvobodilnega boja.

Besedilo se deli na tri poglavja. Prvo, ki nosi upravičen naslov »Pišce v času kmečkih uporov«, skuša na kratko opisati potek slovensko-hrvaškega kmečkega upora iz leta 1573 na tem ožjem področju. Še prej je v nekaj stavkih omenjen dotedanji razvoj Pišec s fevdalnega vidika in omenjena je letnica 1285, ko je bila trdnjavnica Pišce s pripadajočimi posestvi last solnograškega kapitlja, ki je oskrboval ta posestva. Leta 1595 je bila graščina prodana plemiški rodbini Mosconov, v katerih rokah je ostala skoraj do druge svetovne vojne. V uporih leta 1573 so neposredno sodelovali tudi pišečki in bizeljski kmetje s svojimi voditelji. Omeniti gre tudi lokalni kmečki upor iz leta 1661, ki je bil naperjen že proti cesarskim dajatvam. Ob koncu prvega poglavja je na kratko omenjen razvoj vasi do druge svetovne vojne, tako je npr. omenjena ureditev cest, začetek delovanja pošte in brzojava 1903, prva šola pa je bila v Pišecah že leta 1820, vzdrževal jo je graščak. Na tej šoli je poučeval tudi Franc Pleteršnik, oče slavista Maksa Pleteršnika, vendar je šola po smrti Alberta Moscona prenehala delovati.

Drugo in najobširnejše poglavje nosi naslov »Pišce v narodnoosvobodilnem boju«. Tu gre najprej omeniti, da so bile Pišce sicer zunaj izseljenskega pasu, a posledice izseljevanja so Pišce čutile, saj so tedaj vse pišečke vasi štejele okrog 1600 prebivalcev, v njih pa se je skrivalo okrog 400 beguncev iz tega pasu in iz taborišč. Prebivalci so jim nesebično pomagali. Besedilo nato omenja ustanovitve in uničenje brežiške čete, delo aktivistov OF, ki so v letu 1942 v rajonu Brežic ustanovili že 14 odborov OF. Vse to področje je bilo operacijsko področje Kozjanskega bataljona, tu sta se mudili in delovali druga ter spomladi 1943 tretja četa tega bataljona, nato pa je tu ostala le t. im. Kozjanska četa. Kot najbolj tragičen dogodek gre tu omeniti ustrelitev 10 talcev v Pišecah 1. maja 1943 kot povračilo na neko akcijo tretje čete Kozjanskega bata-

ljona. Modrasova Kozjanska četa je imela s sovražnikom več borb, največje pa so bile v dneh od 19. do 22. decembra 1943, ko so skupaj s hrvaškimi partizani napadli Bistrico ob Sotli, nato pa v bojih na Preski in na Drenovcu zadali sovražniku hude izgube, saj je imel nad 90 mrtvih in nad sto ranjenih. Ti boji pomenijo v teh krajih začetek množične ljudske vstaje in odhod v partizane. Spet je bil ustanovljen Kozjanski bataljon, ki je med drugim uničil postojanko v Globokem ter sodeloval s hrvaškimi partizani.

Dne 27. aprila 1944 je bil ustanovljen Kozjanski odred, v katerem je bila nad polovica borcev iz pišečkih in sromeljskih vasi. Kot njegov največji uspeh naj omenimo likvidacijo postojanke žandarjev in vermanov v Pišecah 7. julija 1944 po prvem bataljonu. Ta datum je danes v Pišecah tudi datum krajevnega praznika, ki se praznuje od leta 1956 dalje.

Na kraju lahko podčrtamo velik delež Pišečanov pri ustanovitvi Kozjanskega odreda in sploh v boju za svobodo. Po podatkih v knjižici je v NOB sodelovalo v enotah 250 borcev, padlo je 62 Pišečanov in ustreljenih je bilo 10 talcev. To je res velik prispevek.

Zadnji del je posvečen gospodarskemu razvoju Pišec in okolice. Iz tega pregleda je razvidno, da se prebivalci ukvarjajo predvsem z vinogradništvom, ki ima tu zelo staro tradicijo.

Boris Mlakar

France Kresal: Tekstilna industrija v Sloveniji 1918—1941, Ljubljana, Založba »Borec« 1976, 406 str.

Proučevanje razvoja industrije in njenih zvrsti se kot sorazmerno nova panoga zgodovine pri nas še ne more ponášati s posebej bogato bibliografijo. Med slovenskimi raziskovalci, ki so se posvetili proučevanju teh vprašanj, velja posebej omeniti delo sodelavcev »Instituta za zgodovino delavskega gibanja« Jožeta Šorna in Franceta Kresala. Delo slednjega »Tekstilna industrija v Sloveniji 1918 do 1941« pomeni pomembno obogatitev slovenskega zgodovinopisja.

Delo je avtorjeva doktorska disertacija, ki jo je zagovarjal leta 1972. Odločil se je za podroben prikaz tekstilne industrije v Sloveniji, ki se je v obravnavanem obdobju razvila v eno najmočnejših industrijskih vej slovenskega gospodarstva in je zaposlovala največje število delavcev.

Teritorialno je delo omejeno na Slovenijo v mejah stare Jugoslavije, kajti z nastankom le-te se je formiral nov gospodarski prostor,

v katerem se je razvijalo slovensko gospodarstvo, tekstilna industrija v Sloveniji pa se je v tem obdobju zelo hitro razvijala in prebrodila stagnacijo, ki je trajala že od začetka dvajsetega stoletja.

V uvodnem delu avtor podrobno razčlenjuje vire in jih analizira, natančno opredeljuje posamezne vrste arhivskega gradiva, časopisnih virov, spominov in literature.

V prvem delu najprej podaja pregled razvoja tekstilne industrije na ozemlju bodoče Jugoslavije do leta 1918. Pri pregledu, ki se nanaša na Slovenijo, obravnava tudi tiste tekstilne tovarne, ki so po 1918 ostale zunaj meja stare Jugoslavije, prikaže pa tudi stanje na domačem jugoslovanskem ozemlju, ki je bilo v okviru habsburške monarhije, in stanje v Srbiji, vendar oboje bolj na kratko.

Sledi obširen pregled razvoja tekstilne industrije v stari Jugoslaviji. Težišče pregleda je na stanju tovrstne industrije v Sloveniji, kot primerjavo pa avtor navaja pregled razvoja drugod v Jugoslaviji in v sosednjih državah. Prikaže tudi carinsko in zunanjetrgovinsko politiko Jugoslavije glede na razvoj tekstilne industrije. Posebej tehtni sta analizi stanja tekstilne industrije v Jugoslaviji leta 1938 in v Sloveniji leta 1939. Avtor se ni odločil za leto 1941, ki pomeni končno letnico pregleda, ker takrat stanje zaradi vojne ni bilo več normalno. Analizo stanja za leto 1938 za vso Jugoslavijo je podal zato, ker se na to leto nanašajo vsi podatki iz »Statistike industrije kraljevine Jugoslavije«, v Sloveniji pa je tekstilna industrija dosegla vrh leta 1939 in je za takrat dovolj podatkov. Podal je tudi analizo kapitala, vloženega v razvoj tekstilne industrije v Sloveniji v obravnavanem obdobju, prav tako pa je prikazal šolanje domačih tekstilnih strokovnjakov.

V drugem delu razprave avtor poda socialnopolitični in materialni položaj tekstilnega delavstva v Sloveniji in Jugoslaviji, prikaže pa tudi delavsko gibanje tekstilnih delavcev v zvezi z delovanjem delavskih strokovnih organizacij in strank zunaj tovarn. Precej prostora posveti razčlenitvi zavarovanja delavcev, podaja število tekstilnega delavstva v primerjavi z drugim industrijskim delavstvom v Sloveniji, analizira materialni položaj delavstva, mezde, stanovanjska vprašanja, kolektivne pogodbe, primerja življenjske stroške in življenjski minimum s plačami.

V zaključnem delu razprave analizira posamezne delavske strokovne organizacije in njihov razvoj kot tudi delovanje sindikatov in političnih strank, predvsem KPJ. Sledi pregled mezdnih in stavkovnih gibanj tekstilnih delavcev v Sloveniji od 1919 do 1936. Tu na-

vaja tudi prvo kolektivno pogodbo pri nas v tekstilni industriji med delodajalci litijske tekstilne tovarne in predstavniki strokovnih organizacij in delavcev, ki so jo podpisali leta 1935.

Avtor zelo izčrpno obdela veliko tekstilno stavko v Sloveniji leta 1936, pregled pa zaključuje s prikazom težkega položaja tekstilnega delavstva v letu 1940 zaradi redukcije in draginje.

Delo je opremljeno z velikim številom tabel in grafikonov, dopolnjuje pa ga tudi bogat slikovni material. Mogoče bi avtor lahko dodal še kratek pregled razvoja tekstilne industrije na slovenskem etničnem ozemlju, ki je po 1918 ostalo zunaj Jugoslavije.

Delo Franceta Kresala pomeni vsekakor tehten prispevek k slovenskemu zgodovinsopisu in je rezultat skrbnega in natančnega ter dolgotrajnega dela. Želeti si je samo, da bi bile tudi druge panoge slovenskega gospodarstva v tem in drugih zgodovinskih obdobjih deležne take obdelave.

Andrej Vovko

Herbert Paschinger, Kärnten. Eine geographische Landeskunde. Erster Teil: Allgemeine Darstellung, Klagenfurt 1976, 322 str.

Med publikacijami, ki so izšle ob »tisočletnici« Koroške, je tudi gornja Paschingerjeva knjiga. Gre za publikacijo, ki naj poda pretez novih spoznanj o avstrijski Koroški še posebej za čas po drugi svetovni vojni. Pri tem se knjiga navezuje na publikacijo s podobnim imenom, ki jo je leta 1939 izdal Herbertov oče Viktor (Viktor Paschinger, *Landeskunde von Kärnten und Osttirol*). Ne glede na to pa je leta 1976 izšla knjiga povsem samostojno delo, katere poudarek je usmerjen še zlasti v neposredno polpreteklost. Iz problematike, ki jo zadeva, bi na tem mestu poudarili gospodarsko plat in še zlasti poveljna demografska gibanja na avstrijskem Koroškem.

Tistega pa, ki se ukvarja s slovenskim vprašanjem, bodo še zlasti pritegnili avtorjevi pogledi na koroškega Slovenca ter na koroško manjšinsko problematiko. Videti je, da Paschingerju Slovenci sicer pomenijo »eno osnov« koroškega prebivalstva, vendar pa po njegovem niso »niti prva, niti zadnja, niti najvažnejša«, ter nadaljuje: »Kakor so Kelti nadvladali Ilire, Rimljani Keltoilire, tako so Slovani še zlasti na območju Mure in Aniže v celoti, v Podravju pa z izjemo izginjajočega majhnega deleža (tu Paschinger vsekakor misli na slovensko manjšino), prešli v bavar-

stvo.« Za avtorjev pogled na koroške Slovence (videti je, da ga je oblikoval znani Martin Wutte) pa je še posebej značilno zagotovilo, da na južnem Koroškem (v preteklih stoletjih) ni šlo za germanizacijo, temveč za slovenizacijo (tamkajšnjega življa). Zaključek trditev take vrste je seveda ta, da slovenska Koroška ni nikoli obstajala, temveč da že iz časa med 9. in 13. stoletjem izvira medsebojno prepletanje in sožitje nemškega in slovenskega koroškega življa.

Naj navedemo še nekaj Paschingerjevih trditev. Tako na primer dvomi o morebitnem obstoju čisto slovenskega območja v »zadnjih stoletjih«. Svoj dvom utemeljuje s prevladujočo vlogo nemščine in nemštva ter med drugim posebej omenja, da so prvo slovensko knjigo tiskali na Koroškem (Šele) leta 1752 (prav 1762, pri tem pa Paschinger seveda ne omenja obdobja reformacije in takratne vloge slovenskega jezika). K argumentaciji pritegne končno še izsledke germanista Eberharda Kranzmayerja ter zaključuje, da se že za »prvo polovico preteklega stoletja ne da govoriti o zaključenem slovenskem jezikoslovnem območju«, dejstvo, ki tu kaže na očitno neuskladenost teksta.

Knjiga tudi dokazuje, da je Paschinger privrženec »vindišarske teorije«. Ko govori o ljudskih štetjih, piše, da so do leta 1934 štetja spraševala »le po nemški in slovenski jezikovni pripadnosti«. Nato preskoči uvedbo vindišarskih jezikovnih kategorij za nacizma leta 1939 ter pravi, da so pri štetju leta 1951 uvedli devet (dejansko deset) jezikovnih kategorij, sestavljenih iz treh občevalnih jezikov, nemščine, slovenščine in »windisch«. Značilno je tudi, da Paschinger nekritično prevzema uradne jezikovne podatke štetja leta 1971 ter jih temu primerno tudi interpretira.

Dalje je še omeniti, da je Paschinger zagovornik »ugotavljanja manjšine«. Slednje utemeljuje v knjigi s tem, da imajo »jezikovna štetja le malo s priznavanjem k (določeni) narodnosti«, to pa lahko razreši le tajno glasovanje, »podobno kot je bil plebiscit leta 1920« (!). Nedvomna Paschingerjeva zasluga pa je opozorilo, da je podobno zahtevo že v dvajsetih letih postavil Martin Wutte (Paschinger se pri tem sklicuje na Wuttejev članek *Das Grenzland Kärnten, Südd. Montashefte* 1927). — V tej luči namreč pomeni v marsičem »štetje posebne vrste« (= ugotavljanje manjšine) z dne 14. novembra 1976 logično izpolnitev zahteve nemškega koroškega nacionalizma izpred štiridesetih let.

Tone Zorn

Razprave Nina Agostinetti o katoliškem gibanju na Goriškem in v Furlaniji

Nino Agostinetti iz Padove (pojavil se je že v slovenskem tisku: Goriški letnik, Srečanja) je v letu 1976 objavil dve razpravi o katoliškem gibanju pri Italijanih na Goriškem in v Furlaniji. Te tematike se je prvič lotil v članku »Il circolo italo-sloveno cattolico di Gorizia« (Iniziativa Isontina 16/1974 85—91), kjer je obravnaval narodnostno mešano katoliško družbo v Gorici. Ta organizacija ni nikoli zaživela v pravem pomenu besede; potem ko so jo Slovenci zapustili, je izgubila svoj mednarodni značaj. Svoje delovanje je gojila v duhu avstrijakantstva, izključno italijanski značaj kasnejših let pa je to pglavitno značilnost znatno spremenil.

K nastanku katoliškega gibanja na Goriškem se je Agostinetti znova povrnil v članku »Origini del movimento cattolico nel Friuli Orientale«, ki je izšel v zborniku »Il movimento cattolico e la società italiana in cento anni di storia« (Roma 1976). Članek je nato izšel v posebni brošuri, ki obsega 16 neoštevilčenih strani kot izdaja beneške delegacije gibanja »Civiltà mitteleuropea« (Padova). Avtor se ni v tem članku dokopal do nekih novih spoznanj, obširno pa je popisal arhivske in časopisne vire ter literaturo (pozna tudi nekatera dela slovenskih avtorjev o problematiki). Nekajkrat se dotakne tudi slovenskih razmer, pri čemer zagreši nekaj napak.

Kot druga knjižica beneške delegacije gibanja »Civiltà mitteleuropea« je izšlo tudi Agostinettijevo delce »Le associazioni goriziane alla vigilia della prima guerra mondiale« (29 strani). O goriškem društvenem življenju pred prvo svetovno vojno je sicer pri Slovencih pisal A. Gabršček, pri Italijanih pa tudi R. M. Cossar. Teh del pisec brošure ne upošteva, pač pa je veliko gradiva dobil v goriškem državnem arhivu. Upoštevanje so v precej manjši meri tudi razmere pri Slovencih. Razpravljanje o društvi ne more biti kar se da sistematično, ta osnovni pogoj je avtorju precej tuj. Zato je mnogo konfuznosti, iz katere se izdvaja piščeva želja po kar največjem navajanju uporabljene literature in virov. Čeravno ni v knjižici nikjer navedeno, je izšla leta 1976, tudi kraj izdaje ni naveden.

Leta 1976 je Nino Agostinetti objavil pri videmski založba »La nuova base« samostojno razpravo »Il Friuli e l'opera dei congressi« (50 strani). Znova se je povrnil h katoliškemu gibanju, prostorsko ga je omejil na področje

videmske nadškofije. Objavljena razprava je pravzaprav referat, s katerim je leta 1975 nastopil v Ferrari na zborovanju o italijanskem katoliškem gibanju na prelomu 19. in 20. stoletja. Avtor je pregledal odmev italijanskih katoliških kongresov na tleh Furlanije v tridesetletnem razdobju, in sicer med leti 1874 in 1904. Leta 1874 je bil namreč v Benetkah prvi italijanski katoliški kongres, leta 1904 pa je bila s papeževim odlokom ukinjena »Opera dei Congressi«, organizacija, ki jo je postavil 2. italijanski katoliški kongres (1875) z dobrodelnimi in gospodarskimi nameni. Tudi ta razprava je bila napisana na podlagi arhivskega gradiva, seveda je le izsek iz delovanja gibanja, ki mu je za področje Furlanije napisal temeljno zgodovino T. Tesitori.

B. Marušič

Cronache Goriziane 1914—1918. A cura di Camillo Medeot, Gorizia 1976, 416 str. + 1 karta, 8^o.

Delo Camilla Medeota smo na tem mestu že predstavili (Kronika 1975, 193—4). V letu 1976 se je znova oglasil, ko je v knjigi objavil pričevanja dvajsetih različnih piscev o prvi svetovni vojni na tleh Goriške. Ta pričevanja so spominski zapisi, dnevniki in pisma. Njih avtorji so Italijani; urednik knjige si je zaman prizadeval, da bi objavil istočasno tudi podobne priče katerega slovenskega pisca. Prva svetovna vojna je tematika, ki se ji italijanska historiografija znova posveča. Vsako leto goriški zgodovinarji objavijo vsaj po eno knjigo. Camillo Medeot, ki je poskrbel za objavo (in spremno besedo) zbirke zanimivih zgodovinskih virov, se ni prvič lotil zgodovine prve svetovne vojne, pa tudi objavljanje zgodovinskih virov ni v njegovem sedanjem delu novost.

Objavljeni prispevki so različnega obsega, posegajo v različna obdobja vojne, prav tako so različni njih pisci (F. de Gironcoli, L. Bortolotti, V. Peterlongo, F. Prezza, A. Mulitsch, T. Falzari, R. Del Neri, C. Furlani, F. Castelliz, M. Baum de Baguer, G. Meizlik in A. Hutter). Urednik knjige predstavi vsakega posameznega pisca in poda ustrezno razlago k vsakemu posameznemu tekstu in opombe, ki pa ne dosežejo takega obsega, da bi lahko govorili o kritični izdaji. Pretežni del pričevanj govori o prvem letu vojne na goriških tleh (maj 1915—poletje 1916), dasiravno posegajo nekateri tudi v razdobje po kobariškem prodoru. O prvi svetovni vojni v Posočju so doslej največ pisali vojaški udeleženci, Medeotove »Cronache« pa nam zelo primerno

predstavijo tudi civilno plat dogodkov. Redaktorju izdaje moremo Slovenci šteti v posebno dobro pošteno rabo slovenskih krajevnih imen pa tudi priimkov; taka raba je v lokalni italijanski historiografiji prav izjemen primer.

Camillo Medeot nadaljuje tudi s to knjigo svoja dosedanja proučevanja goriške zgodovine prvih dveh desetletij, pravzaprav je to študij, ki je istočasno povezan z objavo virov. Naslednji kompleks takih virov, ki ga bo v bližnji bodočnosti objavil v knjigi, so spomini tistih goriških Italijanov in Furlanov v avstroogrski vojski, ki so preživljali in doživljali vojno kot vojni ujetniki v Rusiji. Obeta se torej zopet zanimiva knjiga.

B. Marušič

Atti. Centro di ricerche storiche — Rovigno, vol. I (1970) — VI (1975-6)

Italijanska unija za Istro in Reko je leta 1970 ustanovila v Rovinju središče za zgodovinske raziskave (Centro di ricerche storiche). Že v prvem letu obstoja je Center izdal zbornik razprav »Atti«, ki je do leta 1976 izšel vsega šestkrat. Gradivo, ki ga je v svojih šestih zvezkih doslej zbornik prinesel, ni povsem zgodovinsko, saj objavlja tudi s področja arheologije, jezikoslovja, etnologije, literarne in umetnostne zgodovine. Že od prve številke dalje je kot sozaložnik oz. soizdajatelj izdaje navedena tržaška ljudska univerza (Università popolare di Trieste), poimenovano je tudi naveden uredniški odbor, ki ga od prvega zvezka v nespremenjenem sestavu tvorijo tržaški in istrski zgodovinarji (A. Agnelli, G. Cervani, A. Forlanijeva, I. Moncalvo, A. Paoletti, G. Radossi; Moncalvo in Radossi sta tudi odgovorna urednika).

Poleg zbornika »Atti« izdaja rovinjski Center še tri knjižne zbirke, in sicer »Monografie« (doslej izšlo vsega 5 knjig med leti 1971-76), ki obdelujejo predvsem italijanske partizanske enote v okviru NOV, potem zbornike »Quaderni«, ki so prav tako namenjeni novejši zgodovini (predvsem NOB in delavskemu gibanju; med leti 1971-73 so izšle tri knjige) in zbirko »Documenti« (med leti 1972-74 so izšle tri knjige). Poleg tega izdaja Center knjige tudi zunaj teh zbirk; omenimo lahko »Antologio« nagrajenih del ob vsakoletnem natečaju »Istria nobilissima« (tudi to delo, ki je doseglo leta 1975 že svojo osmo knjigo, izdaja Center v sozaložbi z ljudsko univerzo v Trstu in se prav tako kot »Atti« tiska v Trstu, ostale izdaje se tiskajo v Jugoslaviji).

Zaradi različne vsebine, ki jo »Atti« prinašajo, se nam ne morejo predstaviti kot izrazito zgodovinska edicija. Pregled vsebine šestih letnikov navaja le tisto, kar more neposredno zanimati zgodovinarja. Zgodovinske prispevke so napisali tržaški in istrski zgodovinarji, bodisi Italijani, bodisi Hrvati (in en Slovenec iz Trsta). Najmarljivejši sodelavec zbornika (červno pri njem sodeluje od tretjega zvezka dalje) je Hrvat Miroslav Bertoša. Bertoša je tudi sicer eden najmarljivejših današnjih istrskih zgodovinarjev (njegovo zanimanje sega predvsem tja do 19. stoletja). Prva njegova razprava »Valle d'Istria durante la dominazione veneziana« (III/1972, 58-207) je obširen, tudi z objavljenimi viri opremljen prikaz področja današnjih Bal v južni Istri. Obsežno razpravo je pisec usmeril k raziskavi gospodarskih in narodnostnih razmer v obravnavanem času. Druga Bertoševa razprava »Due progetti veneti per sistemare i porti di Parenzo e di Rovigno nella seconda metà del XVII secolo« (IV/1973, 181-203) nas vodi zopet v čas beneške Istre in k njenim gospodarskim problemom; objavlja tudi arhivske vire. V naslednjem zborniku je isti pisec objavil kar dve razpravi: »La guerra degli Uscocchi e la rovina dell'economia istriana« (V/1974, 35-127) in »Ivan Kukuljević Sakcinski e l'Istria« (V/1974, 153-169). V prvi se znova vrača k gospodarskim razmeram v Istri na začetku 17. stoletja, kot pri poprejšnji razpravi je tudi tu uporabljal arhivsko gradivo iz državnega arhiva v Benetkah. V drugi razpravi pa iz Kukuljevičevega korespondenčnega gradiva ugotavlja njegove zveze z Istrani; objavlja dve pismi, ki mu jih je bil pisal tržaški zgodovinar P. Kandler. Tudi v šestem zvezku ima Bertoša dve razpravi. V prvi »Alcuni dati sulla costruzione della fortezza di Zaule« (VI/1975-76, 141-151) piše o enem izmed beneško-avstrijskih sporov v 17. stoletju na področju Trsta v zvezi z zidavo mitnice pri Žavljah. Za italijanskega bralca je gotovo zanimiva Bertoševa informacija »Sommario della storiografia istriana dal 1965 al 1975 in Jugoslavia (sul periodo storico dal VI alla fine del XVIII secolo)« (III/1975-76, 215-228). Pisec se je omejil na pregled objav, ki obdelujejo čas do konca 18. stoletja. Prvič je o tem pisal v puljski reviji »Istra« (4-5/1975), del o slovenski Istri ni upošteval.

Drugi pomemben sodelavec zbornika je tržaški zgodovinar Giulio Cervani, ki je prispeval uvodno razpravo v prvi knjigi »Presentazione del primo volume degli »Atti« (I/1970, 13-8), nato pa je skupaj z E. de Franceschijem napisal obsežno »Fattori di spopolamento nell'Istria veneta nei secoli XVI e

XVII« (IV/1973, 9-118). Demografske razmere v Istri 16. in 17. stoletja so tesno vezane za problematiko, ki ji je posvečal pozornost tudi Bertoša. V dveh razpravah je Cervani govoril o zgodovinarju Kandlerju. V prvi »Undici lettere del conservatore imperiale Pietro Kandler alla municipalità di Rovigno 1868—1869« (III/1972, 37-54) komentira Kandlerjeva pisma rovinjski občini, vsebina teh je povezana z njegovim konservatorskim delovanjem. V drugi razpravi »A proposito dello scritto 'Trieste e Ragusi' di Pietro Kandler« (VI/1975-76, 159-169) objavlja še neobjavljeni Kandlerjev zapis oz. primerjavo med Trstom in Dubrovnikom. Razprave sta prispevala še dva italijanska univerzitetna profesorja. Arduino Agnelli je ob 100-letnici smrti Giuseppe Mazzinija napisal »Mazzini e le giovani nazioni« (III/1972, 9-34). Tematika je tudi za jugoslovanske narode zanimiva (ker so bili deležni Mazzinijeve pozornosti tudi kot »mladi narodi«, glej članek J. Pirjevca v ZČ 27/1973, 329-342) in seveda ni bila prvič deležna obravnave. S svojim drugim člankom je Agnelli posegel v starejšo zgodovino Istre, in sicer je predstavil novejšo študijo o obisku kardinala Valiera v Istri v letih 1579—1580, v času protestantizma (Recenti studi sulla visita in Istria di Agostino Valier, VI/1975-76, 203—211). Drugi univerzitetni profesor Elio Apih je prispeval »Contributo alla storia dell'agricoltura istriana 1750—1830« (IV/1973, 121-9), kjer podaja nekaj osnovnih črt o istrskem kmetijstvu. Podobno tematiko si je izbral za svoj drugi prispevek »Qualche notizia sull'attività di rimboscimento in Istria avanti la prima guerra mondiale« (VI/1975-76, 231-241), ki obravnava gozdarsko zgodovino Istre, zlasti prizadevanja za pogozdovanje pred prvo svetovno vojno. Apih je napisal še zanimivo primerjalno študijo »Sui rapporti tra Istria e Friuli nell'età moderna« (V/1974, 131-8), o prisotnosti Furlani-je v Istri.

Giovanni Radossi iz Rovinja je prispeval štiri razprave. Prva je pravzaprav spremno besedilo — »Introduzione allo statuto di Dignano« — k objavi statuta mesta Vodnjan (I/1970 21-154) iz leta 1492. V drugi pa hkrati s spremnim besedilom objavlja pisma, ki jih je bil pisal istrski jezikoslovec Antonio Ive (1851—1937) italijanskemu folkloristu Giuseppeju Pitri (1841—1916), objava nosi naslov »Sette lettere di Antonio Ive a Giuseppe Pitri« (VI/1975-76, 173-199).

Radossi je objavil še članek »Gli Albertini di Parenzo« (III/1972, 211-248), v kateri je objavil gradivo o poreški plemiški družini Albertini. Skupaj z Antoniom Pauletichem pa

je pisal o družinskih kronikah rovinjske družine Angelini (Compendio di alcune Cronache di Rovigno di Antonio Angelini, VI/1975-76, 247-361); objavljena kronika je zlasti pomemben vir za zgodovino Istre v 19. stoletju (do leta 1863).

S po eno razpravo s področja zgodovine je zastopanih pet piscev. Tržaški Slovenec Jože Pierazzi (Pirjevec) je napisal študijo o malo znanem Tommasejevem delu »Spisi jednog kaludera« — »Un'opera poco nota di Nicolò Tommaseo: 'Gli scritti di un vecchio calogero'« (V/1974, 141-151); gre za politično delo, ki dokazuje Tommasejevo naklonjenost južnim Slovanom v času pred letom 1848. Jakov Jelinčič v »Aggiunte e modifiche allo statuto di Dignano« (II/1971, 7-100) dopolnjuje Radossijevo objavo vodnjanskega statuta z dodatki in spremembami, ki jih vsebujejo tri izmed danes štirih ohranjenih primerkov (Radossi je objavil primerek, ki ga hrani muzej v Rovinju in zadevnih dodatkov nima). Antonio Pauletich je objavil zemljiško knjigo iz Rovinja iz leta 1637 (Libro catastico di Rovigno del 1637, II/1971, 103-168), Ita Cherin pa spomine tistih Rovinžanov, ki so prvo svetovno vojno preživeli kot begunci v štajerski Wagni pod naslovom »Testimonianze di Rovignesi sfollati a Wagna 1915—1918« (II/1971, 349-378). Prvih pet zbornikov pa objavlja v nadaljevanjih ponatis Pietra Stancovicha »Biografia degli uomini distinti dell'Istria«, ki je izšla prvič v letih 1828-29 (I/1970, 179-229; II/1971, 195-346; III/1972, 253-340; IV/1973, 218-304; V/1974, 175-314). Uvodno študijo o Stancovichu je napisal Domenico Cernecca (I/1970, 163-175).

Branko Marušič

Lado Ambrožič-Novljan: Dvanajsta brigada. Knjižnica NOV in POS 16, Ljubljana 1976, 602 str.

Monografija o Dvanajsti brigadi je že 45. knjiga iz hitro rastoče Knjižnice NOV in POS, ki jo je spodbudil republiški odbor ZZB NOV leta 1965.

Petnajsta divizija je v veliki meri Ambrožičeva, obdelal je Gubčevo brigado, Cankarjevo brigado in sedaj še Dvanajsto brigado. Avtor priznava, da mu je temeljita proučenost XV. divizije olajšale pisanje, saj niso bile potrebne posebne študije o bojnih razmerah na operativnem področju divizije, kar mu je olajšalo tudi smiselno delitev na dvanajst poglavij. V pomoč mu je bilo gradivo in brošura polkovnika Vida Jeriča Zgodovina XII. SNOUB, ki jo je izdal ob proslavi 25-letnice njene ustanovitve, vrsta spominskih študij, zapisani vti-

si in dnevniki borcev brigade. Vse to je koristno uporabil pri monografiji, sloneči predvsem na virih, ki jih hrani arhiv IZDG. Julija 1943 je postalo jasno, da Italija ne bo mogla vzdržati v vojni, zato je vodstvo NOB poslalo partizanske enote na Dolenjsko, da razorožijo italijansko vojsko, da uničijo belo in plavo gardo, da zavarujejo osvobojeno ozemlje in izvedejo mobilizacijo. S tako nalogo je prišla tudi brigada Slavka Šlandra. Po uspešno opravljeni nalogi se je del izkušenih borcev vrnil na Štajersko, glavnini pa so priključili četrti bataljon Gubčeve brigade, novo mobilizirane borce z Dolenjske, prostovoljce iz Ljubljane in nekaj partizanov iz različnih delov ljubljanske pokrajine in 24. septembra 1943 v Mokronogu ustanovili Dvanajsto brigado. Na ustanovnem mitingu ni bila prisotna vsa brigada, temveč le najbližje enote, četrti bataljon, prištabne enote, topničarji in zastopniki drugih bataljonov, kajti operativno področje brigade je bilo preveliko, da bi jo lahko zbrali.

Brigada je sodelovala v ofenzivi 7. korpusa proti Savi, proti nemški ofenzivi oktobra 1943, v bojih za Novo mesto skupaj s Cankarjevo, nato je ostala pri blokadi mesta, v bojih ob kočevski progi pa je prišla celo do praga Ljubljane, sodelovala je v ofenzivnih operacijah VII. korpusa z domobranskimi bataljoni, branila osvobojeno ozemlje v Beli krajini, se bila na desnem bregu Save za sprejem štajerskih partizanov in pomagala osvoboditi Ljubljano.

Ob ustanovitvi je imela brigada skoraj 1500 borcev; njeno število pa je kmalu močno padlo in nihalo okrog 500 do 600 partizanov. Spomladi leta 1945 pa je mobilizacija prenehala in pred pohodom na Ljubljano je imela komaj 300 borcev, zato so v njen sestav dodali popolno 200-člansko peto prekomorsko brigado. Zmagoslavje 9. maja v Ljubljani pa ni bilo dolgotrajno, vojna v tem delu Evrope še ni bila končana. Brigada je na svoji poti na Štajersko pri Lukovici razorožila sovražnikovo skupino, pri Velenju pa jo je doletel konec vojne.

V sklepnem poglavju Izviri moči avtor poudarja vrsto značilnosti. Povzeli bi na eni strani njeno operativno področje, ki je bilo v odnosu na druge ozko. Obsegalo je v glavnem Dolenjsko, pri čemer je večkrat prodirala preko nekdanje nemško-italijanske demarkacijske črte do Save in se včasih s hrvatskimi partizani borila onkraj Kolpe in je samo konec vojne prišla tudi na Štajersko. Na drugi strani bi radi opozorili na politične dogodke v brigadi, ki kažejo, da je bila borbena sposobnost brigade odvisna od moralne moči borcev in zato politično delo zelo intenzivno. Partijski kader je bil zelo mlad in avtor si zastavlja vprašanje nastopa in odgovornosti teh ljudi, saj to gotovo ni bila lahka naloga in marsikdo ji ni bil kos. Mlad pa je bil tudi poveljniški kader, ki je po začetnih napakah in zamenjavah uspešno vodil brigado do zmage. Vojaško in politično vodstvo je brez dvoma prispevalo velik delež, da je brigada 1. marca 1945 dobila naziv udarna.

Avtor v uvodnih odstavkih k posameznim poglavjem podaja nujen pregled sovražnikovega položaja in dodaja tudi svojo analizo, ali so poveljstva sovražnikovo taktiko spregledala ali ne in ali so odgovorila na pravičen način ali ne. Gotovo je general Novljan kvalificiran za tako ocenjevanje.

Avtor je zaradi preglednosti pomembnejših dogodkov manj odločilne akcije in boje izločil in jih dodal na koncu vsakega poglavja, s čimer poizkuša narediti historično oceno. Na koncu pa je dodal grafično podobo bojne poti Dvanajste brigade, njeno številčno stanje, oborožitev in bojno zmogljivost, dodal je spisek poveljniškega in političnega vodstva in kazalo krajev, imen in enot.

Ambrožičeva monografija o Dvanajsti brigadi je pomemben prispevek k spoznanju, kako veliko delo so opravili partizani, ki so jih domovinska ljubezen, revolucionarna in osebna hrabrost vodili v najtežjih trenutkih obstoja slovenskega naroda. Pri branju pa se dobro čuti na eni strani vsa znanstvena zavzetost avtorja in na drugi strani čustvena prizadetost udeleženca teh dogodkov.

Primož Hainz

UDK 949.712-2(05)“1953/1977”

Zontar Jože, ravnatelj, Zgodovinski arhiv Ljubljana
61000 Ljubljana, Mestni trg 27, Yu

Petindvajset let Kronike

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 25, št. 2, september 1977,
str. 77–80

Tudi po letu 1945 se je kmalu pokazala potreba po zgodovinskem glasilu za krajevno zgodovino, podobno kot je bila v letih 1934–40 Kronika slovenskih mest. Ob naporih Zgodovinskega društva za Slovenijo, Mestnega ljudskega odbora Ljubljana in Mestnega arhiva Ljubljane, je začela leta 1953. izhajati Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino. Reviji je bila zastavljena naloga, da pospešuje zanimanje za zgodovino posameznih večjih ali manjših krajevnih območij slovenskega narodnostnega ozemlja; poleg tega naj posreduje izsledke slovenske zgodovine širšemu krogu bralcev na laže razumljiv način. Tako naj bi pomagala tudi pri pouku v šolah. V doslej objavljenih 587 člankih so prispevki iz politične, gospodarske, kulturne zgodovine in arheologije. Najbolj zastopana je druga polovica 19. stoletja in začetek 20. stoletja. V letniku 1973 je objavljeno tudi bibliografsko kazalo dvajsetih letnikov. Poleg revije je izšlo v seriji Knjižnica Kronike še 5 del.

UDK 329.14/15(497.12 Domžale)“1935/1941”

Stiplošek Miro, izredni univerzitetni profesor, PEE za zgodovino filozofske fakultete v Ljubljani

61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, Yu

Razvoj delavskega in ljudskofrontnega gibanja na domžalskem območju 1935–1941

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 25, št. 2, september 1977,
str. 81–93, cit. lit. 24

V članku je pisec na osnovi časopisnih, arhivskih in spominskih virov ter literature prikazal razvoj delavskega in ljudskofrontnega gibanja ter ne-nehno krepitev vloge partije v njem od srede tridesetih let do okupacije 1941 na domžalskem območju. Velika prelomnica v delavskem gibanju in tudi v družbenopolitičnem razvoju na domžalskem območju je bila zmagovita stavka papirničarjev v Bonačevi tovarni na Količevem leta 1935, ki je opogumila tudi delavstvo drugih domžalskih tovarn, da se je sindikalno organiziralo in se začelo uspešno bojevati za izboljšanje svojega položaja. Usmerjevalno vlogo v delavskem gibanju je opravljala partijska celica Dob — Prevoje, ki je 23. maja 1937 pomagala organizirati tudi enega največjih ljudskofrontnih shodov po ustanovnem kongresu KPS. Uspešno delovanje partijskih organizacij pred vojno je bilo pomemben pogoj za uspešen potek priprav na vstajo, ki je prav na domžalskem in kamniškem območju 27. julija 1941 doživela množični razmah.

UDK 016:949.712-2

Janša-Zorn Olga, bibliotekarka, PZE za zgodovino filozofske fakultete v Ljubljani

61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, Yu

Pregled raziskovanja slovenske krajevné zgodovine

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 25, št. 2, september 1977,
str. 93–101, cit. lit. 6

Avtorica se najprej ustavi ob pojmu krajevna zgodovina, nato skuša ugotoviti, kje vse se danes pri nas piše o njej. Ugotavlja, da najdemo podatke o krajevni zgodovini tako zbrane v samostojnih publikacijah in zbornikih kot raztresene po raznih revijah. Posebej naglašá vlogo in pomen Kronike — časopisa za slovensko krajevno zgodovino. Veliko podatkov o krajevni zgodovini prinaša Krajevni leksikon Slovenije, pa razni vodniki (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, razni turistični in gorski vodniki). V vrsti samostojnih krajevnözgodovinskih publikacij razlikuje na eni strani obsežne monografije, na drugi pa manjše lokalne raziskave. Posebej se ustavi ob zbornikih, ki jih razvršča v tri kategorije (1. zborniki, ki imajo že značaj periodičnih publikacij; 2. zborniki, ki izhajajo v daljših časovnih presledkih; 3. enkratni zborniki). V drugem delu pa je podan izbor najvažnejših del o krajevni zgodovini po posameznih regijah, zajeta so le sintetična dela in zborniki.

UDK 930.1(497.12-2):33

Matjašič Marjan, študent zgodovine na filozofski fakulteti v Ljubljani

62000 Maribor, Prvomajska 9 A, Yu

Gospodarska in socialna zgodovina v delih slovenske krajevné zgodovine

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 25, št. 2, september 1977,
str. 102–107, cit. lit. 41

Članek želj pokazati rezultate 30-letnega raziskovanja slovenske krajevné gospodarske in socialne zgodovine. Uspehi niso majhni! V tridesetih letih smo Slovenci na področju raziskovanja slovenske gospodarske in socialne zgodovine premostili zamujeno ter dosegli evropsko raven, tako po številu, kakor tudi po kvaliteti znanstvenih raziskav. Na nekaterih področjih kot to velja za zgodovino kolonizacije, pa smo se pridružili evropskim narodom, ki imajo v celoti raziskano svojo kolonizacijsko zgodovino. Najvzornije raziskana slovenska pokrajina je Gorenjska, ne samo za čas do 19. stoletja, temveč tudi za poznejša obdobja. Zelo vzorno, predvsem pa bolj načrtno kot katero drugo območje, pa ima obdelano svojo gospodarsko in socialno zgodovino mesto Ljubljana. Slabo raziskana področja pa so Istra, del Notranjske, Dolenjska in Prekmurje.

UDC 016:949.712-2 Janša-Zorn Olga, Librarian, Department of History, Philosophical Faculty of Ljubljana 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, Yugoslavia A Survey of Investigations of Slovene Local History Kronika, a Review for Slovene Local History, 25, No. 2, September 1977, pp. 93—101, notes 6 First of all the author discusses briefly the term »local history«, and then she tries to establish all works which treat local history in Slovenia. She states that data concerning local history are gathered in individual publications, »Festschriften« and annals, as well as spread out in various reviews and magazines. She stresses especially the role and importance of the review »Kronika«, which deals only with Slovene local history. A great number of data on local history are given in »Krajevni leksikon Slovenije« (The Local Encyclopedia of Slovenia), and various guide books (»Kulturni in naravni spomeniki Slovenije« — Cultural and Natural Monuments of Slovenia, various guides for tourists and guides for mountaineers). In a range of individual publications on local history she makes a distinction, and places, on the one hand, extensive monographic studies, and on the other, minor local investigations. The annals are divided into three categories: 1. annals, which already have the character of periodical publications; 2. annals, which are issued at irregular longer intervals; 3. annals, which appear only once.) In the second part of the article the selection of most important works on local history is given according to various regions. Only synthetic works and annals are mentioned here. pp. 93—101, notes 6	UDC 930.1(497.12-2):33 Matjašič Marjan, a student of History at the Philosophical Faculty of Ljubljana 62000 Maribor, Prvomajska 9 A, Yugoslavia Economic and Social History in Research Works on Slovene Local History Kronika, a Review for Slovene Local History, 25, No. 2, September 1977, pp. 102—107, notes 41 The author wishes to present the results of the thirty years of research of Slovene local economic and social history. The success is not negligible. In these three decades the Slovene research workers have caught up with the contemporary situation in the field of research of Slovene economic and social history, they have achieved the European level, as regards the quantity as well as the quality of research works. In some spheres, as it is true of the colonization period, we have joined those European nations, which have completed their investigations of colonization history. The best investigations have been done for the Goranjska region — among all regions in Slovenia. This is not the case only for the period until the 19th century, but also for later periods. The city of Ljubljana has also been investigated in the field of its economy and social history most thoroughly, and besides, the investigations were carried out in a planned way. The regions which have so far been investigated in a minor scope are Istria, a part of Notranjska, Dolenjska and Prekmurje.
UDC 949.712-2(061.3)(497.12 Domžale) "1977" Zontar Jože, Director, The Historical Archives of Ljubljana 61000 Ljubljana, Mestni trg 27, Yugoslavia Twenty-five Years of the »Kronika« Kronika, a Review for Slovene Local History, 25, No. 2, September 1977, pp. 77—80 Soon after 1945 the need has been shown for a historical publication on local history, similarly, as it used to be the case in the period between 1934—1940, when »Kronika slovenskih mest« (The Chronicle of Slovene Cities) was published. The efforts of the Historical Association of Slovenia, of Ljubljana, resulted in a publication of a review for Slovene local history, »Kronika«, which began to be published in 1953. The review was given the task to foster the interest for history of individual large or small local areas of the Slovene national territory; besides, it should transmit the results of Slovene history to a broader reading public and in an easily understandable manner. Thus, it should also be profitably used for history classes at schools. 587 articles, which have so far been published, treat political, economic, and cultural history and the beginning of the second half of the 19th century and the beginning of the 20th century are best represented. In 1973 the bibliography of all articles published in the first twenty years is given. Five other works, besides the review, have been published in the series »Knjižnica Kronike«.	UDC 329.14/15(497.12 Domžale) "1935/1941" Stiplošek Miro, Associate Professor of History, Department of History, Philosophical Faculty of Ljubljana 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, Yugoslavia The Development of Workers' and People's Front Movement in the Domžale Region Between 1935—1941 Kronika, a Review for Slovene Local History, 25, No. 2, September 1977, pp. 81—93, notes 24 In the present article the author has shown the development of workers' and the people's front movement as well as a continuous strengthening of the role of the Communist Party in it from the middle of the thirties until the occupation of 1941 in the Domžale region. The article is written on the basis of newspaper and archive sources as well as memoir literature and reminiscences. An important break in the workers' movement and also in the socio-political development of the Domžale region was the victorious strike of paper-mill workers in Bonač's factory at Kolicevo in 1935. It encouraged also workers in other factories at Domžale to organize themselves in trade unions and to start fighting successfully for the improvement of workers' position. The orientation in the workers' movement was given by the cell of the Communist Party at Dob — Prevoje, which also helped to organize one of the biggest meetings of the people's front that took place after the founding congress of the Communist Party of Slovenia on 23 May 1937. The successful activity of the Communist Party of Slovenia during the World War II, was a significant condition for a successful course of preparations for the uprising, which achieved its massive dimensions just in the Domžale and Kamnik regions on 27 July 1941.

UDK 940.534.971.2-2(04) Ževart Milan, ravnatelj Muzeja narodne osvoboditve v Mariboru 62000 Maribor, Heroja Tomšiča 5, Yu Problematika orisov NOB za območje Slovenije Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 25, št. 2, september 1977, str. 108—113, cit. lit. 18 Kljub temu, da je bilo raziskovanje NOB na terenu doslej dosti manj načrtno in intenzivno kot proučevanje vojaških dogajanj oziroma enot NOV in POS, kar je tudi posledica dejstva, da je problematika orisov NOB na terenu le bolj raznolika in zahtevna, je bilo tudi na tem področju precej storjenega in predvsem je bilo zbranega že dosti gradiva. Objavljenih je bilo veliko prispevkov in med njimi so tudi kvalitetni. Na splošno pa velja, da so osnovne slabosti velikega dela prispevkov s področja lokalnega zgodovinopisja NOB tele: v številnih primerih so avtorji posvetili premajhno pozornost kritičnemu pretresu virov, problematika je obravnavana preveč neenakomerno in premalo celovito, teksti so dostikrat neorganizirani in nesistematični. Orisi NOB za posamezna območja Slovenije bodo nujna osnova za celovito sintezo narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem.	UDK 930.1(497.12-2)(497.12 Domžale) "1945/..." Jera Vodušek-Starič, asistent na Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani Ljubljana, Trg osvoboditve 1, Yu Problematika krajevno-zgodovinskih orisov za obdobje po osvoboditvi Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 25, št. 2, september 1977, str. 114—117, cit. lit. 4 V prispevku o problematiki slovenske krajevine zgodovine po osvoboditvi avtorica najprej podaja kratek razvoj in periodizacijo slovenske povojne zgodovine. Kot večina zbornikov, ki jih prispevek obravnava, poudarja gospodarski in upravni razvoj. Temu sledi pregled nad delom opravljenim na področju slovenske povojne krajevine zgodovine. Avtorica zaključuje, da bi bilo potrebno delo na tem področju zgodovine nadaljevati in razširiti, pri čemer ne smemo zanemariti interdisciplinarnih raziskav.
UDK 949.712-2(061.3)(497.12 Domžale) "1977" Voje Ignacij, izredni univerzitetni profesor PZE za zgodovino filozofske fakultete v Ljubljani 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, Yu Simpozij slovenskih zgodovinarjev o krajevni zgodovini Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 25, št. 2, september 1977, str. 118—122 Avtor podaja oceno 1. simpozija o slovenski krajevni zgodovini, ki je bil v Domžalah 19. in 20. maja 1977. Simpozij je organizirala sekcija za krajevno zgodovino Zgodovinskega društva za Slovenijo in s tem združila proslavo 25-letnice izhajanja Kronike, časopisa za slovensko krajevno zgodovino. Simpozij je bil posvečen na eni strani obravnavi zgodovinskega razvoja domžalskega območja od prazgodovine do najnovejšega časa, poseben poudarek je bil na proslavi 40-letnice ljudskofrontnega shoda na Taboru nad Hanom; medtem ko je imel drugi del simpozija poudarek na splošni metodologiji obravnave krajevine zgodovine. Ob koncu navaja avtor tudi sprejete sklepe tega srečanja, ki pomenijo koristne napotke za nadaljnje delo.	

UDC 930.1(497.12-2)“1945/ . . . ”

Vodušek-Starič Jera, assistant at the Institute for History of Worker's Movement

Ljubljana, Trg osvoboditve 1, Yugoslavia

Some Problems Concerning Local History after the Second World War

Kronika, a Review for Slovene Local History, 25, No. 2, September 1977, pp. 114—117, notes 4

In the Essay on the open questions of the local history in Slovenia after the Second World War the author gives at first a short account on the development, with its main turning points, of the Socialist Republic of Slovenia. As the majority of the periodicals on local history on which it relies, the essay points out mainly the development in the fields of economy and management. Following, is the survey of the work accomplished in the field of local and regional history after 1945. The author concludes that work in this field of history should be continued and extended, not overlooking the element of interdisciplinary research.

UDC 940.534.971.2-2(04)

Ževart Milan, Director, The Museum of National Liberation in Maribor, 62000 Maribor, Heroja Tomšiča 5, Yugoslavia

Some Problems Concerning the Presentation of the National Liberation War in Slovenia

Kronika, a Review for Slovene Local History, 25, No. 2 September 1977, pp. 108—113, notes 18

In spite of the fact that the investigation of the National Liberation War in various regions regarding its territorial functions has been much less intensive than studies on military events, or rather, on troops of the National Liberation Army and Partisan Detachments of Slovenia, quite a lot has been done in this field too, and primarily, a lot of material has been collected. The reason for this limited scope of investigations lies in the fact that the problems of presentation of the National Liberation War in individual territories are more varied and more demanding. A number of contributions from this field have already been published, and among them there are some of high quality. Generally speaking it is true that basic defects of contributions referring to local history of the National Liberation War are the following: in several cases the authors have paid too small attention to a critical examination of sources; the problems are dealt with rather irregularly and not in their totality; many times the texts are not organized well enough and they are not systematic. Surveys of the National Liberation War for different regions of Slovenia going to be an essential basis for a total synthesis of the National Liberation War in Slovenia.

UDC 949.712-2(061.3)(497.12 Domžale)“1977”

Voje Ignacij, Associate Professor of History, Department of History, Philosophical Faculty of Ljubljana

61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, Yugoslavia

The Symposium of Slovene Historians on Local History

Kronika, a Review for Slovene Local History, 25, No. 2, September 1977, pp. 118—122

The author reviews the first symposium on Slovene local history which was held at Domžale on 19—20 May 1977. The symposium was organized by a section for Slovene local history of the Historical Association of Slovenia, and at the same time a celebration was held which marked the twenty-fifth anniversary of the publication of Kronika, a review for Slovene local history. The symposium was oriented, on one side, to discussions of the historical development of the Domžale region from the pre-historic times to the present. A special stress was laid on the celebration of the fortieth anniversary of the people's front meeting at Tabor near Ihan. The second half of the symposium stressed questions concerning the general methodology of discussions of local history. Finally, the author quotes conclusions made at this symposium, which denote useful instructions for further work.

R dp
KRONIKA
1977

908



119770080,2

COBISS



Domžale, ki s številnimi novogradnjami naglo spreminjajo podobo (foto Zdravko Smerdelj. 1976)